

T.C
OKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1950 – 1965 YILLARI ARASINDA İSTANBUL’DA
KENTLEŞME

Eyyüp DEMİR

132013017

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAYRİMENKUL FİNANSMANI VE DEĞERLEME

DANIŞMAN
Prof.Dr. Halit Targan ÜNAL

İSTANBUL, Temmuz 2015

T.C
OKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

1950 – 1965 YILLARI ARASINDA İSTANBUL’DA
KENTLEŞME

Eyyüp DEMİR

132013017

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAYRİMENKUL FİNANSMANI VE DEĞERLEME

DANIŞMAN
Prof.Dr. Halit Targan ÜNAL

İSTANBUL, Temmuz 2015

İÇİNDEKİLER

SAYFA NO

İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar LİSTESİ	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vi
ÖZET	vii
ABSTARCT.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: KENTLEŞME KAVRAMI	3
1.1. KENT VE KENTLEŞME	3
1.2. KENTSEL BÜYÜME TEORİLERİ.....	9
1.2.1. Kentsel Ekolojik Kuram.....	10
1.2.2. Kent Büyümesini Kent Ölçeğinde İnceleyen Yaklaşımlar	12
1.2.3. Kent Büyümesini Ulusal Ölçekte İnceleyen Yaklaşımlar.....	14
1.2.4. Optimal Kent Büyüklüğü	15
1.2.5. Kent Kuramcılarının Kentsel Büyüme Yaklaşımları.....	16
1.3. KIR-KENT FARKI.....	17
1.4. KENTLEŞMENİN NEDENLERİ	21
1.5. KENTLİLEŞME SÜRECİ VE KENTLİLİK BİLİNCİ	23
1.6. KENTLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ	27
1.6.1. Sanayileşme Öncesi Kentleşme	28
1.6.2. Sanayileşme Sonrası Kentleşme	32
1.6.3. Geçiş Dönemi Kentleşme	35
1.7. DÜNYADA KENTLEŞME.....	38
1.8. TÜRKİYE' DE KENTLEŞME.....	43
1.8.1. Türkiye'de Kentleşmenin Temel Özellikleri	48

1.9. CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE' DE KENTLEŞME	50
1.10. KENTLEŞMENİN YOL AÇTIĞI SORUNLAR	51
1.10.1. Çevre Kirliliği	53
1.10.2. Gecekondu Sorunu	55
1.10.3. Katı Atıklar Sorunu.....	57
1.10.4 İşsizlik	58
1.10.5. Kente Uyum Sorunu	58
2. BÖLÜM: 1950 ve 1965 TARİHLERİ ARASI İSTANBUL'DA	
KENTLEŞME	61
2.1. İSTANBUL'UN KISA TARİHİ.....	61
2.2. İSTANBUL' UN ÖZELLİKLERİ	63
2.3. İSTANBUL' UN NÜFUSU VE GELİŞİMİ	64
2.4. TANZİMAT ve I. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL.....	67
2.5. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE İSTANBUL.....	73
2.6. MÜTAREKE DÖNEMİNDE İSTANBUL	76
2.7. CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL.....	83
2.8. 2. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İSTANBUL	88
2.9. 1950-1965 YILLARI ARASINDA İSTANBUL' DA KENTLEŞME... 90	
2.10. İSTANBUL' UN KENTLEŞME DÜZEYİ VE HIZI	105
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	111

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Kır ve Kent Alanlarının Farklı Düşünörlere Göre Ayrımı ve Kıstasları .	19
Tablo 2. Türkiye’de Kırsal ve Kentsel Nüfus(%).....	46
Tablo 3. İstanbul Nüfusunu Oluşturan Milletler (1844-1896).....	71
Tablo 4. 1919 Yılında İstanbul'un Nüfus Yapısı (Etnik ve Dinsel).....	79
Tablo 5. İstanbul'da İnşa Edilen Yollar (1954-1955).....	97
Tablo 6. Kentleşme Oranları ve Değişimi.....	105

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.Farklı Kentleşme Modelleri.....	9
Şekil 2.Temel ve Temel Olmayan Ekonomik Faaliyetler.....	13
Şekil 3.Kişi Başına Hizmet Maliyeti ve Net Gelire Göre Optimal Kent Büyüklüğü	16
Şekil 4.1950 Yılında Kentleşme.....	39
Şekil 5.2009 Yılı Kentleşme	39
Şekil 6. 2050 Yılı Tahmini Kentleşme Oranı.....	40

ÖZET

“1950 ve 1965 TARİHLERİ ARASINDA İSTANBUL’DA KENTLEŞME”

21.yüzyılın aşırı kalabalık, birbirine benzeyen, yapılaşması çirkin, insan ölçeğinden uzak, kimliksiz, içinde yaşayanların kendilerini yabancı hissettikleri, kimsenin sahip çıkmadığı kentleri, birer sorun oluşturmakta ve çözüm beklemektedir. Bu sorunları en şiddetli biçimde yaşayan kesim, kuşkusuz yoğun nüfusun barındığı ve sanayi kuruluşları bakımından zengin kentlerin insanlarıdır. İstanbul Metropolitan Kenti, genel olarak artan nüfusun yanında kırsal alanlardan gelen nüfus göçü ve son yıllarda hızlanan konut inşaatları yeni yerleşim yerlerinin açılmasına yol açmaktadır. Bu süreç içerisinde kent hızla genişlemekte ve bir yandan eski mahalleleri, diğer taraftan lüks villa siteleri, büyük ve çok katlı yapılar, geniş yollar ve sanayi kuruluşlarıyla belirgin bir değişime uğramaktadır. Bu değişime bağlı olarak kent, kuzeye doğru gelişme göstermekte ve doğal ortamlar üzerinde baskı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Kentlileşme, İstanbul

Tarih:

ABSTRACT

“URBANIZATION IN ISTANBUL BETWEEN THE YEARS 1950 AND 1965”

21st century's overcrowded, lookalike cities, which have rather unpleasant development, no identity, are away from the human scale, and not protected by anyone, and in which people feel like strangers, remain a problem awaiting solution. Undoubtedly, these problem are most intensely experienced by people living in cities which high population density and high number of industrial enterprises. In the Metropolitan City of Istanbul, in addition to the growing population in general, population migration from rural areas and increasing residential construction activities in recent yerars leads to the opening of new settlement areas. Within this process, the City rapidly expands and undergoes an evident change with slum areas on one hand and housing estates consisting of luxury villas, large and multistorey buildings, highways and industrial enterprises on the other. The city expands towards the north as a consequence of this change, and creates pressure on habitats.

Keywords:Urbanization, Urbanizing, İstanbul

Date:

GİRİŞ

Kentler sürekli olarak bir büyüme ve gelişme süreci içerisinde. Geçmişte kentlerin gelişiminde her dönemin özelliklerine göre farklı problemler ortaya çıkmış; bu problemlerin çözümünde de farklı yaklaşımlar benimsenmiştir.

Sanayi devrimi ile üretim ve teknolojiye gerçekleşen gelişmeler sonucunda artan istihdam, özellikle batılı devletlerde kentlere göçü ve kentleşmeyi tetiklerken, üretim artışının sağlanması yönünde olumlu etkileri olmuştur. Ancak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde tarımsal yapıdaki değişimlerden dolayı başlayan şehirlerdeki istihdamın çok üzerinde gerçekleşen göç hareketleri, çarpık kentleşmeye ve beraberinde birçok soruna kaynak teşkil etmeye başlamıştır.

Göç ve kentleşme birçok siyasi, sosyal ve kültürel değişimin ve gelişimin sebebinin oluşturmaktadır. Ancak göç, ani ve hızlı, kentleşme ise gerekli altyapı tamamlanmadan, hazırlıksız olduğu zaman, süreç tam tersine işleyerek sorunların ve sıkıntıların kaynağı haline gelmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, gelişmeler genellikle bu şekilde olmuş ve birçok sorunu beraberinde getirmiştir.

Ülkemizde göç ve kentleşmenin meydana getirdiği sorunlar ele alınırken, genel fiziki sorunlar göz önüne alınmış, sosyal, kültürel ve psikolojik sorunlar göz ardı edilmiş veya derinlemesine tahlil yapıp değerlendirilmemiştir. Hâlbuki fiziksel sorunlar bir şekilde baş edilebilir sorunlar olmakla birlikte, sosyal, kültürel ve psikolojik sorunlar üzerinden birkaç senede gelinemeyecek, uzun vadeli, nesilleri aşan bir sürece girmiştir. Bunun sebebi olarak da daha çok Türkiye'nin siyasi ve politik yapısından kaynaklandığı bilinmektedir.

21. yüzyılda kentlerin en önemli sorunu bu kontrolsüz büyüme ve gelişmedir. Kentler bir gelişme seviyesine ulaştıklarında merkezden kent çeperlerine doğru bir yayılma göstermektedir. Bu yayılma hareketi aşırı genişlemeyi ve karmaşıklığı beraberinde getirmektedir. 1980'lerin başlarından bu yana, birbirinin sırtına yüklenen ulaşım-sanayi-konut harmanının doğal eşikler

dışındaki sürekliliği, hizmet sektörünün öngörülme-yenmekanlarda yoğunlaşması ve yeni prestij alanlarının oluşması, metropolüngeleceğinin tahmininde güçlük yaratmaktadır.

İstanbul da hızlı değişim yaşayan bir kenttir. İstanbul'da yaşanan hızlı değişim; demografik, coğrafi, kültürel ve sosyo-ekonomik yapısı itibariyle katmanlıdır. Kentin bugünkü temellerinin M.Ö. 7. yüzyılda atıldığı bilinmektedir. M.S. 4. yüzyılda Roma İmparatoru Konstantinus tarafından yeniden inşa edilip başkent olan şehir Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinin başkenti olmuştur. Müslümanlar için önemli bir merkez haline gelmesi 1453 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesiyle birlikte başlamaktadır. Üç büyük imparatorluğa başkentlik yapan İstanbul, çok farklı inanç ve kültürlerden oluşan gruplara ev sahipliği yaparak kendine özgün bir kent ve "medeniyetler beşiği" olma özelliklerine sahip olmuştur. Bu çeşitlilik ve çok kültürlülük zaman geçtikçe daha da artmaktadır. Bir dünya metropolü olarak kabul gören kent, çok yönlü araştırma ve incelemelerin konusu haline gelmektedir.

Metropolitan İstanbul kenti sahip olduğu niceliksel ve niteliksel özellikler itibariyle karmaşık bir yapıya sahiptir ve bu bağlamda metropolitan alanlarda görülen yönetim ve planlama sorunlarını da çok boyutlu olarak taşımaktadır.

İstanbul'da kentsel planlamanın örgütlenmesi konusunu İstanbul Büyükşehir Belediyesi(İBB) örneğinde ele alan bu çalışmanın temel amacı; günümüzde İstanbul'da kentsel planlamanın nasıl yürütüldüğünü açıklamaya çalışmaktır. Bu amaçla, İstanbul'un planlamasında önemli yetki ve sorumlulukları olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB)'nin, bu konuda kendi bünyesinde çalışmalar sürdürdüğü ilgili birimlerin çalışma şekilleri analiz edilmeye çalışılmıştır. İBB kent planlama çalışmalarını, kendi organizasyon yapısı içinde olan birimlerin yanı sıra, bu konuyla ilgili olarak oluşturulmuş İstanbul Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi ve katılım şirketlerinden Boğaziçi İnşaat Müşavirlik A.Ş. (BİMTAŞ) gibi şirketlerden destek alarak yürütmektedir.

1. BÖLÜM: KENTLEŞME KAVRAMI

1.1. KENT VE KENTLEŞME

Dilimize geçen şehir kelimesi de Farsça' da "şehir" kökeninden gelmektedir. Toplumumuzda kent kavramı ile aynı anlamı ifade etmek üzere yaygın olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Arapçadan dilimize geçen "vilayet" kelimesi; merkezî yönetimin, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara, kamu hizmetlerinin gereklerine göre, ülke üzerinde yayılmış, bir vali yönetimindeki en önemli bölümü, "il" ile aynı anlamlıdır. İngilizce 'de "city" ve "urban" kelimeleri kent ile benzer anlamlıdır. Kelime karşımıza İtalyanca' da "citta", Fransızca' da "cite", İspanyolca' da "ciudad" Almandada ise "stadt" şeklinde çıkmaktadır (Kaya vd., 2007).

Kent, geniş bir biçimde bir araya gelmiş ve bir takım farklı faaliyet ve özellikleri bulunan insanlar ve binalar topluluğu ya da toplumsal bakımdan benzerlik göstermeyen kişilerin oluşturduğu, geniş, yoğun ve süreklilik niteliği olan yerleşmelerdir (Niray, 2002).

Çağımızın en önemli ekonomik ve toplumsal olgularından biri olan kentin tanımı konusunda henüz tam bir kavram birliğine ulaşılamamıştır. Bu durum, kentin işlevsel yapısında meydana gelen hızlı değişmeden olduğu kadar, tüm ülkeler için geçerli olabilecek bir kent-kır ayrımı yapmadaki güçlükten de kaynaklanmaktadır.

Kentler kapsadığı alanda yaşayan nüfusun geçim kaynaklarını tarım ve hayvancılık dışı uğraşların oluşturduğu, toplumsal ilişkiler, kültürel alanlar, nüfus yoğunluğu gibi yönlerden kırsal alanlardan farklılık arz eden kırsal alanların dışında kalan yerleşim yerlerdir (Kentleşme Şurası, 2009).

Lynch (1960)'e göre kent, mimarlık gibi mekan içinde bir konstrüksiyon fakat büyük çapta bir yapı, uzun süre içinde algılanan bir yapıt olarak ifade edilmektedir. Simonds(1961) kenti, zaman, mekan ve karakter bakımından harmonik fonksiyonları ile ideal bir çevre ya da ekonomik, sosyal ve politik aktivitelerin cereyan ettiği bir kültür merkezi olarak tanımlamaktadır (Kart, 2008).

Bianchini'ye göre kent (Altuğ, 2010):

- İnsan eliyle şekillendirilmiş (altyapı tesisleri, yapılar, yollar, meydanlar, kamusal mekanlar vb.)
- Kendilerine özgü sosyal ağı ve dinamikleri olan kullanıcı kitlesine sahip (toplumsal)
- Ekonomik aktivite ve ilişkiler sistemini içeren (ekonomik)
- Coğrafi sınırlarla tanımlanan ve belirli doğal karakteristiklerle donatılmış
- Farklı politik faktörlerin oluşturduğu toplumsal ve ekonomik yaşamı düzenleyen prensipler ve kurallar bütününe sahip (politik) çok boyutlu bir oluşumdur.

Nüfus büyüklüğü, kent tanımında en çok kullanılan ölçütlerden biridir. Buna göre eğer ilgili yerleşme birimi nüfus açısından belirli bir düzeyi aşmışsa, kent olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu düzey konusunda tam ve kesin bir saptamanın varlığından söz edilemez. Kent, karmaşık bir toplum yapısının, bireysel düzeyde çözülemeyecek sorunların üstesinden gelmesine olanak sağladığı ve kendine özgü özellikleri bulunan bir yerleşim sistemidir. Bu nedenle kenti, özellikle sakinlerinin ekonomik ve sosyal faaliyetlerinin çeşitliliği karakterize etmektedir (Huotvd., 2000).

Kentler temelde köyler, kasabalar gibi bir yerleşim birimidir. Ancak bu yerleşim birimleri değişik özelliklerden hareketle farklılaşırlar. En önemli farklar da nüfus ve ekonominin yapısıdır. Kent, insanların bir arada yaşadığı, belli bir nüfusu barındıran, ekonomik hayatta sanayi ve hizmet sektörünün ağırlığı bulunan, yönetsel örgüt birimine sahip yerleşim yerleridir (Kaya vd., 2007). İdari statü ölçütüne göre, belirli bir idari birimin sınırları içerisinde kalan, bu sınırlar

içerisinde görev yapan ve belirli bir yönetime sahip olan yerlere kent, bu sınırların dışındaki alanlara da köy adı verilmektedir. Bu açıdan ele alındığında; ülkemizde, örneğin Devlet İstatistik Enstitüsü yayınlarında, nüfus büyüklüğü ne olursa olsun il ve ilçe merkezlerinin kent kapsamı içinde tutulduğunu görüyoruz. Bu nedenle, Türkiye'de, kent-köy ayırımında ağırlıklı olarak idari statüsü ölçütünün kullanıldığı söylemek mümkündür.

Ekonomik faaliyet ölçütüne göre, kentsel mekândaki hâkim ekonomik faaliyet türünü esas almaktadır. Bu yaklaşımı benimseyenler, kentin tanımlanmasında salt nüfusun nicel büyüklüğünün yeterli olmadığı; nüfusun, ekonomik faaliyetleri itibarıyla niteliği ve bileşiminin de hesaba katılması gerektiği görüşündedirler. Yani, söz konusu ölçüt, kent ve kır arasındaki işlevsel farklılığı ortaya koymaktadır. Buradaki işlevsel farklılıktan kastedilen ele alınan yerleşmedeki hâkim ekonomik faaliyet türünün, kente ya da kıra özgü bileşimidir. Temelde, kırsal kesimde hâkim ekonomik faaliyet türü tarımsal üretim olmasına karşılık, kentsel yerleşmeler, sanayi, ticaret ve hizmetler gibi tarım dışı faaliyetlerin yoğunluk kazandığı alanlardır. Dolayısıyla, bu ölçüte göre, yerleşmeler, nüfusun tarımsal ve tarım dışı faaliyet alanlarındaki göreceli dağılımı; kısaca, hâkim ekonomik faaliyet türü itibarıyla kent ya da kır olarak tanımlanmaktadır (Altuğ, 2010).

Sosyolojik yaklaşıma göre kent tanımı ise, ele alınan alandaki nüfusun kendisine özgü nitelikleri önem kazanmaktadır. Burada kent daha çok kırsal alanlardan ayrıldığı yönleriyle dikkati çekmektedir. Sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun, yerleşme, barınma, gidiş-geliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinimlerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşılarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimidir (Keleş, 1998).

Kentin yoksul ve varlıklı kesimleri arasında giderek derinleşen uçurum, kent mekanına da yansımaktadır. Kentin varlıklıları kendilerine daha çok merkezden uzakta yeni konut alanları yaratırken, yoksullar barınma sorununu ya kent çeperlerinde gecekondular türü yapılaşmış alanlarda, ya da kent merkezinde bakımsızlıktan konut ve çevre ölçütü iyice düşmüş olan eski konut bölgelerinde çözmeye çalışmaktadır (Kiper, 2004).

Önceleri Amerikan kentlerinde yaygınlaşan, kentsel hizmetlerin çoğunun, kentten ve diğer kentlilerden kopuk olarak kendi içinde çözüldüğü, sıkı güvenlik önlemleri ile korunan, donatı ölçütleri yüksek, kapalı kapılı konut siteleri özellikle 1990'lı yıllardan sonra Türkiye'de de yaygın hale gelmiştir. Kemer Country, Ömerli Casaba, Marin City türü yabancı isimler de alabilen bu tür konut sitelerinin sayıları artarak yüksek gelirli gruplara sunulmaktadır. Kent bütününde değerlendirildiğinde, kentsel altyapı yatırımlarının önemli bir bölümünü bu bölgelerin çektiği gözlenmektedir. Buna karşın, geleneksel dokunun yer aldığı eski mahalleler ki, bunlar genellikle tarihi kentlerimizde tarihi merkezler olmaktadır, bakımsızlık ve ihmal nedeniyle kiracılık oranı giderek yükselen, düşük gelirlilerin oturduğu yoksul mahallelerine dönüşmektedir. Diğer yandan, bu bölgelerde son dönemlerde "kentsel dönüşüm projeleri" adı altında yapılan uygulamalarla yaşanan sorunlar çözülmeye çalışılmaktadır (Kiper, 2004).

Türkiye'de nüfus süratle artmaktadır. Memleketimizde gittikçe artmakta olan nüfusun büyük kısmının şehir yerleşmelerinde yaşamaya başlamaları, şehirselleşme ile kırsal yerleşmeleri ayıran kriterler ne olursa olsun açıkça müşahade edilmektedir. Kentleşme, günümüz toplumlarının başlıca özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Nitekim günümüzde toplumların kentleşme oranları gelişmişlik düzeyinin önemli bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Çünkü sanayi devrimi sonrası kentleşme, sanayileşmenin bir yan ürünü olarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda da kentleşme ve sanayileşme birbiriyle yakından ilişkili iki olgu olarak kabul edilmektedir. Kentleşme olgusunun temel özelliği nüfusun belirli bir alanda yoğunlaşmasıdır. Bu anlamda ve dar bir bakış açısıyla ele alındığında kentleşme, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artışını içerir. Bu tanımlamayla kentleşme sadece bir demografik olaydır. Bu demografik nitelikli olay, nüfus artışı veya kırsal kesimden kentsel alanlara göç yoluyla gerçekleşir (Ertürk 2011).

Kentleşmenin kapsam itibarıyla farklı boyutlarını ön plana çıkaran değişen tanımları yapılmaktadır. Kentleşme, dar anlamda kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasını anlatır. Kentleşme; çeşitli nedenlerle kentsel kesimlere yönelen göç sonucunda, bir taraftan mevcut kentlerin nüfus ve alan itibarıyla büyümesi, diğer taraftan da köy, kasaba vb. yerleşim birimlerinin giderek

büyümesi sonucunda kente dönüşüp, mevcut kent sayısının artmasıdır (Kaya vd., 2007).

Kentleşmeyi; "sanayi ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci" olarak tanımlayabiliriz (Kaya vd., 2007). Kentleşme, kendine özgü toplumsal boyutlara sahiptir. İnsan davranış ve ilişkileri, siyasal ve toplumsal ilişkiler, bu bağlamda, kentlere özgü nitelikler kazanmaktadır. Bu açıdan kentleşme, bir toplumsal değişme ve yeni bir biçimlenme süreci olmaktadır. Toplumsal örgütlenme ve işbölümü artmakta, kent kültürü diye adlandırılabilir ki davranış, tutum ve değerler ortaya çıkmaktadır.

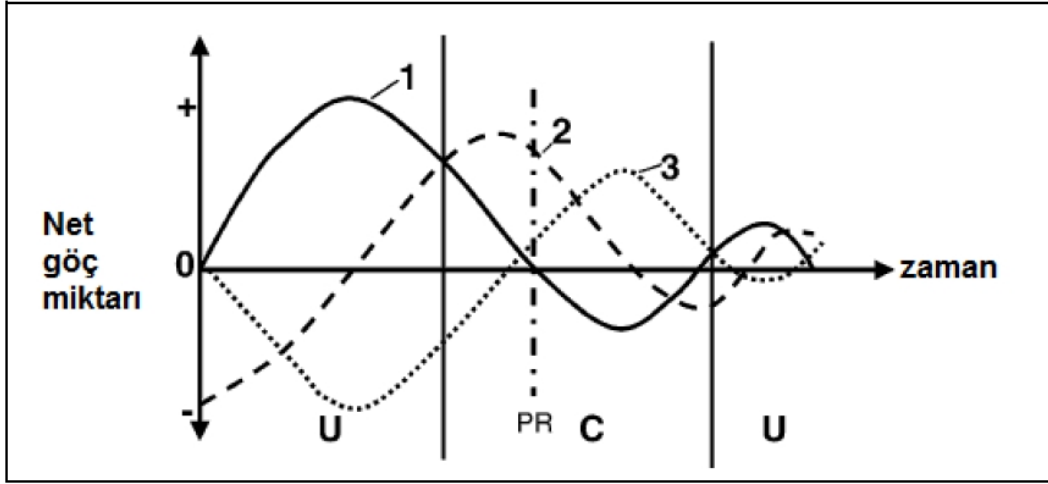
Kentleşme, çok değişik tanımları bulunan bir kavramdır. Sosyolojik, ekonomik ve demografik açılardan yapılmış birçok tanım bulunmaktadır. Bu tanımların her biri konuyu belirli bakış açılarından ele almaktadır. Oysa kentleşme, bütün bu bakış açılarını bünyesinde bulunduran bir gelişme olduğu için, kısıtlı bakış açıları ile yapılacak her tanımlama beraberinde eksiklikleri de bulunduracaktır. Kentleşme; sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplumda artan oranda örgütlenmeye, uzmanlaşmaya ve insanlar arası ilişkilerde kentlere özgü değişikliklere yol açan nüfus birikimi süreci (Keleş, 1998).

Sanayileşme ile birlikte öncelikle üretim tarzının niteliği değişmiştir. Üretim, evden/küçük imalathanelerden fabrikalara taşınmış, yani geleneksel üretim kollarından modern üretim kurumlarına bir geçiş yaşanmıştır. Yavaş ve tekil üretimden hızlı ve seri üretime geçilmiştir. Bu unsur karlılık, verimlilik, kalite ve kapasitede önemli artışlara ve değişikliklere neden olmuştur. Üretim ve istihdamda ağırlık tarımdan sanayi ve hizmet sektörüne kaymakta, tarım toplumları yerine endüstri toplumunu ve gelecekte de bilgi toplumunu oluşturmaktadır. Sanayileşmenin ikinci önemli etkisi sosyal yaşamda meydana getirdiği değişikliklerle kendini göstermiştir. Üretim tarzının niteliğinde ve

niceliğinde meydana gelen bu değişimler, siyasal ve ekonomik düzende yeni yapılanmalara yol açmış; milliyetçilik ve ulus devlet modeli, bu yapılanmaların önemli sonuçları olarak ortaya çıkmıştır. Bu da yeni sınıfların, çelişkilerin ve çatışmaların başlangıcı olmuştur. Bu değişikliklerin en önemlileri, sosyal yapıda farklılaşma (yani homojen toplum yapısından heterojen toplum yapısına geçiş); iş bölümü ve uzmanlaşmada görülen artış ve çeşitlenmedir. Bu nedenle eğitimin ve öğretimin önemi artmış; bununla birlikte doğuştan kazanılan statülerin önemi azalmıştır. Bu uygulama ile birlikte toplumdaki binlerce kurum, statü ve rol arasındaki ilişkileri bir düzene bağlayan sistem, bürokrasi olarak ortaya çıkmış ve şekillenmiştir. Geleneksel geniş aile, kentsel çekirdek aileye dönüşmüş, orta sınıflaşma artmış, sosyal hareketlik hızlanmıştır (Kaya vd., 2007).

Kentleşme kavramı çoğu kez kentleşmeyle karıştırılmakla birlikte ondan ayrı olan ve kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişmenin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratması sürecidir (Keleş, 1998). Kentleşme, kente göç eden bireyin ya da kentte ikamet eden nüfusun değişim süreci sonucu geldiği konumdur. İnsanlar, kırsal alanlarda daha değişik ekonomik ve sosyokültürel yaşam biçimine sahiptir. Daha çok tarım veya hayvancılığa dayalı ekonomik hayatın bir parçasıdır. Sosyal ilişkiler ise aile ve komşuluk üzerine bina edilmiştir. Toplumsal ilişkiler karşılıklı iş birliği çerçevesinde sürdürülmekte, kişiler kendi inançlarının dışındaki inançlara karşı daha az müsamahakâr yapıdadır.

Kentleşme; sanayileşme, ekonomik gelişim ve endüstriyel evrimin neden olduğu yenileşmenin yaygınlaşmasıyla yakından bağlantılıdır. Aynı zamanda, birbirini izleyen kentleşme aşamaları yayılan bir dalga olarak görülebilir. Kent alanlarının nüfus yoğunluğundaki azalma ve çoğalma devreleri, ilk başta büyük şehirleri etkileyerek devamlı olarak küçük kasabalara ve yerleşimlere doğru yayılan bir dalga olarak kabul edilmelidir. Farklı özelliği olan kentleşme kavramları, kentleşmenin giderek belirtilerini açıklamak ve peyzaj izlenimlerinin sonuçlarını analizetmek için ilginç bir hipotezi biçimlendiren tüm kırsal kesimi etkilediğini göstermektedir (Antrop, 2004).

Şekil 1.Farklı Kentleşme Modelleri

(U: nüfus yoğunluğunun kentleşme aşaması, C: nüfusun dağılması sırasında oluşan kentleşme, PR: ters nüfus dağılımı. (1) birincil şehir, (2 ve 3) orta ölçekli şehirler ve daha küçük şehirleri tanımlamaktadır. **Kaynak:** Antrop, 2004

Bir kentleşme aşamasının bir diğerine geçişi, çoğunlukla gelişme için elverişli arazinin kullanımı ve arazi değeri gibi 'sağlam' para olarak ifade edilen bazı arazi niteliklerine bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Diğerleri daha 'zayıf' olup peyzajın ve çevrenin genel olarak algılanışı ve biçilen değeri ile ilgilidir. Çoğu faktör erişilebilirlik, hareketlilik, güvenlik, suç, açık alanlara yakınlık, hizmetlerin kullanılabilirliği ve rahatsızlık durumu gibi son değerlendirmeleri karara bağlamaktadır. Alanın geleneksel tarihi birçok olayda kaybolmuş ve yeni bir tarih veya gelenek henüz oluşmamıştır. Nüfusun yaş dağılımı ve mimari şekil, çoğunlukla bir kuşağın belirli değerlerini yansıtmaktadır. Bu değerler nadiren dayanıklı ve kalıcı olmaktadır. Şehir dışındaki alanlar tamamıyla yapılaşmaya başladığında ve trafik yoğunluğu arttığında, buradaki yerleşimin yeni insanları cezbeden başlangıçtaki değerlerinin çoğu kaybolur (Antrop, 2004).

1.2. KENTSEL BÜYÜME TEORİLERİ

Tarım toplumlarının ve sanayi toplumlarının kent kavramına yaklaşımları birbirinden farklı olmakla birlikte, bu dönemlerde oluşturulan kentsel büyüme teorileri de farklılık göstermektedir. Bu teorilerin bir kısmı mekânı, üretim ilişkileri içinde tanımlarken bazı kuramlar çevre ve insan topluluklarının kent merkezinde bütünleşme çabalarını ele almaktadır. Mekânı, üretim ilişkileri içinde tanımlayan bu kuramlardan ilki kentsel ekolojik kuramdır. Kentsel ekolojik kuram dışında kentlerin büyümesini kent ölçeğinde ele alan yaklaşımlar, kentsel büyümeyi ulusal düzeyde ele alan yaklaşımlar ve kentlerin büyümesinde etkili olan faktörleri araştıran ve toplumsal faydayı maksimize etmeyi amaçlayan yaklaşımlardır.

Kentsel büyüme teorileri kentsel ekolojik kuram, kent büyümesini kent ölçeğinde inceleyen yaklaşımlar, kent büyümesini ulusal ölçekte inceleyen yaklaşımlar, optimal kent büyüklüğü ve kent kuramcılarının yaklaşımları olarak dört başlık altında incelemek mümkündür. Bu başlıklar aşağıda detaylı bir şekilde incelenecektir.

1.2.1. Kentsel Ekolojik Kuram

Kentlerin sosyo-ekonomik yapısı ve mekânsal gelişiminin ele alındığı ilk kuram kentsel ekolojik kuramdır. Robert Park, Ernest Burgess ve Louis Wirth olmak üzere Chicago Üniversitesi'ne bağlı bazı düşünürler kent ile ilgili bu çalışmaların temelini oluşturmaktadırlar. Ekolojik kuram bir sistem içinde bütün canlı organizmaların birbiriyle karşılıklı bağımlılık içinde olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca ekoloji, bitki ve hayvanların yaşadıkları çevreyle olan uyumlarını da ifade etmektedir. Kentsel ekolojik kuram ise kentlerin ve insan topluluklarının birbirine uyumu sorgulanmaktadır. Chicago Okulu düşünürlerine göre büyük kentsel yerleşim yerlerinin ve farklı mahalle tiplerinin bu yerleşim yerleri içindeki dağılımları benzer ilkeler göre oluşmaktadır. Buna göre kentler rastgele değil, çevrenin avantajlı özelliklerine gösterilen bir tepki olarak ortaya çıkmıştır ve kentler bu tepkinin yönüne göre gelişmiştir. Örneğin modern

toplumlardaki kentsel alanlar genellikle nehir kıyılarına, verimli ovalara ya da ticaret yollarının kesişme noktalarına kurulum eğilimindedirler (Giddens, 2008).

Bu kuram çerçevesinde kentlerin gelişme dinamiğini sağlayan süreçler yoğunlaşma süreci, merkezileşme süreci, ayrımlaşma süreci ve istila-ardıllık süreci olarak ifade edilmektedir. Bu süreçleri şu şekilde açıklamak mümkündür (Bal, 2006):

- Yoğunlaşma: Aynı işleve sahip olan birimler aynı mekânlarda yoğunlaşmasıdır.
- Merkezileşme: Kentsel işlevlerin farklılaşması neticesinde denetim ve örgütlenme fonksiyonlarının merkeze doğru dağılım eğilimidir. Bununla birlikte aynı yerde yaşayan yoğun nüfusa verilen hizmet unsurlarını da kapsamaktadır.
- Ayrımlaşma: Ekolojik farklılaşma olarak da nitelendirilebilir. Aynı işleve sahip birimlerin aynı mekânda toplanması sonucunda birbirinden ayrılmış alanların ortaya çıkma sürecidir.
- İstila-Ardıllık: Yeni işlevlerin ortaya çıkmasıyla eski işlevlerin özellikleri yitirme sürecidir.

Kentsel ekolojik kuramına göre oluşturulmuş dört adet kentsel alan kullanım kuramları mevcuttur. Oluşturulan bu kuramlar kentsel ekolojik kuram çerçevesinde incelenmektedir. Bu kuramlar; ortak merkezli çember kuramı, eksenler kuramı, dilimler kuramı ve çok merkezli kuram olarak adlandırılmaktadır. Bu kuramların temel varsayımları ise şu şekilde oluşturulmuştur (Ertürk ve Sam, 2011):

- Kentteki nüfus türdeşdir.
- Kentin ekonomisi ticaret ve sanayiye dayanır.
- Kent toprak sisteminde özel mülkiyet vardır ve mevkiler arasında rekabet bulunur.

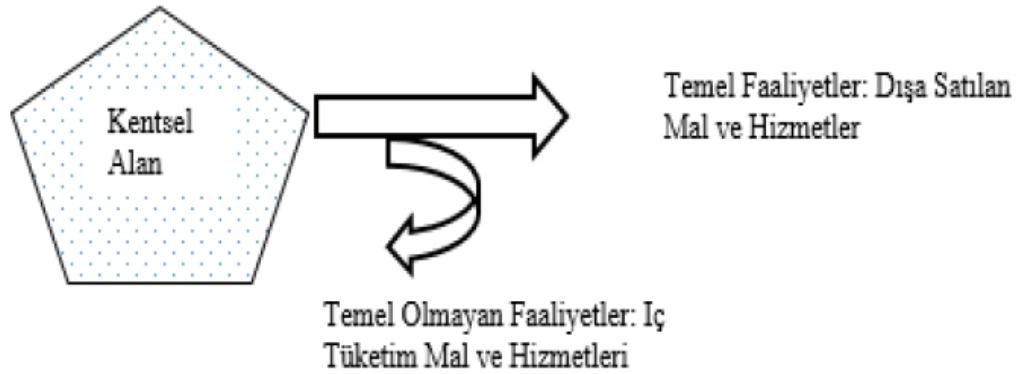
- Her ne kadar çok merkezli kuram oluşturulmuşsa da kentlerin tek merkezli olduğu varsayılır.

1.2.2. Kent Büyümesini Kent Ölçeğinde İnceleyen Yaklaşımlar

Söz konusu yaklaşım çerçevesinde oluşturulan en önemli kuram Pred (1966) tarafından geliştirilen “Kentsel Büyüme Kuramı”dır. Myrdal’ın “ Birikimli Oluşum Hipotezi” ni temel alarak oluşturulan kentsel büyüme kuramına göre, bir kentin işlevsel yapısında meydana gelen bir değişme kentin büyümesini uyaran yeni değişmelere neden olmaktadır. Böylelikle kentte birikimli ve giderek hız kazanan bir büyüme süreci yaşanacaktır. Sanayi etkinliklerinin kentteki temel faktör olarak ele alındığı yaklaşımda yeni sanayinin kurulduğu veya mevcut sanayinin geliştiği kentteki büyüme süreci de incelenmektedir. Kurama göre yeni sanayi bölgelerinin kurulmasının iki temel etkisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki birinci çoğaltan etkisidir. Çoğaltan etkisi, teknik alanlarda ortaya çıkan ve kentteki yenilik ve icatların artışından dolayı olan etkidir. Söz konusu etki kentteki yığılma ekonomilerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Diğer temel etki ise ikinci çoğaltan etkisidir. Bu etki, birinci çoğaltan etki ile ortaya gelişme neticesinde istihdamdaki ve kent nüfusundaki artışı ifade etmektedir. Kentte meydana gelen istihdam ve nüfus artışı ile birlikte talep artışı meydana gelecek ve böylece yeni sanayi alanlarının kurulması sağlanacaktır (Ertürk ve Sam, 2011).

Kentlerin büyümesini kent ölçeğinde ele alan bir diğer yaklaşım “Kentler Arası Karşılaştırmalı Üstünlükler” yaklaşımıdır. Kentler Arası Karşılaştırmalı Üstünlükler yaklaşımına göre, kentlerin büyümesinde kuruluş yeri üstünlükleri, ulaşım, yerel girişimcilik, teknolojik gelişme ve buluşların mekânsal dağılımı olmak üzere dört etmen bulunmaktadır. Kuruluş yeri seçimi kentlerin su ve enerji gibi üretim ve gelişim açısından etkin kaynaklara ulaşılabilirliği ile ilgilidir. Bu aşamada kaynakların mekânsal dağılımı da kentin eşit ve adaletli bir şekilde büyümesine etki etmektedir. Bir diğer etmen olan ulaşım kentlerin büyüme sürecinde üç temel işlevi ifade etmektedir. Bu işlevlerden ilki, kentteki artan nüfusun tarımsal gıda gereksinmelerinin kırsal alandan taşınmasıdır. İkinci işlevi,

üretim gerekli olan faktörlerin taşınması aşamasında ulaşım olanaklarının etkinliği oluşturmaktadır. Son işlev ise kentte yerleşik bulunanların kent içi mekân değişikliklerini kolaylaştırmasıdır. Bu aşamada kentte ulaşım olanaklarını ve kaynak dağılımının yarattığı fırsatları değerlendirebilecek yerel girişimcilerin varlığı kentler arası üstünlükte üçüncü etmeni oluşturmaktadır. Sonnetmen ise teknolojik gelişmedir. Kentte bulunan kuruluşların Yenilik ve ARGE çalışmaları diğer kentlere göre daha etkin ve verimli bir ekonomik altyapı ve sistemin oluşmasına neden olmaktadır (Kılınçaslan, 2010). Kentlerin büyümesini kent ölçeğinde ele alan son yaklaşım ise “Ekonomik Temel Kuramı”dır. Bu yaklaşım, kentsel büyüme sürecini ekonomik faaliyetler kapsamında incelemektedir. Bu kuram, ekonomik faaliyetleri temel ve temel olmayan faaliyetler olarak iki kısımda incelemektedir. Temel faaliyetler, kentteki üretimi bölge dışına satılan sektörler olarak ifade edilirken, temel olmayan faaliyetler üretimi kent içinde tüketilen sektörler olarak ifade edilmektedir. Aşağıdaki şekilde temel ve temel olmayan faaliyetler gösterilmektedir.

Şekil 2. Temel ve Temel Olmayan Ekonomik Faaliyetler

Kaynak: (Kılınçaslan, 2010:216)

Sektörlerin etkinlik düzeyi; talep, yatırım düzeyi, göç gibi faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Buna göre bir kentin büyüme eğilimi temel ve temel

olmayan sektörlerde meydana gelen üretime bağlı olarak değişmektedir (Ertürk ve Sam, 2011).

1.2.3. Kent Büyümesini Ulusal Ölçekte İnceleyen Yaklaşımlar

Merkezi Yerler Kuramına göre, kent çevresel alana merkezi nitelikli mal ve hizmet sağlayan bir merkezdir. Bir ülkede bulunan kentler, ülkenin tümüne sağlayacak nicelikte mal ve hizmet üretimine sahip olamayacağından kentler bir büyüklük hiyerarşisine sahip olmaktadır. Bu hiyerarşi hem kentlerin büyüklüğünü ifade ederken hem de herhangi bir mal ve hizmet piyasası genişliğinin alt ve üst sınırları olduğunu ifade etmektedir. Zipf Kanunu olarak da bilinen Sıra Büyüklük Kuralı, kentlerin sadece alansal olarak düzenini değil aynı zamanda büyüklüklerinin birbirine olan oransal dağılımını da kapsadığını ifade etmektedir. İfade edilen oransal dağılım Zipf Kanunu'na göre yapılmaktadır (Ertürk ve Sam, 2011).

Buna göre, Zipf kanunu herhangi bir zaman anında veya zaman içerisinde kent nüfusları ile kent nüfuslarının sıralamalarının tersleri arasında oransal bir ilişki olduğu ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle, kentlerin nüfuslarının logaritmaları ile nüfus büyüklüklerinin sıralamasını ifade eden sayıların logaritmaları arasında negatif bir ilişki olduğunu belirtmektedir (Deliktaş, 2008).

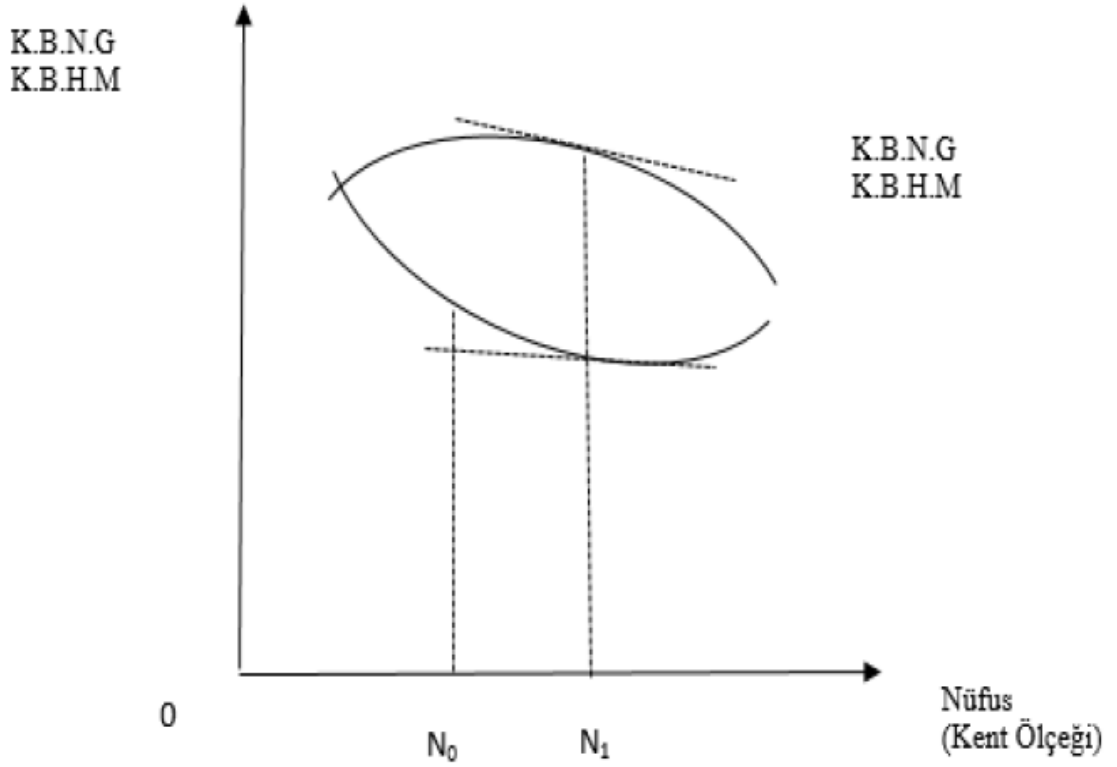
Kentlerin büyümesini ulusal ölçekte ele alan yaklaşımlardan sonuncusu Tek Büyük Kent Kuramı'dır. Bu kuram da kentin içyapısını incelemekten çok, bir ülkede nüfusun dağılımını incelemektedir. Kuram, ülkede, nüfusun bir ya da iki özekte toplanması ve ülke kaynaklarının bu özeklerce emilmekte olduğu gözlemine dayanmaktadır (Keleş, 2013). Buna göre, kentler arasındaki büyüklük sırasına göre oluşan hiyerarşik yapı doğrusal nitelikte olabileceği gibi, birden fazla kentin egemenliğinde de oluşabilmektedir. Ancak bu yaklaşıma göre büyüme genellikle tek bir kent üzerinde gerçekleşmektedir. Bu büyüme süreci ise ekonomik büyüme sürecinin kalkış aşamasında olan ülkelerde görülmektedir.

Böylelikle ülkede belirli bir merkezde yığılaşma olmadan ekonomik fayda ve üstünlükler büyüme hızlandırıcı işlev görmektedir (Ertürk ve Sam, 2011).

Tek büyük kentin ekonomik başarıları ve etkinliği, nitelikli insan gücü ve teknik eleman sağlama gibi etmenler tek büyük kent oluşumunu haklı gösteren başlıca nedenler arasında yer almasına rağmen (Keleş, 2013) büyüme sürecini yaşayan ülkelerin birçoğunda dengesiz kalkınma sorunu yaşanabilmektedir. Bir kentin diğer kentlere göre ekonomik olarak daha çok büyümesi ve kaynak dağılımının orantısız bir şekilde bu kentte yoğunlaşması dengesiz büyüme ve kalkınmanın meydana gelmesindeki en temel etkenleri oluşturmaktadır.

1.2.4. Optimal Kent Büyüklüğü

Kentlerin büyüme aşamasında negatif dışsallıklar nedeniyle bir sınır olması gerektiğini savunan yaklaşımdır. Yaklaşım kentlerin gereğinden fazla büyümesi çevre, trafik, gelir dağılımı sorunu, çarpık kentleşme ve gecekondulaşma gibi sorunları meydana getirdiği görüşüne dayanmaktadır. Özellikle geniş bir alana yayılan, dağınık yerleşmeli büyük kent bölgelerinde kentin en uzak semtlerine kimi hizmet ve kuruluşlardan yararlanma sağlamak önemli yatırımlar gerektirmektedir. Böylelikle kentlerin, kaynaklarının dağılımını ve mal ve hizmet üretimini optimal düzeyde belirleyecek bir büyüklüğe ulaşması gerekmektedir (Keleş, 2013). Optimal kent büyüklüğü aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

Şekil 3.Kişi Başına Hizmet Maliyeti ve Net Gelire Göre Optimal Kent Büyüklüğü

Kaynak: (Ertürk ve Sam, 2011:136)

Şekil 3' te yer alan K.B.N.G kişi başına net geliri, K.B.H.M kişi başına hizmet maliyetini ifade etmektedir. Buna göre maliyetlerin minimum olduğu nokta N_1 düzeyidir. Bu düzeyde kişi başına gelir en yüksek ve kişi başına hizmet maliyeti en düşük düzeyindedir. N_1 düzeyi aynı zamanda kent için optimal büyüklüğü göstermektedir. Genel olarak kentler için uygun bir optimal kent büyüklüğü farazi yaklaşımlara dayanmakla birlikte bu yaklaşımın oluşmasındaki temel nedenbüyümenin sınırlandırılması gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Ancak belirlenen optimal büyüklüklere ulaşılması için uygulanan programların başarı oranı sınırlıdır.

1.2.5. Kent Kuramcılarının Kentsel Büyüme Yaklaşımları

1970 yılından itibaren kentsel araştırmaları ve kent kuramları alanında yeni araşışlar gündeme gelmiş ve genellikle oluşturulan bu kent kuramları sermaye birikim s¼reçleri çerçevesinde gelişmiştir. Bu dönemde oluşturulan kuramların sermaye birikim s¼reçleri bağlamında oluşturulmasının temel nedeni sermayenin uluslararası kimliğinin ön plana çıkmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu alandaki en önemli çalışmalar kent kuramcılarında Henry Lefebvre (1991), David Harvey (1985) ve Manuel Castells (1977) tarafından yapılan çalışmalardır. Söz konusu çalışmada kent mekân, günlük hayat ve kapitalist sosyal ilişkilerin yeniden üretimi şeklinde üç kavram kapsamında tanımlanmaktadır. Bu kavramlar birbiri ile ilişkili olmakla birlikte kent tanımını da bu üç kavramla şekillenmektedir. Buna göre, kent kavramı üretim ilişkilerinin insanların günlük deneyimleri ile üretilen küresel mekânsal bir bağlam olarak açıklanmaktadır. Sermaye birikim sürecini temel alarak oluşturulan bu kuramların kent olgusuna genel olarak katkısı şu şekilde tanımlanmaktadır (Aslanoğlu, 2000):

- Sosyo-mekânsal ilişkiler, üretim s¼reçleri içinde yeniden üretilmektedir.
- Sermaye dolaşımı, kentleşmenin kapitalist örgütlenmesi, emeğin yeniden üretimi ve kentsel siyaset gibi olguları açıklamaktadır.
- Devlet ve sermaye arasındaki ilişkiler, kentsel gelişme ve değişmeyi açıklar.
- Kentsel gelişme sermaye birikim mantığı ve emeğe olan talebin karşı karşıya gelmesi ile ilgilidir.

1.3. KIR-KENT FARKI

Bireylerin içinde buldukları sosyal çevre; yaşam tarzları, sosyal ilişkileri, üretim ve tüketim biçimleri, alış-veriş yöntemleri, örf ve adetler gibi insanların çeşitli benzer özelliklerini büyük ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla sosyal çevre, içinde yaşayan bireyin yaşam tarzını ve hayatını nasıl devam ettireceği konusunda belirli esasları belirlemektedir. Bu yüzden bireyin hayatı boyunca yaşadığı kır

veya kent, kişiye farklı davranış esasları oluşturarak bireyleri yönlendirmektedir (Şentürk, 1999).

Buradan hareketle kır da veya kentte yaşayan toplumların birbirinden farklılaştığı sonucu çıkarılmaktadır. Toplum tipleri ve kent toplumu kavramları da kent sosyolojisinin en temel kavramları arasında yer almakta ve kentlerle ilgilenen sosyologların birçoğu kentleri yeni bir toplum tipi olarak ele almakta ve toplumları iki veya üç farklı kategoride incelemektedirler. En yaygın yaklaşımlara göre ilk kategorideki toplum, geçmişten günümüze gelen kır, köy veya tarım toplumu olarak adlandırılan toplum tipidir. Şehir toplum tipini üçüncü kategoriye dâhil eden düşünürler için ikinci kategoride yer alan toplum tipi bir nevi “geçiş” toplumdur ve bu kategori genellikle feodal toplum veya sanayi öncesi toplum olarak nitelendirilir. Son olarak bazı düşünürlere göre ikinci bazılarına göre ise üçüncü kategoride değerlendirilen toplum tipine ise şehir toplumu adı verilmiştir. Kır yaşam tarzı geleneksel toplum yapısını ifade eder ve bu toplum tipinde kan bağı toplumsal örgütlenmenin en temel belirleyicisidir. Kır toplumunda toplumsal hareketlilik ve dinamizm düşük düzeydedir ve cemaat ilişkileri çok daha belirgindir (Açıkgöz, 2007).

Engels ve Marx ise analizlerinde kır-kent ayrımı işbölümüne dayandırmaktadırlar: “Bir ulusun kendi içindeki işbölümü, ilkin sınai ve ticari emeğin bir yandan, tarım emeğinden ayrılmasına, öte yandan ve bunun sonucu olarak, kent ile kırın ayrılmasına ve çıkarlarının karşılığına yol açar. Daha da gelişmesi sınai emeğin ticari emekten ayrılmasına sebep olur. Aynı zamanda bu farklı dallar arasındaki işbölümü olgusuyla, belirli işlerde birlikte çalışan bireyler arasında farklı alt bölünmeler ortaya çıkar. İşbölümünün her yeni aşaması çalışmanın konusu, aletleri ve ürünleri bakımından bireylerin kendi aralarındaki ilişkileri belirler” (2004).

Marx’a göre, Ortaçağ’a kadar insanlık tarihi kırın tarihidir, çünkü antik çağda kent, üretim tarzının odağı değildir. Kent devletlerinin kırla olan ilişkisi tamamen siyasaldır. Kentler, kırsal üretim üzerinde kontrol sağlayan idari birimler olmanın ötesine gidememişlerdir. Kentlerin kırdan farklılaşması, Ortaçağ’da tüccarların

kurdukları ticari bağlantılar ile gerçekleşmiştir. Bu dönemin kentleri arasındaki ilişki, sermaye birikiminin de etkisiyle kentlerde görülen iş bölümü farklılaşmasını desteklemiş ve yeni endüstrilerin doğuşunu sağlamıştır (Şengül, 2001).

Nitelik ve nicelik açısından çeşitli farklılıklara sahip olan kır ve kent yerleşim alanları, farklı sosyal çevreler olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal bilimciler bu farklılıklara değinirken, bu iki sosyal çevreyi ayırt etmeye yarayacak temel özelliklere odaklanmışlardır. Bu ayrımı yapan düşünürleri ve kullandıkları kıstasları Reissman şu şekilde belirtmektedir(Şentürk, 1999).

Tablo 1.Kır ve Kent Alanlarının Farklı Düşünürlere Göre Ayrımı ve Kıstasları

	KIRSAL	KENTSEL
Betker	Kutsal (sacred)	Laik(seculer)
Durkleim	Mekanik dayanışma (Mechanicalsolidarity)	Organik dayanışma (Organicsolidarity)
Redfield	Halk toplumu (Folk)	Kent toplumu (Urban)
Spencer	Askeri toplumlar(Military)	Endüstri toplumu (Industrial)
Tonnies	Cemaat (Gemeinschaft)	Cemiyet (Gesellschaft)
Weber	Geleneksel toplum (Traditional)	Rasyonel toplum (Rational)

Günümüzde kent ve kır tanımları yapılırken, nüfus temelli ölçütler bir kenara bırakıldığında, kır ve kentin neden farklı örgütlenmeler altında düzenlendiklerine dair net bir gerekçe görülememektedir. Fakat tarihsel sürece bakıldığında, kent ile kırın farklılaşmasının, daha çok idari birimlerin yığılması ve üretim süreçlerinin farklılaşmasıyla oluştuğu görülmektedir. Sanayi devrimi öncesi toplumlarda kent ile kır ayrımı konusunda, idari örgütlenmenin merkez ve alt merkezlerinin (taşra örgütlerinin) yer aldığı, tarım dışı üretimin daha yoğun olarak gerçekleştirildiği,

idari birimlerin toplandığı kentsel yerleşmeler ile tarımsal üretimin yapıldığı tüm diğer alanlar şeklinde ifade edilmektedir. Bu süreçte kentlerde üretilen ürünlerin ticareti marjinaldir ve genel olarak yine aynı kentlerde tüketilmektedir. Kır ise doğrudan vergi gelirleri, gıda ve asker temini ile ilişkilidir. Bunun dışında kentlerin kır ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Böyle bir yapıda, günümüzde kentsel yönetim ile özdeşleştirdiğimiz yerel yönetimlerden ziyade, merkezin vergi toplamak ve asker devşirmek için oluşturduğu taşra örgütlerinin varlığı söz konusudur (Köroğlu, 2011).

Kent ve köy ayrımı için kullanılan ölçütlerin son zamanlarda tatmin edici olmaktan uzak olduğu konusunda bir düşünce gelişmiştir. Zira bu yaklaşıma göre kent ve köy birbirinden bağımsız olarak var olan ayrı ayrı olgular değildir. Her birinin, ötekinde de rastlanan, onunla karışan özellikleri bulunmaktadır. Küçük bir köy, her zaman bir kasaba, daha sonrada bir kent olmaya aday bir yerleşme birimibasamağıdır. Dolayısıyla bir topluluğun, salt “köy” ya da salt “kent” olması ya da sayılması değil; bir başka topluluğa göre daha fazla köysel ya da daha fazla kentsel özellikler barındırıp buna göre nitelenmesi olanaklıdır. Kent ve köy yaşamı arasındaki ayrım tek bir özellik ya da etmenin sonucu olarak ortaya çıkmaz. Birbirine sıkıca bağı işlevsel bağlantıları olan birtakım özelliklerin ürünü olarak bu ayrım kendini göstermektedir. Buradan yola çıkarak, kentlerle köyler arasında kabul edilebilir bir ayrım yapılmak istenildiğinde, karşılıklı ilişkileri ve işlevsel bağlantıları tümü ile dikkate alma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır (Keleş, 2013).

Nitekim Şentürk’ün de belirttiği gibi köyde görülen niteliksel ve niceliksel herhangi bir özelliğin kesinlikle kentte görülemeyeceği; benzer şekilde de kentteki bir özelliğin de kesinlikle köyde görülemeyeceği düşünülmemelidir. Kır ve kent arasındaki farklılıklar belirtilirken ifade edilmek istenen, mevzu bahis özelliklerin kırsal alanda veya kentsel alanda nispeten daha yoğun yaşanıldığı, başat olduğudur. Yoksa birinde görülen özelliğin diğerinde olmayacağı anlamına gelmemektedir.

Bu durumun önemini vurgulayan Şentürk kenti kırdan ayıran temel özellikleri beş ana maddede özetlemiştir (1999):

- Köy homojen topluluk olmasına rağmen, kent heterojen bir sosyal grup olarak ortaya çıkmaktadır. Dahası kentteki işbölümünün beraberinde getirdiği sosyal kopukluk kırdaki iç dayanışmayı ortadan kaldırmıştır.
- Kentin kalabalık, yoğun ve farklı sosyal yapılardan oluşan nüfusu barındırması; nüfusu daha az, seyrek ve birbirine benzeyen insanların bulunduğu köydeki sosyal ilişkilerden farklı bir ilişkiler ağı geliştirmektedir.
- Kentler, köylere kıyasla daha sınırlı bir mekân üzerinde daha fazla nüfus yoğunluğuna sahiptirler.
- Köyde kentten farklı olarak aile komşuluk gruplarından meydana gelmiş olan ortak bir cemaat hayatı vardır. Köydeki mekanik dayanışma olarak ifade edilen ilişki yerini, kentte birbirlerine işleri düştüğü oranda yardımda bulunan, resmi bürokratik işlerin fazla olduğu, ilişkilerin sınırlarının kurum ve kuruluşlar tarafından belirlenmiş olduğu organik dayanışmaya bırakmıştır.
- Kentte, köydekinden farklı bir sosyal kontrol mekanizması bulunmaktadır.
- Köyde akrabalık, komşuluk, gelenek, görenek gibi etkenler enformel olarak nitelenen sosyal kontrol mekanizmasını çalıştırmaktadır. Kentlerde ise bireylerin ve sosyal grupların davranışları, formel ve rasyonel kanunlarla kontrol edilmektedir.

1.4. KENTLEŞMENİN NEDENLERİ

Kentleşmenin birçok sebebi bulunmaktadır, her şeyden önce imkân, memnuniyet ve ihtiyaç kavramlarının göreceliliği, değişen koşullar, gelişen hayat şartları kentleşme tanımlarının standartlaştırılmasını zorlaştırmaktadır. Fakat yine de kentleşme sebepleri aşağıda belirtilen şekilde gruplandırılabilir;

Kırsalın İticiliği: “Özellikle Türkiye gibi kentleşmekte olan ülkeler için kırsalın iticiliği kentleşme açısından çok önemli bir etkidir” (Kongar, 2001). Kırsalda nüfus ihracına sebep olan nedenler arasında geleceğini köy/kırsal mekânda güvende bulmayan kişilerin kentteki imkân fazlalığından yararlanma istekleri de vardır. “Kitlelerin kırdan, kırsal alanın geçim ve yaşam koşulları nedeniyle kopuşu doğrultusunda gündeme gelmektedir” (Altuğ, 2010).

Çekici Sebepler ve Kent Olanakları: Her bireyin “çekici” olarak değerlendireceği unsur farklı iken kişiler için kentin sağladığı olanaklar her zaman tercih edilir boyuttadır. Bu olanak bazen kaliteli eğitim, bazen iş, bazen de sağlık imkânıdır. Çekici sebepler “kentin çekici bir güç olarak devreye girmesi ile oluşur” (Görkemli, 2011).

Çekicilik doğrultusunda kitleleri kırdan kente doğru yönlendiren başlıca etmenler ise köy ile kent arasındaki gelir farklılığı, iyi eğitim imkanları, iş bulma olanağı, yüksek yaşam standartları, ulaşım olanakları, kentteki serbest yaşam algısı ve buna benzer konular olarak nitelendirilmektedir.

Teknolojik Nedenler: Sanayi devrimi ile birlikte çığırından çıkan teknoloji kentleşmenin de önemli etkenleri arasında yer almaktadır. Kentlerde git gide artan sanayi tesisleri, organize sanayi bölgeleri, iş gücü talebinin de beraberinde artmasına sebep olmuştur, dolayısıyla istihdam unsuru da kırsaldan kente göçün en büyük nedenleri arasındadır. Teknolojik gelişmeler istihdama olduğu kadar ulaşım ve iletişim alanlarında da büyük yenilikler getirmiştir. “Ulaşım ve haberleşme alanında sağlanan ilerlemeler kentleşmeyi etkileyen önemli öğelerdir” (Erkan, 1999).

Aracı Sebepler: Kentleşme sürecinde aracı sebepler itici, çekici, iletici, teknolojik, sosyal vs. kentleşmenin nedeni olarak anılan etmenlere olumlu ya da olumsuz yönde ivme kazandıran veya mevcut seyrini etkileyerek sürecin yavaşlamasına neden olan güçlerdir. “Bunlarda ilki itim ve çekim etmenlerinin işlemlerini sağladığı gibi engelleyebilen belli siyasal veya yönetsel kararlar ya da bazı önleyici ya da iteleyici toplumsal politika yöntemlerinden oluşmuş güdüleyici güçlerdir”. Diğer aracı güç de göçün yaygın bir unsur haline gelip

başkaları tarafından başarıyla uygulanması neticesinde göçün yaygın bir davranış haline gelmesiyle oluşan sürükleyici güçlerdir.

Siyasal Sebepler: “Merkezi idareler bazen kentleşmeyi teşvik etmiş bazen de bu konuda istekli olmamışlardır” (Kaya vd.,2008). Kentleşme söz konusu olduğu zaman ulusal yönetimlerin aldıkları siyasi kararlar kentleşmeyi hızlandırmakta, yavaşlatmakta veya çarpıklaştırmaktadır. Örneğin ülkemizde Güneydoğu söz konusu olduğu zaman kentleşme teşvik edilmekte iken, İstanbul, Ankara gibi “anakent (metropol)”lerde bazı kararlar çarpık kentleşmeye sebep olmaktadır.

İletici Etmenler: Bu güçler yukarıda belirtilen etmenlerin daha çok etkinliğini hızlandıran bir işleve sahiplerdir. “İletici etmenler kapsamında kitlelerin kır ve kent arasındaki iletişimini sağlayan başlıca unsurlar, haberleşme ve ulaşım olanaklarındaki gelişmeler olarak kısaca özetlenebilir” (Görkemli, 2011).

Özellikle 1950’li yıllardan sonra Türkiye tarihinde geniş bir şekilde yapılan bir ulaşım ağı oluşturulmaya başlanmıştır, bu durum erişilebilirliği arttırmış ve beraberinde de göç olgusunu hızlandırmıştır. Haberleşme unsuru söz konu olduğu zamanda; kitle iletişim araçları sayesinde yaşam alanı dışındaki imkânlardan haberdar olan birey göç etme cesaretini toplamış olurlar.

Sosyo-Psikolojik Nedenler: Kentleşmenin sebepleri arasındaki sosyal ve psikolojik nedenler bu iki mekândaki yaşam biçimleri ve ölçütleri arasındaki farktan kaynaklanır. Kentin çekici yönleri, kentlilere sağladığı çok yönlü imkânlar köy yaşamını vaatleri arasında bulunmamaktadır. Dolayısıyla kentlerin bu avantajla noktaları onların çekim merkezleri olmasına sebep olmaktadır. “Bu etken kentleşmeye sebep olan diğer etkenlerin arasına karışarak hızlandırıcı bir rol oynamaktadır” (Kaya vd., 2008).

1.5. KENTLİLEŞME SÜRECİ VE KENTLİLİK BİLİNCİ

Mekânsal ağırlıklı tanımlamaya göre; kente göç ile birlikte yaşamaya başlayan nüfus dinamiğinin belli kesiminde kararlılık kazanmasına kadar süregelen aşama

“kentlileşme” olarak adlandırılabilir (Kaya vd., 2008). Bu süreç aslında kente göç eden nüfusun yeni koşullara uygun ilişkiler biçimi geliştirerek kentin ögesi olma, toplumsal değişme, uyum ve bütünleşme sürecidir (Erkan, 2002).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere kentlileşme özellikle kültürel ve sosyal boyutlarda ortaya çıkmaktadır, örneğin üniversite açısından ele alındığında; üniversite personel ve öğrencilerinin kente alışması ile kentin üniversite öğrenci ve personellerine alışması olmak üzere çift taraflı, karşılıklı bir süreçtir.

Daha öncede belirtildiği gibi kentlileşme süreci sonucunda hem kente göç etmiş hem de kentte yaşayan birey farklı konum, değer ve yaşam tarzlarına sahip olurlar, buradan da anlayacağımız gibi kentlileşme insan davranışlarının birey, aile ve diğer sosyal gruplardaki gelişim sürecini anlatır (Kaya vd. 2008).

Kentlileşme sosyokültürel açıdan ise; kente göç edenlerin ve kentte yaşayanların, kent toplumunun değer-norm sistemini, kentli insanın düşünme, davranış biçimlerini ve giderek yaşama biçimini benimsemedir. Tıpkı kentleşme kavramında belirtildiği gibi kentlileşme de bir süreçtir ve bu sürecin gerçekleşmesi için belli aşamaların yaşanmış olması gerekir. Bu aşamalardan ilki şüphesizdir ki kente gelen nüfusun bu yerleşim alanında karar kılmasıdır. Kişinin kentte belli bir süreliğine de olsa yaşamaya karar vermesi gerekir ki kentlileşme, kente uyumlaşma davranışını gösterebilsin. Ekonomik ve sosyal boyuta sahip olan kentlileşme ekonomik açıdan bireyin tamamen kente ve kente özgü işlerle geçimini sağlaması ile gerçekleşirken, sosyal açıdan kentlileşme kente özgü davranış ve tavır biçimlerinin benimsenmesi ile gerçekleşir (Bal, 1999).

Kentlileşme davranışının gösterilebilmesi için öncelikli koşul olan karar kılmada kararı hızlandıran etkenler arasında kentin ekonomik olarak vaatleri gelmekte, bu vaadin en önceliklisi de istihdam yani iş imkânı olmaktadır. Kentlileşme kavramını incelediğimiz ve toplumda yaşanışını irdelediğimiz zaman bu davranışın büyük oranda ekonomik temelli olduğunu görebiliriz. Kentlileşebilmenin bir diğer önemli unsuru da eğitim ve kültürel düzeydir (Kaya vd., 2008).

Örneğin belli bir süre öğrenim görmek için üniversite eğitimi sebebi ile kente gelen öğrenciler ve kentte yerleşik olan akademisyenler ilgili kentin davranış kalıplarını benimseme içinde olurlar. Çünkü insanlar sosyal varlıklardır ve dışlanmak istemezler, bu sebeple de dışlanma riskini ortadan kaldıracak davranış kalıpları geliştirirler.

Kentlilik bilincinin temeli daha öncede belirtildiği gibi kente karşı hissedilen sorumluluk ve aidiyet duygusudur. Kentlilik bilincini bir diğer boyutu ise kentte yaşayanların kendilerine ait ve içinde yaşadıkları kentle bütünleşen bir kentli kimliğini benimsemeleridir.

Kentlilik bilincinin daha da gelişmesi ise kentin bireye vaat ettiği gelecekle örtüşen ve git gide artan aidiyet duygusuna bağlıdır. Kentin gerçek sahipleri olan o kentte yaşayanlara vaat ettiği iş olanakları, eğitim olanakları, sosyal ve kültürel olanaklar vs. gelecekte kentte yaşama fikrine olumlu bakışı sağlar ve bu durumda aidiyetlik duygusu etrafında kentlilik bilincinin gelişmesine sebep olur.

İnsan davranışlarının, içinde yaşanan toplumsal ortamdan bağımsız olmadığı, mevcut şartların büyük bir etkisinin bulunduğu, toplumsal ortamın değişmesi ile birlikte davranış şekillerinde de önemli değişimlerin ortaya çıktığı açık bir husustur. Dolayısıyla kentleşmenin çok önemli bir boyutu oluşturduğu sosyolojik dönüşüm içinde gizlidir. Toplumun değişim devinimini arttıran bu karşılıklı uyumlaşma süreci kentin dinamik yapısının en önemli sebepleri arasındadır. Kent doğal ve fiziki yapısıyla birlikte insanla bütünleşir, ardından da edinilen kent kültürü ile kültür entegrasyonu sürecine girilir (Kaya vd., 2008). Kentleşmenin en büyük getirilerinden biri ise bireyde oluşan aidiyet kavramıdır, kentini kente ait hissedilen birey ise kentlilik bilinci ve kentsel sorumlulukların dâhil olduğu bir kent hayatı sürer. Bu tür bir kentlilik duygusu, vatandaşlık ve yaşanan ortama sahip çıkma bilincinin altyapısını teşkil etmektedir.

Kentleşme, ekonomik ve sosyal olmak üzere iki ana boyutludur. Ekonomik bakımdan kentleşme kişinin geçimini tamamen kentte ve kente özgü işlerde sağlıyor duruma gelmesiyle gerçekleşir. Sosyal bakımdan kentleşme ise kente özgü tavır ve davranış biçimlerini benimsemesi ile gerçekleşir.

Bireylerin kentlileşebilmesinin önemli unsurları arasında eğitim ve kültür düzeyi de yer almaktadır. Bunlarsa uzun bir süreç sonunda elde edilebilen özelliklerdir. Dolayısıyla özellikle ilk nesillerde kentlileşmeyi beklemek gerçekçi bir yaklaşım değildir.

Göç sıradan bir toplumsal olay değildir. Göçle birlikte hem göç veren, hem de göç alan yerde son derece karmaşık sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan yoğun toplumsal sorunlar davranışlar, kurumlar ve yapılar üzerinde kalıcı ve köklü tesirler meydana getirmekte dinamik bir toplumsal hareketliliğe yol açmaktadır. Köyden şehre gelenlerle birlikte kamu kurumlarından hizmet talebinde yoğun bir patlama ortaya çıkmaktadır. Köyde yaşayan bir kişinin devletten talep ettikleri son derece sınırlı ve sayılı hizmetlerdir. Köyün yolu yoksa yol istemekte, okuluna öğretmen, camisine imam, elektrik, su, telefon ve benzeri sayılı hizmetleri talep etmektedir.

Bireyin, kente özgü davranış kalıplarını edinmesi, kentlileşmenin son aşamasıdır. Bu aşama da bir nesilde gerçekleşmeyecek kadar uzun bir süreç gerektirmektedir. İnsan davranışları alışkanlıkları sonucu edinilir ve bu edinimler de çok zor değiştirilebilir. Kırsal alanda, kırsala ait davranış kalıplarını edinmiş kişilerin kent davranış kalıplarını edinmesi hayli zordur.

Kentlileşme, özellikle kırsaldan gelen nüfus açısından uzun bir süreci ve hatta birkaç nesil geçmesini gerektirdiğine göre, kentlileşmeden önce kentlilik bilincinin kazanılmasına önem verilmesi gerekmektedir. Kentlilik bilinci kişinin kendini kente karşı sorumlu ve kenti de kendisine ait hissetme durumudur. Bu bilinç, kentlileşme sürecini hızlandıran bir olgudur (Aydoğan, 2005).

Bütün bu taleplere cevap vermek durumunda olan yerel ve merkezi idare birimleri, bu talep patlaması karşısında bunalmakta, hizmet üretmede yetersiz kalmakta, finans, eleman, kaynak, araç-gereç sıkıntısı içine düşmekte, mühendislik, hukuk, finans ve toplumsal huzura ilişkin birbirleriyle bağlantılı sorunları ele alacak daha karmaşık bir idare sistemini zorunlu hale getirmektedir.

1.6. KENTLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Kentlerin kuruluşundan ortaçağ dönemine kadar kentlerin yapısında çok büyük bir değişiklik gözlemlenmemektedir. Hatta Weber gibi bazı düşünürler kentleşmenin ortaçağdan itibaren başladığını, diğer bazı düşünürler ise daha ileri giderek kentleşmenin sanayileşme ile başladığını öne sürmektedirler. Oysaki insanların belirli bir amaç için bir araya gelerek yerleşik hayata geçmeleri M.Ö. 6000 tarihlerine dayanacak kadar eskiye gitmektedir. İspir'in de ifade ettiği gibi, her ne kadar kentleşme olgusu yazının bulunması kadar eski bir geçmişe sahip olsa da, esas özellik ve boyutlarını sanayileşmenin başlamasıyla kazanmıştır. Kentleşme hiçbir zaman için sanayileşme öncesindeki aşamada, sanayileşme sonrası aşamadaki hızlanmadığı gibi, meydana getirdiği topluluğun yüksek kentleşme düzeyine de varamamıştır.

Sanayileşme, kentleşmenin tarihsel sürecinde bir dönüm noktası olacak kadar önemli olsa da, kentleşmenin sanayileşme ile başladığını kabul etmek mümkün görünmemektedir. Nitekim literatürde de sanayileşme ve kentleşme ilişkisi bağlamında, kentleşme genellikle üç farklı dönemde incelenmektedir. Bunlar, sanayileşme öncesi kentleşme, geçiş dönemi kentleşme ve sanayileşme sonrası kentleşme olarak adlandırılmaktadır. Sanayileşme öncesi kentleşme ile sanayileşmemiş, geleneksel ekonomik yapıya sahip gelişmemiş ülkeler ile tarihsel süreçte sanayi devrimi öncesindeki kentlerde yaşanan kentleşme süreci kastedilmektedir. Sanayileşme sonrası kentleşme ile de sanayi devrimi sonrası gelişmiş ülkelerde deneyimlenen kentleşme olgusu tarif edilmektedir.

Geçiş dönemi kentleşme ile sanayileşme öncesinden, sanayileşme sonrasına bir geçiş kastediliyor gibi görünse de, aslında; gelişmekte olan ülkeler olarak nitelendirilen, Türkiye'nin de dâhil olduğu ve kentleşmeye sanayileşmeden önce başlayan ülkelerdeki kentleşme kastedilmektedir. Geçiş dönemi denmesinin temel sebebi ise bu tip kentleşmenin de sonunda hedeflediği noktanın sanayileşme sonrası gelişmiş ülkelerdeki kentleşme seviyesine erişmek olmasıdır.

1.6.1. Sanayileşme Öncesi Kentleşme

İlk kentsel yerleşmelerin nerede ortaya çıktığı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Birçok bilim insanı ilk kentleri Yunan ve Roma kentleri olarak kabul etmektedirler. Yunan-Roma kentlerinin anıtsallığından gözleri kamaşan kent bilimciler, daha eski kentlere az ilgi göstermişlerdir. Ne var ki bazı Yakınoğu (Musul, Halep, Şam, Beyrut, Kudüs) veya Mısır (Lusor, Asiyut, Heliopolis) kentlerinin kökeni milattan çok öncelere dayanmaktadır. Paris'in tarihi henüz iki binyıl bile değilken, Kudüs üçüncü bin yılı geride bırakmaktadır. Kentleşme açısından bakıldığında ise "Filistin, Suriye, Anadolu, İran, Orta Asya ve İndus" kentleşmenin ilk göze çarpan yerleşim yerlerdir (Hout vd., 2000).

Kentleşme olgusu da işte tam bu yıllardan sonra oluşmaya başlamıştır. Nitekim Lampard'a göre ise ilk kentsel yerleşmeler, M.Ö. 3500'de Mezopotamya'da, M.Ö. 3000'de Mısır'da, M.Ö. 2500'de Çin ve Hindistan'da Neolitik dönemin sonunda ortaya çıkmıştır (Aslanoğlu, 2000).

Tarihi kayıtlara bakıldığında en eski yerleşik yerleşim birimlerin (belli aktivitelerin gerçekleşmesi; ticaretin yapılması gibi) ortaya çıkışı M.Ö. 6000-5000yılları arasındadır. Eski yerleşim yerlerine göre gelişmiş sayılabilecek yerleşim yerlerinin ortaya çıkışı ise M.Ö. 4000 yılından itibaren. 4. binyıl sona ermeden önce, Yakınoğu kentleri, büyük boyutlu olmasalar bile, birbirlerine az veya çok benzeyen ailelerin yan yana gelmesi ile oluşmuşlardır (Hout vd..2000).

Arkeolojik bulgular incelendiğinde yüksek nüfuslu yerleşim birimlerinin ekolojik açıdan uygun olan, nehirlerin geçtiği verimli ovalarda ortaya çıktığı görülmektedir. Aydoğan'ın da (2000) belirttiği gibi tarihsel süreç içerisinde şehirlerin bir kısmı dini bir kurum ya da bir kalenin yakınında, bir kısmı da tamamen siyasal endişeler sonucunda kurulmuş olsa da şehirlerin konumunu belirleyen birincil neden ulaşım olmuştur.

Ulaşımındaki bir değişim, malların bir nakliyeciden başka birnakliyeciye aktarımının ötesinde başka bir şey ifade etmese bile, birçok donanım ve hizmeti beraberinde getirmektedir. İşte tam da bu sebeple şehir oluşumlarının belirlediği

yerler nehirlerin ağız kısımları yâda kilit noktaları, ovalarla tepelerinbuluşma noktaları ve buna benzer bölgelerdir. Dolayısıyla tarihsel süreçte üretimilişkileri ve bunun sonucunda bireylerin bir araya gelerek belli bir nüfus yoğunluğunu oluşturması kentsel yerleşimlerin kurulmasındaki temel unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

İlk kentlerin ortaya çıkışı ile fazladan üretilen ürünün saklanması için bir mekâna gereksinim duyulması arasında yakın bir ilişki olduğunu öne süren Kaya (2003), ilk kentlerin suyu bol ve toprakları verimli Mezopotamya ve NilDeltasında ortaya çıktığını bu ilişkiye dayandırmaktadır. Üretim ilişkileri açısından, örneğin Dokuz tarımcı ailesi on aileyi yaşatacak kadar artı ürün elde etmeye başlayınca, beraberinde ürünün depolanması ve korunması gereği ortaya çıkmıştır. Bu tip ailelerden oluşan ilk kentlerin sakinleri zamanla üretimin verimini artırıp geleceğin kıtlık tehdidine karşı güvenceye kavuşup rahatlamışlardır.

Artı ürünü, ilk olarak tapınlarda saklayan bu aileler, bu ürünün korunması için bir milis gücün oluşturulması ve bu milis gücüne dâhil olan insanların doyurulması gerektiğini fark etmişlerdir. Bu durumun sonucu olarak üretime dâhil olmadan üretimden pay alan bir zümre olarak doğan milis güce, din adamlarının da eklenmesiyle artı ürünün korunması sürecinde bir yönetim birimi de ortaya çıkmıştır. Zamanla kent artı ürünü yönetmeye başlayıp, ürünü topladığı alanları denetimi altına almıştır. Kentte ortaya çıkan yönetim yapısında din adamları ve milis sınıfı etkin olmuştur. Askerlik, yönetim, dinler, yazı, ticaret, para, sermaye, eğitim, bilim, sanat, felsefe ve hukuk bu tür küçük kentlerin eseri olmuştur.

Kent olgusunun yapısal analizine ilişkin yapılmış olan incelemeler arasında Sjoberg'in kuramsal yaklaşımı önemli bir yere sahiptir. Sjoberg, kentselekolojistlerin modern sanayi kenti analizinin aksine, sanayileşmenin gerçekleşmediğitoplumlardaki kentlerin yapısal özelliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.Sjoberg'in kuramında, kentsel yapı bağımlı değişken, teknoloji ise bağımsız değişkenolarak ele alınmaktadır.

Kentler tek başına var olan birimler olarak değerlendirilmeyerek parçası oldukları toplumun temel yapısı ile ilişkili olarak analiz edilmektedir. Sanayi öncesi kentte sosyal ve mekânsal yapıyı tanımlayabilmek için; sanayi kenti ile farklılaşan yönlerini tespit etmek gerekmektedir. Bu yönlerden ilki sanayi öncesi kent ile sanayi kenti arasındaki temel farklılaşmayı sağlayan teknolojidir. Sjöberg'in kuramsal yaklaşımında teknolojik farklılaşma, kullanılan enerji türlerine göre belirlenmektedir. Sanayi öncesi kentinde üretimde organik enerji kullanılmaktadır.

Kent içi ulaşım ise insan ve hayvan gücüne dayanmaktadır. Farklılaşmayı ortaya çıkaran ikinci yön ise, ekonomik faaliyetlerin örgütlenme biçimidir. Kentsel mekânda üretim faaliyetleri daha çok aynı sokak üzerinde yer seçmekte, mekânda ihtisaslaşmış sokak ve mahalleler oluşmaktadır. Bu yer seçimi olgusu aynı zamanda kent içindeki ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırıcı bir fonksiyona sahiptir. Sjöberg'in bağımsız değişken olarak tanımladığı teknolojinin etkisi bu alanda da görülmektedir. Haberleşme teknolojisinin olmayışı birbirine yakın ihtisaslaşmış mahalleleri ortaya çıkarmıştır.

Sanayi öncesi kentte teknoloji ve ekonomik örgütlenme ilkel olup az sayıdaki zengin tüccar dışında, ticaret ve zanaatla uğraşanlar daha çok aşağı sınıflar ve azınlıklar gibi istenmeyen kümelerin fertlerinden oluşmaktadır. Bu kentlerde ekonomik yaşamın örgütlenmesinde ve işleyişinde büyük öneme sahip yerel örgütler olan loncalar bulunmaktadır. Loncalar, aşırı rekabeti önlemekte; denetledikleri etkinlik dallarında mal ve hizmet ölçünlerini, fiyatları, işe alma kurallarını, personel yetiştirme ilkelerini belirlemektedirler. Budönemde uzmanlaşmanın eksikliğinden ötürü zanaatkâr malının yalnız yapımıyla değil, aynı zamanda alım satımı ve pazarlamasıyla da uğraşmaktadır. Fiyat belirlemede pazarlık yöntemi geçerli bir araç olma özelliğini korumaktadır. İş ve çalışma yaşamında seçkin kesimin emek harcamaya karşı olumsuz yaklaşımları, budönemde ekonomik gelişmenin temel engellerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Keleş, 2013).

Sanayi öncesi kentleri demografik açıdan incelendiğinde birçoğunun nüfusunun on binin altında olduğu görülmektedir. Bu kentler daha çok dinsel ve yönetsel kentler olmuş; ekonomik işlevleri ise ikinci planda kalmıştır. Bu kentlerin yerleşim dağılımları incelendiğinde, seçkinler ve varlıklı sınıfların merkezde ve merkez yakın yerlerde yaşadıkları görülmektedir. Toplum içindeki yoksul kesim ve istenmeyen diğer öğeler ise kent sınırlarına yakın yerlerde yerleşmektedirler. Her uğraş kümesi, belirli bir sokakta ya da mahallede çalışmakta ve yaşamaktadırlar. Bumahalle ve sokaklar, genelde o uğraşın adını taşımaktadır. Farklı etnik kümeler ise, nispeten kendilerine yeterli alt kümeler halinde, birbirinden ayrı yerlerde yaşamaktadırlar. Hem toplumsal hem de ekonomik alanda görülen bu yoğun ayrılaşmaya karşın arazi kullanımında ayrışma daha azdır. Belli bir toprak parçası, birden çok işleve hizmet etmektedir (Keleş, 2013).

Sanayi öncesi kentin mekânsal örgütlenmesinde kentin ekonomik ve sosyal yapısının etkisi yoğun şekilde gözlemlenmektedir. Kentin tipolojisi incelendiğinde sokaklar insanların veya ulaşım aracı olarak kullanılan hayvanların geçeceği genişlikte olduğu, binaların ise alçak ve sıkışık olduğu görülmektedir. Arazi kullanım şekillerinde bir farklılaşma veya ihtisaslaşmaya rastlanmazken, konut yapılarının aynı zamanda işyeri olarak; dini yapıların ise aynı zamanda okul hatta yer yer alışveriş merkezi fonksiyonunu taşıdığı görülür. Sjoberg sanayi öncesi kent ile sanayi kentinin mekânsal açıdan farklılıklarını üç temel noktada dile getirmiştir. Bunlardan birincisi sanayi öncesi kentte merkezi alanın sosyal tabakaların dağılımı doğrultusunda ortaya çıkmış olmasıdır. İkincisi, etnik ve mesleki gruplara göre ihtisaslaşmış sokak veya mahallelerin görülmesidir. Sonuncusu ise mekânlarda konut, işyeri, eğitim alanı ve dini alanlar gibi farklılaşmanın görülemeyişidir (Aslanoğlu, 2000).

Sjoberg'e göre sanayi öncesi kenti, imtiyazlı dar bir üst tabaka tarafından yönetilmektedir. Bu kentin toplumunda fiilen üretimle uğraşmayan orta tabakayı geçindirebilecek ürün ve hizmetler olmadığı için yalnızca küçük bir elit grubunun geçimi sağlanmaktadır. Bu yüzden kentin tabakalaşmasında dikey hareketlilik yoktur. Sanayi öncesi kentin sosyal kontrolünü oluşturan temel mekanizmalar din,

aile kurumu ve lonca örgütlenmeleridir. Kentin toplumsal yapısı içinde kişinin özel yaşantısı ve meslek yaşantısının kurallar ile tanımlı olduğu görülmektedir.

Nitekim Keleş'te bu duruma değinerek Sanayi öncesi kentinde; yönetim, din ve eğitim kurumları ile üretim güçlerinin, üst sınıfların egemenliğinde olduğu belirtmiştir. Bu üst sınıf ile geniş halk kitleleri arasında önemli statü ayrımı göze çarpmaktadır. Bunun da ötesinde, aşağı sınıfların da altında yer alan, sistemin varlığını sürdürmesi için zorunlu olmakla birlikte, toplumun istemediği etkinliklerle uğraşan, "istenmeyen sınıflar" bulunmaktadır (2008).

Sanayi öncesi kentleşmesinin bir başka önemli unsuru ise kentleşmenin hızıdır. Bu dönemde kentleşme daha yavaş ve sanayi dönemi kentleşmesinden farklıysa, ekonomik, sosyal ve kültürel sebepleri ile gerçekleşmiş olduğu görülür. Bu dönemdeki teknolojik vasıtaların ve iletişim imkânlarının kısıtlı olması; kentleşmeyi önemli bir şekilde etkilemiştir. Sonuç olarak sanayileşme öncesi kentleşme, büyük ölçüde tarımın ilerlemesi ve elde edilen üründe artış olmasının etkisinde kaldığı gibi değişik kültürlerin izlerini de taşımaktadır.

1.6.2. Sanayileşme Sonrası Kentleşme

Literatürde kentleşme kavramının "sanayi devrimi öncesi kentleşme" ve "sanayi sonrası kentleşme" olarak ikiye ayrılması sanayi devriminin kentleşmesürecinde bir dönüm noktası olduğu göstermektedir. Nitekim sanayi devrimi vesonraki dönemde kentlerin yapısal ve işlevsel olarak çok hızlı bir şekilde dönüşmeside bu olguyu desteklemektedir. Yılmaz'ın da ifade ettiği gibi: "kentler, ilk ortaya çıkışlarından sanayi devrimine kadar çoğunlukla bir azınlık deneyimi olarak kalmış, sanayileşmeye kadar işlevsel ve yapı açısından çok az bir dönüşüm geçirmişlerdir. Sanayileşme ise, kentlerin hızla büyümesine ve bir olgu olarak kentleşmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yani çağdaş manada kentleşme, nüfus hareketleri ile birlikte ortaya çıkmıştır" (2004).

Günümüz modern kentlerinin doğuşu, sanayi devrimini izleyen yıllarda teknolojinin gelişimine paralel olarak büyük nüfus hareketlerinin meydana

gelmesi, bütün dünyada kendini gösteren milliyetçilik akımı, Fransa'dan başlayarak Avrupa ülkelerini saran sekülerizm ve toplumsal sınıflaşmanın önemli ölçüde farklılaşması gibi Batı toplumlarındaki önemli değişmelerle gerçekleşmiştir (Yahyagil,1998). Bu söylemlerde kastedilen nüfus hareketlerinin temelinde de sanayileşme ile ortaya çıkan yeni üretim faktörleri, bunların etkinliğinin artması vedolayısıyla işgücüne duyulan ihtiyacın artması yatmaktadır. Bununla birlikte kentlerde ortaya çıkan farklı iş kolları da kırsal alanda yaşayan bireyler için caziphale gelmiştir.

Saunders'e göre bu dönemin kentlerinin birbirleri ile ilişkisi, üretim ve ticaret arasındaki ayrışma gibi etkiler sanayi kentleri arasında yeni bir üretim farklılaşmasını ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak kentler farklı sanayi türlerinin ortaya çıktığı mekânlar haline gelmişlerdir. Fakat bazı kentlerde sanayi sermayesinin gelişimi mevcut üretim ilişkileri tarafından engellenmiştir. Bu nedenle sanayi kentleri, loncaların etkili olduğu yerleşmelerin uzağında ve enerji kaynağınayakın yerlerde kurulmuştur. Sanayi kentlerinin daha çok loncaların etkili olduğu eski yerleşmelerin dışında gelişmesi, kentsel mekânın toplumsal ilişkilerde etkili olduğuvurgusunu artırmaktadır (Aslanoğlu, 2000). Yeni gelişen sanayi kentlerifeodalizmin aşılp, kapitalizme geçişin nedeni olmasalar da bunun nasıl oluştuğununbiçimsel ifadesi olmaktadır.

Sanayi kentinde teknolojiadaki gelişmeler sonucunda otomasyonun etkisi ile hizmet sektöründe çalışanların sayısı artmış, kentsel rekreasyon alanları çoğalmış ve ekonomik yaşantı çok gelişmiştir. Etkili bir örgütlenme, ussal çalışma ve standardizasyonun gözlemlendiği sanayi sonrası kentinde, gelişmiş teknolojiye bağlı olarak elde edilen fazla üretim, yarı üretici ve üretici olmayan grupları yaşatmaya yeterli olmaktadır.

Sanayi kentlerinde hem sınıf nitelikleri açısından hem de etnik kümeler arasında mekân bazında ayırım yapmanın zorlaştığı gözlemlenmektedir. Üst sınıfın terk ettiği kent merkezini, küçük dükkânlar, yönetimle ilgili hizmetler kapmakta; sanayi ise kent dışına kaçmaktadır. Otomasyon, boş zamanların artışı ve buna benzer eğilimler, sanayi kentinin mekân kullanım biçimlerini de etkilemektedir.

Toplumsal alışkanlıklar, bu kentlerde sanayi öncesi kentlerdekinden daha yüksek düzeydedir. Sanayi öncesi kentlerde saygınlığı olmayan birçok uğraş, sanayi kentinde büyük rağbet kazanmıştır (Keleş, 2013).

Keleş'te bu sanayi kentlerinin, bir yönetsel ve dinsel merkezden ziyade bir ticaret ve sanayi merkezinin çevresinde gelişmekte olduğunu ifade etmiştir. Ona göre sanayi kentlerinde hem toplumsal yaşamın örgütlenmesinde, hem de arazi kullanımında yüksek derecede bir uzmanlaşma ve işbölümü gözlemlenmektedir. Yine bu kentlerde çalışma ve oturma alanları birbirinden belirgin olarak ayrılmaktadır. Yukarı ve orta sınıflar, merkezdeki oturma alanlarını yoksullara terk ederek, kentlerin dış mahallelerinde yerleşmeyi tercih etmekte ve bu amaçla yeni mahalleler ve yöre kentler kurulmaktadır (2013).

Sanayileşme ve kentleşme arasında sıkı bir ilişki kuran Lefebvre'e göre bir zamanlar şehri üreten sanayi, daha sonra şehir tarafından üretilir olmuştur. Ne var ki Wirth'in de ifade ettiği gibi: "Kentleşmenin endüstriyalizm ve modern kapitalizmle karıştırılması tehlikesine özellikle dikkat çekmek gerekmektedir. Modern dünyada kentlerin yükselişi, kuşkusuz, modern makine teknolojisinin, büyükçaplı üretimin ve kapitalist girişimin ortaya çıkışından bağımsız değildir. Ama daha önceki dönemlerin kentleri, günümüzün büyük kentlerinden farklı bir biçimde sanayi öncesi ve kapitalizm öncesi düzen içerisinde gelişmelerine karşın onlar da kentti" (2002).

Sanayileşmenin başlaması ile birlikte kentlerde nüfus artışı, işbölümünün olması, uzmanlaşmanın artması ve işlerin farklılaşması gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Ancak bu gelişmeler daha çok gelişmiş ülkelerde yaşanan dönüşümü tarif etmektedir. Gelişmiş ülkelerde kentleşme, sanayileşme ile birlikte işleyen bir süreç olmuştur. Nitekim Kıray'ın da belirttiği gibi "18. ve 19. yüzyılda sanayi dediğimiz, yani tarımsal olmayan üretimin Kuzeybatı Avrupa şehirlerinde ve toplumlarında hâkim hale gelmesi bütün yerleşmelere yeni biçimler vermiştir. Özellikle demiryolu, buharlı gemi ve örgütsel sanayi ile birlikte yirminci yüzyılın ilk yarısında gözlemlenen ve anlatılan yeni yerleşmeler etkileşim aşamasının

ortaya çıkışı, gelişmiş ülkelerde görülen şehirleşmenin bir görünümü olmaktadır” (1998).

Buradan hareketle sanayi devrimi sonrası kenti veya sanayi kenti denilirken aslında gelişmiş ülkelerdeki kentleşmenin anlatıldığı görülmektedir. Yine gelişmiş ülkeler için geçerli olan, sanayileşme ile birlikte yürüyen kentleşme “dengeli kentleşme” olarak adlandırılmaktadır. Burada dengeden kastedilen, nüfusun istihdam olanaklarına paralel olarak yer değiştirmesi, kente göçen bireylerin kısa sürede iş bulmasıdır. Dengesiz kentleşme ise sanayileşme olmaksızın kentin sadece nüfus olarak büyümesi yani demografik anlamda kentleşmesidir. Ülkemizin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin çoğunda yaşanan olgu dengesiz kentleşmedir.

1.6.3. Geçiş Dönemi Kentleşme

Gelişmekte olan ülkelerde, sanayileşme-kentleşme ikileminin bir sonucu olarak kırsal bölgelerden kentlere sürmekte olan göçler, kalkınmanın yanı sıra değişim-gelişim ve başkalaşım olgusuyla birlikte gerçekleşmektedir. Kalkınma olgusunun planlı bir hareket olduğundan yola çıkarak toplumda meydana gelen değişimin yaratılan maddi ve manevi değerlerle kontrol edilebilmesi gerekmektedir. Ne var ki, üretilen sınırlı verilere karşın, toplumun istekleri çok daha fazla olmaktadır. Bu tip bir çelişki, kırsal yaşamdan kentsel yaşama geçen insanların problemlerini çözümsüz bırakmakta ve kentlerde yığılmalara yol açmaktadır. Kentleşme ile sanayileşme arasında gelişmiş sanayi toplumlarında daha kolaylıkla bir bağ kurulabilirken, gelişmekte olan ülkelerin geçiş dönemi kentleri için böyle bir bağlantının kurulması çok daha zor olarak değerlendirilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenen olması gerekenden daha “hızlı” bir şekilde seyreden kırdan kente olan göç ile kentleşmenin gerçekleşmesi, bazı yerleşim birimlerinde “aşırı” kentleşmenin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Kıray, 1998).

Gelişmekte olan ülkelerin beş temel özelliğini İsbir (1991) şöyle açıklamıştır: “Her şeyden önce gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen milli gelir çok azdır. İkinci bir özellik ise tarıma dayalı bir insan gücü istihdamının söz konusu olmasıdır. Üçüncü olarak, hızlı bir şehirleşme içerisinde olmalarına karşılık esas nüfus, şehir dışı yerleşme alanlarında yaşamaktadır. Dördüncü özellik ise, doğum oranının ölüm oranından fazla olması nedeni ile toplam nüfus içerisinde ve on beş yaşın altında üretici olmayan nüfusun büyük bir miktar oluşturmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde bir başka özellik ise okuma yazma oranının düşük olmasıdır”. Bu sonuçların ortaya çıkmasının temel sebeplerinden biri gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenen dengesiz kentleşme olgusudur. Bu tipülkelerde kente göç eden bireyler, sanayi yeterince gelişmediği için istihdam sorunu yaşamaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkelerde görülen dengesiz kentleşmenin temel özellikleri şöyle sıralanabilir (Keleş, 2013):

- Kentleşmenin demografik bir süreç olan sanayileşmiş ülkelere oranla, hızla artan, hiç olmazsa azalmayan bir yol izlemesi,
- Kentleşme hareketlerinin kimi coğrafik bölgelerdeki kentlere yönelmiş olması nedeniyle, kimi bölgelerin kentleşme oranının düşük düzeyde kalması,
- Büyük ve çok büyük kentlerin, orta büyüklükteki ve küçük kentlere oranla daha hızlı büyümesi,
- Kentleşen nüfusun çalıştırılmasına olanak verecek temel sanayi yatırımlarının yapılanmaması yüzünden, işgücünün marjinal mesleklerde ve türlü hizmet dallarında yığılması,
- Kentleşen nüfusun kent ve kamu hizmetleri gereksinmelerinin karşılanmasında yetersizlikler baş göstermesi.

Kapitalizm öncesi tarzların egemen olduğu geçiş dönemi kentleri, kapitalist üretim tarzlarının bu ülkelere girişi ile birlikte önemli nitelik değişimleri yaşamışlardır. Bir yandan kapitalist üretim tarzlarının teknoloji/sermaye yoğun

yatırımları yer seçimlerini altyapısı görece oluşmuş, ulaşım olanakları gelişmiş bu merkezlerde yaparken, öte yandan kırsal alanda kapitalist tarzın genişletilmiş üretiminin ön şartı olarak doğrudan üreticilerin üretim araçlarından yoksun bırakılmaları, emek-gücünün kitlesel biçimde bu kentlere akmasına neden olmuştur. Kente göç eden bu kitlelerin sanayi sektöründe istihdam edilememesi sonucunda ya işsizler ordusuna katılmışlar ya da özellikle hizmet sektöründe yeni ve verimsiz iş alanlarında geçimlerini sağlamak zorunda bırakılmışlardır (Ersoy ve Şengül, 1997).

Geçiş dönemi kentinin sosyal yapısını oluşturan farklı öğelerin değişim hızları da farklılaşmaktadır. Bunlardan ekonomik ve teknolojik gelişmelere uygun olanlar daha hızlı gerçekleşmektedir. Bu süreç genellikle şu şekilde yaşanmaktadır: ilk etapta geleneksel formlardan bir kısmı sürece direnerek varlığını sürdürmeye çalışmaktadır; ikinci aşamada geleneksel yapıya özgü formlar gözden geçirilerek bir kısmı değişmektedir; üçüncü aşamada geleneksel formlar ortadan kalkmaktadır; son aşamada ise ortadan kalkan form ve kurumların yerini yenileri almaktadır.

Öte yandan gelişmekte olan ülkelerde kentin altyapısı yoğun nüfus hareketlerini kaldırmaya hazır olmadığından gecekondulaşma olgusu da bu tip ülkelere özgü olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'de, özellikle de büyük kentlerde toplanan kırsal göç, kente eklenerek birleşmekte ve kenti bir kuşak gibi sarmaktadır. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa'da nüfusun yüzde yarısından fazlası gecekondu bölgelerinde yaşamaktadır. Bu yerleşmelerin yaygın mekân anlayışından dolayı, kent alanında da büyük yer kaplamaktadırlar. Gecekondulaşma, ülkenin gelişmekte olan sosyoekonomik ve sosyokültürel yapısının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de; sermaye, teknoloji ve topluma ilişkin sorunları organize olmuş örgütsel bir anlayışla çözebilme alışkanlığı yetersiz olduğundan, toplum demokrasiyi doğal olarak yerleştirme çabası içerisindedir. Kenti biçimlendiren kentliler değil, kentin ticaretini yapanlardır. Dolayısıyla kentli, kendisine rağmen

oluşan çevrede, bir yabancı gibi yaşamakta, kentsel sorunlarına örgütsel bir yapıyla sahip çıkamamaktadır.

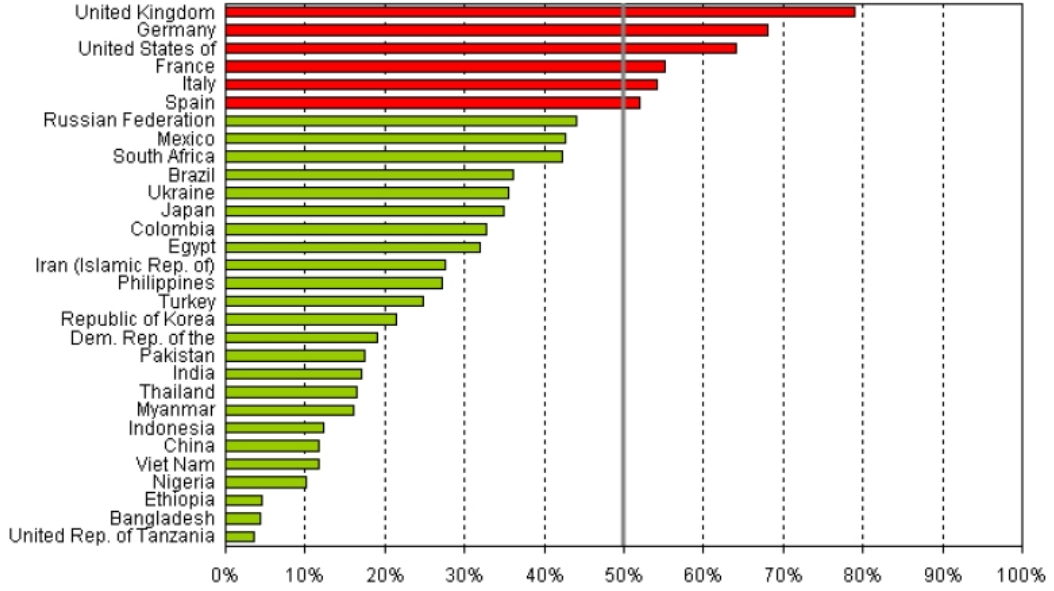
Gelişmekte olan ülkeler olarak ifade edilen ülkelerde kentleşme ve kentlileşmenin sanayileşmeye paralel olarak gelişen bir süreç olduğu söylenemez. Bu süreç kentlerin sanayileşmeden dolayı doğan emek ihtiyacından çok kırların kentlere göre sosyal ve ekonomik olarak geride kalmasından dolayı gelişmiştir. Ayrıca kırdaki tarımsal faaliyetlerin, tarım arazilerinin bölünmesi, makineleşme nedeniyle tarımdaki emek ihtiyacının azalması, verimin düşmesi gibi nedenler ile fertleri tatmin etmemesi, kırları kentlere göre dezavantajlı hale getirmiştir. Bu nedenle bu ülkelerdeki kentleşme, sanayi dolayısıyla oluşan bir süreçten ziyade göçle şekillen bir süreçtir. Türkiye kentleşmesi sürecinde de göç olgusunun büyük etkileri ve önemi olduğu görülmektedir. Türkiye’de gerçekleşen kentleşme ve kentlileşme olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından kentleşmeye tesir eden göçtürleri ve bunların Türkiye özelinde nasıl gerçekleştiğinin ifade edilmesi yararlı olacaktır.

1.7. DÜNYADA KENTLEŞME

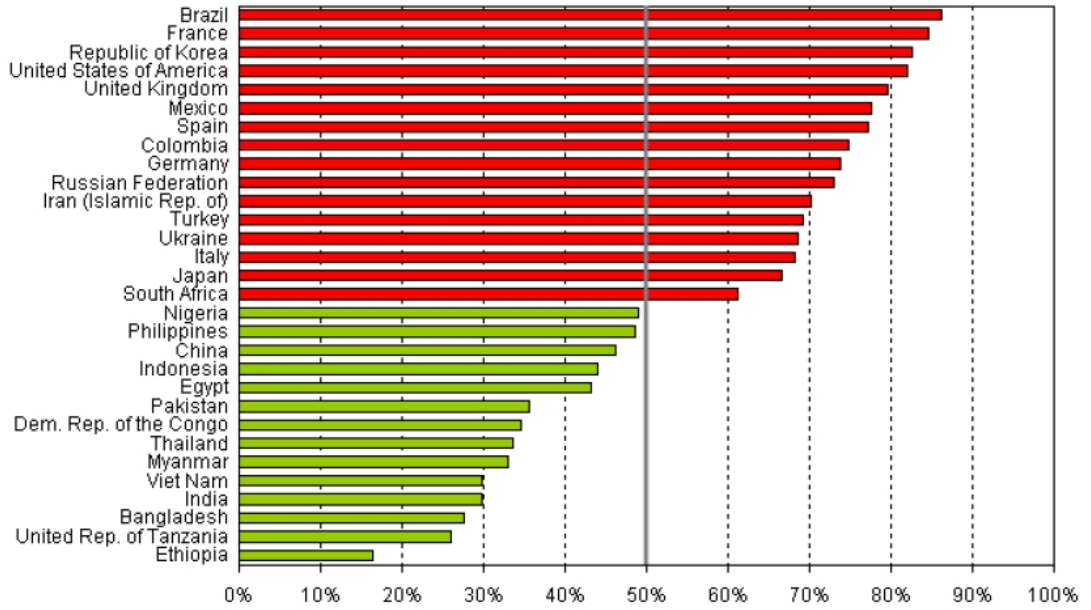
19. yüzyılın başlarına dek dünya nüfusunun en fazla % 3’ü kentlerde yaşıyordu. Fosil yakıtların giderek daha fazla kullanılmasıyla, Avrupa ve Kuzey Amerika’da gerçek anlamda kentleşmiş toplumlar doğmaya başladı. Bu toplumlarda insanların 3/4’ü kentlerde yaşıyordu. Ama yine de 1900 yılında dünya nüfusunun sadece % 14’ü kentte yaşamaktaydı. 20.yüzyılın ikinci yarısında yaşanan büyük değişimle birlikte, dünyanın diğer bölgelerinde, hatta sanayileşmemiş ülkelerde bile kentler yükselişe geçti. 21.yüzyılın ilk on yılı itibarıyla dünya nüfusunun büyük bölümü artık kentlerde yaşıyor(Ponting, 2008).

Şekil 4,5 ve 6’ da görüldüğü üzere, Birleşmiş Milletler’in dünya kentleşme beklentilerine göre; 1950 yılında kentsel nüfusu, toplam nüfusunun %50’sini geçen sadece 6 ülke(İngiltere, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İtalya ve İspanya) varken, bu sayı 2009 yılında 16 ülkeye(Brezilya, Fransa, Kore

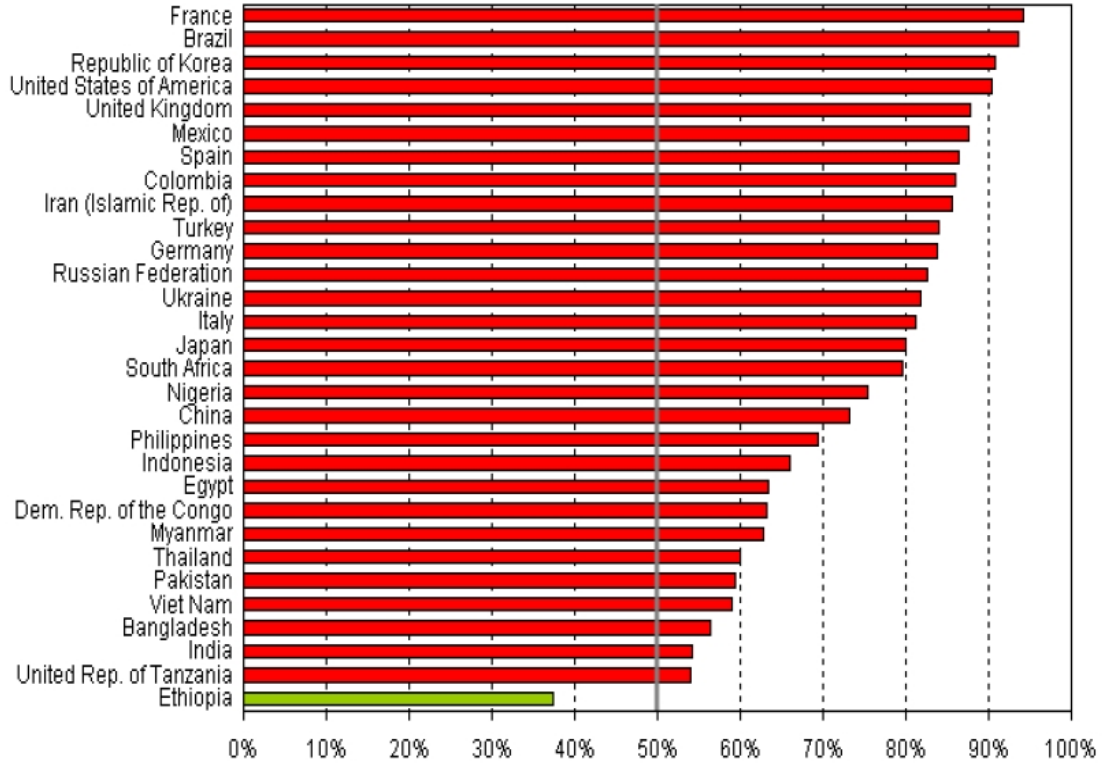
Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Meksika, İspanya, Kolombiya, Almanya, Rusya Federasyonu, İran, Türkiye, Ukrayna, İtalya, Japonya ve Güney Afrika)çıkmiştir.

Şekil 4.1950 Yılında Kentleşme

Şekil 5.2009 Yılı Kentleşme

Şekil 6. 2050 Yılı Tahmini Kentleşme Oranı

Kaynak: (Birleşmiş Milletler, 2010)

Bu değişimin boyutlarını anlamının en iyi yolu, kentlerde yaşayan insanların gerçek sayılarına bakmaktır. Çünkü bu dönemde kentlerde inanılmaz bir nüfus artışı yaşandı. 1800 yılında yaklaşık 27 milyon insan kentlerde yaşıyorken, bu rakam 1900 yılında on kat artarak 225 milyona çıktı. 1950'de ise dört kat artışla 810 milyona yükseldi. Sonraki elli yıl içinde üç katı aşan bir artış görüldü ve kentlerde yaşayan insan sayısı 2,9 milyar kişiye ulaştı. 1980'lerde ise bu rakam 2,5 milyardı. Özetleyecek olursak toplamda son iki yüzyıl içinde, kentlerde yaşayan insan sayısı 107 kat arttı(Ponting, 2008).

Yukarıdaki şekillerde görüldüğü üzere, 1950 yılında Avrupa kıtasında kentsel alanda yaşayan nüfusu, dünyada kentsel alanda yaşayan nüfusun %38,5'ine karşılık gelirken, Asya kıtasında bu oran %31,4 idi. Bu oranlar 2009 yılına

gelindiğinde, Avrupa kıtası için %15,5'e düşerken, Asya kıtası için %50,2'ye yükselmiştir.

Birleşmiş Milletler'in dünya kentleşme beklentilerine göre; 2050 yılında Avrupa'daki kentsel nüfusun toplam kentsel nüfusa oranı %9,3'e düşecek. Asya kıtasının payı ise %53,8'e yükselecektir. Giddens bu durum hakkında, sanayileşmiş ülkelerdeki kentler, nüfus açısından sabit kalıyor veya azalırken, gelişmekte olan toplumlarda genişlemeye devam edecektir şeklinde yorum yapmaktadır(Giddens, 2000).

Ülkeler arasında tarihsel, yersel, kültürel ve ekonominin geri kalmışlığı nedeniyle ortaya çıkan farklılıklar, kentleşme olgusunun, yeryüzündeki ulusların kentleşme olgularının temelde birbirinden farklı olduğu kanısını yaratmamalıdır. Temel farklılık olayın kendi içindedir, başka bir deyişle "sanayi öncesi kentleşme", "sanayi sonrası kentleşme" vardır. Yoksa olay, dünyanın her ülkesi için temelde aynı olaydır. Başka bir anlatımla "sanayileşmeye bağlı kentleşme" ve "sanayiden bağımsız kentleşme" olarak iki farklı kentleşme bulunmaktadır".

Belirleyici faktör, "sanayi devrimi"nin sonucu olarak ortaya çıkan "sanayi" ve "sanayileşme"dir. Konunun daha iyi anlaşılması adına bu üç kavramı burada açıklamak faydalı olacaktır. "Sanayi devrimi"; 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de başlayıp kısa sürede Avrupa'ya yayılan, buhar makinesinin icadı ve bunu tamamlayan diğer teknik buluşların öncülük ettiği makineleşme süreciyle birlikte, bireysel ve küçük ölçekteki üretim yöntemlerinin terk edilerek büyük çapta kitlesel üretime geçilmesini anlatan üretim teknolojisindeki köklü dönüşüm hareketi olarak tanımlanmaktadır. Sanayi ise; tarımsal olmayan üretim-tüketim mallarının üretilmesi, hammaddelerin yarı mamul ve mamul madde haline getirilmesi için gerçekleştirilen iktisadi faaliyetler ile bu süreçte kullanılan araçlar bütünüdür. Sanayileşme ise; sanayi sektörünün ekonomideki ağırlığının artması sürecidir. Sanayileşme, ekonomik olduğu kadar aynı zamanda, sosyal değişimlere de sebep olan bir olgudur. Bu bağlamda sanayileşme toplumsal açıdan yeni alışkanlıklar ve yeni bir yaşama biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Demir-Acar, 2002).

XIX. yüzyılda Avrupa’da ve Anglo Amerika’da “Sanayi Devrimi” ile beraber şehirlerde ardarda yükselen fabrikalar işgücünü buralara çekmiştir. İnsanların iş nedeniyle şehirlere akması sonucu, kırlar boşalmaya başlamış, böylece şehirlerde “shanty-town”lar (kulübe şehirler) veya “squatter-settlement”lar (cüce evler) doğmuştur. Şehir ekonomisinin büyümesinden kaynaklanan bu mesele, 20-30 yıl gibi kısa bir sürede çözümlenmiştir. Bu arada belirtmek gerekir ki, özellikle Avrupa kıtasında, kırdan ayrılan nüfusun kent merkezlerinde sorun oluşturmamasının nedenlerinden biri de Amerika’ya olan işçi göçüdür. 19.yüzyılda Avrupa’da da, ani topraktan kopmalar olmuştur. Polonya’da, Almanya’da, İrlanda’da ani olarak topraktan kopmalara tanıklık etmiş ve o zamanki Avrupa kentleri, topraktan kopan nüfusu emememişlerdir. Böylece, Yeni Dünya’ya büyük bir göç olmuştur. Yalnızca 1860’tan 1930’a değin, bir yüzyıla yakın bir sürede, Amerika Birleşik Devletleri işçi olarak 60 milyon göçmeni kabul etmiştir. Başlangıçta şehir burjuvalarına tehlikeli olarak gözüken fabrikalarda çalışan işçi sınıfı, sonunda kentlerin içinde eriyerek, kapitalizmin çarklarını döndüren bir yapı haline gelmiştir(Meriç, 2012).

19.yüzyılda hızlı bir sanayileşme sürecine giren bu ülkelerin kentleşmesi incelendiğinde, ekonomik yapıları ve üretim biçimindeki değişimlerin kentleşmeye ve kentlerin yerleşim biçimine de yansıdığı görülmektedir. Bu ülkelerde, sanayi toplumlarının gerektirdiği şekilde; gelir, meslek, eğitim durumu, yaş, toplumsal statü vb. niteliklere göre belirlenen toplumsal tabakalaşma ve toplumsal farklılaşma kentsel mekanda da açıkça gözlenebilmektedir. Birbirinden farklı toplumsal tabakalarda bulunanların, kent mekanı içinde de birbirinden farklı mekanlarda yaşıyor olmaları, kent mekanında özellikle konutalanlarında kendi içinde homojen alanların ortaya çıkması şeklinde kendini göstermektedir (Erkan, 2010).

Sanayileşmiş toplumlarda kırsal bölgelerden kentlere göç edenler, önce merkezi iş bölgelerine çok yakın, en az masrafla çalışma alanlarına ulaşabilecekleri geçiş bölgelerine yerleşmektedirler. Bu bölgelerdeki konutlarda kalma süreleri çok kısa olup sonrasında, şehrin ekonomisinin arz ettiği ücreti yüksek işlere girmekte ve süratle buralardan ayrılarak düzenli konut bölgelerine

taşınmaktadırlar. Gelişen sanayinin sağladığı gelir, yeni gelen bu kırsal nüfusu nispeten buhransız olarak kent yapısına entegre etmektedir. Böylece hem köylü hızla hünarlı sanayi işçisi ya da hünarlı örgütlerde çalışan memurlar haline gelmekte hem de kentte bunun yansıması olarak düzenli konut bölgeleri gelişmektedir.(Kıray, 2007).

1.8. TÜRKİYE' DE KENTLEŞME

Türkiye'de farklılaşmış, uzmanlaşmış, örgütlenmiş ve sonuçta sanayileşmiş, kentleşmiş bir yapının oluşmaya başlaması 1950'leri bulmuştur. Çünkü kilit sorun; basit teknoloji, kendi içine kapalı köylerin ve geleneklerine çok bağlı köylülerin topraktan kopmaması sorunu idi. Bu sorun ancak 1950'lerde yüzbinlerle ifade edilen sayıda traktör ve diğer teknolojik aletlerin tarıma girmesi ile çözülmeye başlamıştır. Kentleşme, nüfusun işçileşmesi, yeni meslek ve iş düzeninin ortaya çıkması, aile düzeninin büyük değişikliğe uğraması gibi geri dönülmez bir yapısal değişmeyi başlatmıştır(Kıray, 2007).

Türkiye'de başta kır ve kent kesiminin özümleyemediği hızlı bir nüfus artışı olmak üzere, yine kır kesiminde tarımsal teknoloji ve üretim örgütlenmesi alanındaki köklü değişmelere bağlı olarak yerinden ayrılan nüfusun, içgöçler yoluyla kent merkezlerine yönelmiştir.

Topraktan kopma olayı Türkiye'de kentleşmenin temel nedenidir. Topraktan kopmanın nedeni ise makinalaşma, toprak mülkiyetindeki kutuplaşma ve entansif tarıma geçiştir. Kısaca; tarımdaki değişimdir. Türkiye'de kentleşmeye yol açan sebepler sınıflandırıldığında ilk sırada, yukarıda da değinildiği üzere, kırsal kesimde ortaya çıkan nüfusu buralardan iten nedenlerdir. İkinci sırada ise açığa çıkmış bu nüfusu kente çeken çekici nedenler bulunmaktadır. Bu ikisi arasında ise üçüncü bir unsur olarak iletici ya da aracı nedenler bulunmaktadır.

İtici nedenler, kırsal nüfusu yerleşim yerinden iten ve tarım kesiminin içinde bulunduğu olumsuz şartlardan kaynaklanan nedenlerdir. Türkiye'de, kırdan kaynaklanan nüfusu kentlere yönelten nedenlerin kentin çekiciliğinden çok kırın

iticiliğine bağılı olduğu ve bu nedenle yapısal değişmenin, öncelikle kırsal kesiminde oluşan etmenlerin oluşturduğu güçlerin etkisiyle doğduğu görülmektedir(Ertürk-Sam, 2011).

Türkiye’de, traktör, biçer – döver vb. araçların tarımda kullanılmaya başlaması, nüfusun bir kısmının tarımda açığa çıkması sonucunu doğurmuştur. Açığa çıkan bu nüfus, geçim olanakları aramakta ve genellikle kente göç etmektedir. Diğer yandan, toprak mülkiyetinin dengesiz dağılışı ve mirasla toprakların parçalanması yüzünden, az topraklı durumda olan veya bu duruma sonradan düşen nüfus da kente göç etmek zorunda kalmaktadır. Öte yandan kırsal nüfusun hızla artmakta oluşu nedeniyle de bir nüfus fazlası ortaya çıkmakta ve artan nüfus kente göç etmek zorunda kalmaktadır. Bunlara ek olarak, köy yaşamının sönüklüğü, eğitim, eğlence vb. olanakların kısıtlı oluşu da köyden kente göç için itici bir neden olarak işlemektedir.

Çekici nedenler arasında, kırsal nüfus fazlasını kente yönelten tüm nedenler yer almaktadır. Ertürk bu nedenlerin başlıcalarını, köy ile kent arasındaki gelir, farklılığı, daha iyi ve ileri eğitim olanağı, kentin cazibesi, iş bulabilme ümidi, daha ileri hayat standardı, çağdaş sağlık hizmetleri ve ulaşım olanakları olarak belirtmektedir(Ertürk-Sam, 2011).

En önemli çekici neden; iş olanakları sağlayan sanayi ve hizmet kuruluşlarının genellikle kentlerde bulunmasıdır. Sanayi kuruluşlarının “kuruluş yerleri” ile ilgili ulusal bir politikanın bulunmadığı Türkiye’de, bu kuruluşlar kar amaçlarına en uygun olan yerlere, genellikle de görece gelişmiş bölgelerin kentlerine ya da onların yakın çevresine yerleşmektedirler. Bu kuruluşlar hangi kente yerleşirse nüfus da oraya yani kentlerekmaktadır. Bu nedenle yakından ilişkili olan bir başka çekici neden de, kentlerde elde edilebilen gelirin görece olarak köydekinden daha yüksek oluşudur. Bir başka çekici neden de, kent yaşamının canlılığı ve kentte eğlence, vb. olanakların görece üstünlüğü ve fazlalığıdır. Kentlerin eğitim olanaklarının fazlalığının, özellikle kentin kırsalından kente göçün en önemli çekici nedenlerinden biri olduğunu da eklemek gerekir.

Türkiye’de son otuz beş kırk yıl içinde ulaşım olanaklarında, kentleşmeyi hızlandırmaya yetecek bir değişim olmuştur. Taşıma araçları ile birlikte gelişen karayolları, köylü nüfusun kentlere göç etmesini kolaylaştırmıştır. Ulaşım ve taşıma alanlarında gerçekleştirilen kolaylıklar yanı sıra haberleşme alanında sağlanan ilerlemeler de kentleşmeyi etkileyen diğer bir ögedir. Kent yaşamı hakkında doğrudan haber alma, yazılı ve görsel haberleşme kolaylıkları, kentlerin imkanları hakkında köylünün bilinçlenmesine neden olarak kente göç üzerinde etkili olmuştur(Özer, 2004).

Türkiye’de, çeşitli dönemlerde özellikle sanayileşme, ulaşım, eğitim ve dış ilişkiler konularında benimsenen ve uygulanan politikaların kentleşme üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Diğer yandan yönetim yapısının özellikleri, çeşitli düzeylerde verilen siyasal kararlar kentleşme üzerinde etkili olan faktörlerdir. Türkiye’de 2014 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediyelerinin sınırları il mülki sınırlarına kadar genişletilmiş, bu sınırlar içerisindeki tüm köyler mahalleye dönüştürülmüştür. Böylece, kırsal alanlar kentsel alan statüsüne geçmiş, ülkenin kentleşme oranı yükseltilmiştir.

Sosyo- psikolojik nedenler de kentleşme üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenler, tek başlarına ya da bağımsız olarak bir göç güdüsü oluşturmamakta, ancak kentleşme hareketini oluşturan diğer nedenlerin arasına karışarak onları hızlandırıcı ya da ağırlaştırıcı bir etkide bulunmaktadırlar. Örneğin; çoğu yer de köyden kente göç etmeye, belli bir toplumsal aşağılılık duygusunun silinmesine yol açan bir yükseliş gözü ile bakılabilmektedir. Kentlerin sağladığı geniş bir kümeye mensup olma duygusu, kentli olmanın gururu gibi etmenler de sosyo- psikolojik nedenler arasında gösterilmektedir(Özer, 2004).

Türkiye’de gözlenen değişimin önce tarımda başladığı, kentteki değişimin sonra geldiği bilinen bir gerçektir. Tarımdaki değişimler kentleşme olayının doğmasına neden olmakta, tarımdaki üretim teknolojisinin değişmesi ile birlikte topraktan kopma ortaya çıkmaktadır. Tarımsal olmayan üretim teknolojisinin değişmesi ile ise, topraktan kopan nüfusa iş bulma olanağı sağlanmaktadır. Tarımsal olmayan üretim teknolojisi, topraktan kopma hızına ayak uydurabilecek

bir hızla değişmiyorsa, işsizlik sorunu ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de kentleşme kalkınmanın bir manivelası olacak yerde, işsizler ordusu oluşturarak onu engelleyen önemli bir faktör haline gelmektedir. Üstelik bu durumsadece engelleyici bir ekonomik faktör olarak kalmamakta, birçok sosyal probleme de kaynaklık etmektedir. Türkiye'deki kentleşme sanayileşme ile yakın ilişki içinde olmasına rağmen, sanayileşme ile orantılı ve sanayileşmenin doğurduğu ihtiyaçlara uygun olmadığı içindir ki sağlıksız ve düzensiz bir şekilde olmaktadır. Bunun sonucu olarak Türkiye'de bazı merkez kentler, diğer bütün kent ve bölgelerden daha fazla büyümektedir. Bu merkezlerin, ani olarak ve dengesiz büyümesi, hizmetlerin yetersizliğine ve kentsel organizasyonların yeterli ve zamanında kurulmaması gibi sorunlara sebep olmaktadır. Hızlı kentleşme, kentlerde mesken bunalımı ve gecekondulaşma gibi problemleri de beraberinde getirmektedir. Bilindiği üzere gecekondular; kırsal bölgelerden kente göç edenlerin, kamusal veya özel kişilerin toprakları üzerinde, onların bilgisi ve isteği dışında, imar mevzuatına, bayındırlık ve yapı kurallarına aykırı olarak, sağlık şartlarına uymadan, altyapı hizmetlerinden yoksun olarak alelacele inşa ettikleri derme çatma yapılarıdır (Demir-Acar, 2002).

Tablo 2.Türkiye'de Kırsal ve Kentsel Nüfus(%)

Yıl	Toplam	Kır	Kent	Kır (%)	Kent (%)
1927	13.648.270	10.342.391	3.305.879	75,8	24,2
1935	16.158.018	12.355.376	3.802.642	76,5	23,5
1940	17.820.950	13.474.701	4.346.249	75,6	24,4
1945	18.790.174	14.103.072	4.687.102	75,1	24,9
1950	20.947.188	15.702.851	5.244.337	75	25
1955	24.064.763	17.137.420	6.927.343	71,2	28,8
1960	27.754.820	18.895.089	8.859.731	68,1	31,9
1965	31.391.421	20.585.604	10.805.817	65,6	34,4
1970	35.605.176	21.914.075	13.691.101	61,5	38,5
1975	40.347.719	23.478.651	16.869.068	58,2	41,8
1980	44.736.957	25.091.950	19.645.007	56,1	43,7
1985	50.664.458	23.798.701	26.865.757	47	53
1990	56.473.035	23.146.684	33.326.351	41	59
2000	67.803.927	23.797.653	44.006.274	35,1	64,9
2010	73.722.988	17.500.632	56.222.356	23,7	76,2
2012	75.627.384	17.178.953	58.448.431	22,7	77,2
2013	76.667.864	10.179.759	66.488.105	13,3	86,7

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere görüldüğü üzere, Türkiye’de, 1927 yılında nüfusun yüzde 75,8’i kırsal, yüzde 24,2’si kentsel alanlarda yaşarken, bugün bu oran tam tersine dönmüştür. 2012 yılı itibariyle Türkiye nüfusunun yüzde 22,7’si (17.178.953) kırsal alanda (belde ve köyler) yaşarken, yüzde 77,2’si (58.448.431) kentsel (il ve ilçe merkezleri) alanlarda yaşamaktadır.

2014 yılında 14 kentin daha büyükşehir statüsü kazanması ile toplam büyükşehir sayısı 30 olmuştur. Büyükşehir sınırlarının il sınırlarına kadar genişletilmesi ile birlikte 76.667.864 kişilik toplam nüfusun %86,7’si (66.488.105) kentsel(20.000 ve üstü nüfusun yaşadığı yerleşim yerleri) alanlarda yaşarken, sadece %13,3’ü(10.179.759) kırsal alanda (20.000’den az nüfusun yaşadığı yerleşim yerleri) yaşıyor. 6360 sayılı kanun ile 14 ilde büyükşehir belediyesi kurulması ve büyükşehir statüsündeki 30 ilde, belde ve köylerin ilçe belediyelerine mahalle olarak katılmasının önemli etkisiyle bu orana ulaşılmıştır.

1.8.1. Türkiye’de Kentleşmenin Temel Özellikleri

Türkiye’ de kentleşmenin özellikleri incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır:

- Türkiye’ de sosyo-ekonomik gelişmeler içinde kentleşme olgusu yeni sayılır. İster ekonomik kavramlarla ifade edilsin. .sterse sosyolojik olarak ifade edilsin kentleşme 1950’ lerde başlayıp gelişen bir olay olmuştur.
- Türkiye’de kentleşmenin kaynağını oluşturan göçler genellikle kırdan kente tek yönlü olmuş ve bu süreç bazen köyden doğrudan büyük kentlere yönelirken bazen de ara geçiş noktaları kullanılarak gerçekleşmiştir.
- Türkiye’de kentleşme oranı halen, batılı sanayileşmiş ülkelere göre düşük olmasına rağmen, kentleşme hızı oldukça yüksektir.
- Kentleşme, büyük kentler yararına beliren ve kentsel yerleşmenin büyüklüğü ile doğru orantılı olan yığılması bir süreç olarak belirmektedir.
- Ülkemizde kent sayısı da sürekli bir artış içindedir. Ancak kentsel nüfus, kent sayısından daha hızlı oranda artmaktadır. Dolayısıyla ortalama kent büyüklüğü de artmaktadır.
- Türkiye’de kentleşme oranı bakımından Marmara Bölgesi en üst, Karadeniz Bölgesi ise en alt sırada yer almaktadır.
- Türkiye’ de kentleşmenin bir diğer özelliği, sanayileşmemek ve bununla birlikte örgütlenme ve ihtisaslaşmanın sağlanamaması olarak belirtilebilir.
- Türkiye kentleşmesinde köyden kente, küçükten büyüğe, doğudan batıya, iç bölgelerden kıyı bölgelerine bir yöneliş gözlenmektedir.
- İdari, hukuki ve siyasi ilkesizlik, eksiklik ve aksaklıklar neticesinde düzensiz, plansız ve dengesiz bir kentleşme doğmuştur.

Kentleşme, özellikle az gelişmiş ülkelerde, gelişmiş ülkelere oranla daha hızlı artmaktadır. Bu baş döndürücü artış, gelişmekte olan ülkeler için bir yandan kimi olanaklar yaratırken, diğer yandan da, onları birçok yeni sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Türkiye’de büyük kent nüfuslarındaki artış hızı kentsel nüfus artış hızından daha yüksek olmuştur. Sıra büyüklük kuralı açısından da ülkemiz büyük kentlerin şu anda var olan ve olması gereken nüfusları arasında fark vardır. Bu çarpık kentleşmeyi ifade eder (Keleş, 2013).

Taşıdığı belli başlı özellikler bakımından az gelişmiş ülkelerle yapısal benzerlikler gösteren günümüz Türkiye’si de hızlı bir kentleşme hareketinde karşılığını bulan bir değişme sürecine sahne olmuştur. Genellikle kentleşme ile sosyo-ekonomik gelişme ve sanayileşme arasında sıkı bir bağ vardır. Şöyle ki sanayileşmiş ülkelerde kentleşmenin ortaya çıkmasında en büyük etken kentlerin çekici güçleri iken, sanayileşmemiş ülkelerde ise kırsalın itici güçleri etkili olmuştur.

Kırdan kente nüfus akımı hızlı bir şekilde devam ederken, aşırı büyümüş şehirlerde, özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir’de, merkezden çevreye doğru bir kaçış görülmektedir. Özellikle varlıklı aileler şehrin yorucu ve bunaltıcı havasından uzaklaşmak için banliyölerde yaşamayı tercih etmektedir. Bu anlatılanların yanı sıra şehrin çevre kısımlarında sadece varlıklı insanlar değil, kırdan kente göç etmiş ve gecekondularda kendilerine bir yaşam alanı oluşturmuş, yoksul kitleler de yer almaktadır. Bu durumun elbette ki birçok dezavantajı vardır. İmar denetiminin yeterince yerine getirilememesi, belediye hizmetlerinin sunulmasında ağır yükler oluşması vb. gibi birçok sorun bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye’de kentleşmenin diğer bir ayırt edici özelliği de bölgelerarası farklılıklarda yatar. Türü coğrafi bölgeler arasında, hem bugünün büyük ve büyükçe kentlerin dağılışı, hem de genel olarak kentleşme durumu ve hızı bakımından ayrımlar bulunduğu görülmektedir (Ökmen, 1999).

Türkiye’de batı bölgeleri en kentleşmiş bölgeleri aynı zamanda en gelişmiş bölgeleri oluşturmaktadır. Bu sanayileşme – kentleşme ilişkisini ortaya koyan bir

özelliğdir. Bu özelliğde batı bölgelerin daha önce kapitalistleşme sürecine girmesinin de etkisi vardır. GAP projesi sayesinde 1990'lı yıllarda Güneydoğu Anadolu Bölgesinin kentleşme oranı Ege bölgesine yaklaşmıştır. Yine aynı yıllarda Akdeniz bölgesi de Ege bölgesini geçmiştir. Son yıllarda gözlemlenen ilginç bir nokta ise, kentleşme oranı düşük bölgelerin, kentleşme oranı yüksek olan bölgelere kıyasla kentleşme oranlarında daha büyük artış yaşanmasıdır. Bu durum şöyle açıklanabilir: Doğu bölgelerinde az sayıda olan kent merkezleri, kırsal göçü çekmektedir ve doğal nüfus artışı daha fazladır. Batı bölgelerinde ki göç akımı daha zayıf olup, kentsel nüfus durağıdır (Kılınç, 2008).

Kentsel nüfustan en fazla pay alan bölgeler, kentleşme oranı en yüksek olan bölgelerdir. İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana illerimizin bulunduğu bölgeler en yüksek oranlara sahip bulunmaktadır. Marmara ve İç Anadolu Bölgeleri kentsel nüfusun % 50'den biraz fazlasına sahiptir. Kentleşme sıralamasında son sıradaki Karadeniz Bölgesi, kentsel nüfustan aldığı payla Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin önüne geçmektedir (Çukurçayır ve Tekel, 2003).

1.9. CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE' DE KENTLEŞME

Türkiye'deki kentleşme olgusu, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını biçimlendiren temel öğelerden biridir. Yalnız tarımdaki değişmelerin ve sanayileşmenin bir sonucu değil, toplumsal değişme sürecinin de bir göstergesidir. Ayrıca siyasal, toplumsal ve ekonomik yapı üzerinde kendisine özgü etkileri vardır. Türkiye'de kentleşme 1950'lere gelinceye değin yavaş bir tempoda devam etmiştir. Savaş yılları içinde ise özellikle büyük kentlerin savunma zorlukları altında boşaltılmaları kentsel nüfusta önemli bir artışın olmadığı gözlenir. Cumhuriyetin kurulduğu yıllar ile II. Dünya savaşının bulunduğu yıllar arasında kentleşmede görülen hafif canlılık ise devlet eliyle kurulan temel sanayi kuruluşlarına bağlanabilir. Savaşın sona ermesiyle, savunma kaygılarının ortadan

kalkması ve bir önceki dönemin küçük kentsel nüfusu, savaş sonrası kentleşmenin hızını artırmıştır (Keleş, 2013).

Türkiye geliştirmekte olan bir ülkedir. Bu özelliği dolayısı ile kentleşme yapısı da Batı ülkelerden farklı niteliklere sahiptir. Sanayileşme ve teknolojik gelişmenin geç başlaması ve bir tarım ülkesi olması, bu ülkelerden farklılığın en büyük sebebidir. Cumhuriyetten sonra yapılan ilk nüfus sayımında Türkiye'nin nüfusu 13 milyon 648 bine çıkmıştı. Bu nüfusun % 75'i köylerde, % 25'i ise şehirlerde yaşamaktadır. Bu oran 1927'den 1950 yılına kadar devam etmiştir. Bu oranlar batı Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında çok düşük olduğu görülecektir. İşte bu durum o yıllarda Türkiye'nin tam bir tarım ülkesi niteliğini taşıdığını gösterecektir (Keleş, 2013).

1955'te yapılan nüfus sayımında ise kır nüfus oranı % 71.2'ye düşerken, kentsel nüfus oranı % 28.8'e çıkmıştır. Bu oran hızla devam ederek 1980'de % 50.1 köy nüfus oranı, % 43.9 kent nüfus oranı haline dönüşmüştür. 1980'den sonra ise kentsel nüfusun % 50'nin üzerine çıktığı görülmüştür. Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'de kentleşme olgusu çeşitli aşamalardan geçerek günümüzdeki haline ulaşmıştır. Bunları genel olarak özetlersek, ilk aşamada kentleşme “engellenebilir bir yer değiştirme” olarak görülmüş, yapılan gecekondulara göz yumulmuş, kentleşme tüm hızıyla sürmüştü (Ökmen, 1999).

İkinci aşama kentleşmenin nedenleri ve çözümlerini tartıştı. İtici güçleri de çekici güçleri de savunanlar çözümlerini kırdı alınacak önlemlerde yoğunlaştırdı. Ancak öneriler sorunları çözmeye yetmedi. Üçüncü aşama “kente gelenlerin hali ne olacak?” yönünde gelişti. Kuramcılar, ortaya çıkan bu iki grubun zamanla ortadan kalkacağını, kültürel bir dönüşümle kente gelenlerin kent kültürünü öğreneceklerini ve sorunun çözüme kavuşacağını iddia ediyorlardı. Ancak zaman bu yaklaşımda yetersizliğini açık şekilde gösterdi. Zaman geçiyor ve bu ikili yapı hala devam ediyordu (Tekeli, 1996).

1.10. KENTLEŞMENİN YOLA ÇIKTIĞI SORUNLAR

Kentleşme süreci içinde bulunduğu çevreyi fiziksel olarak etkilemektedir. Kentleşme ve sanayileşme, toplumun ekonomik ve toplumsal gelişmesine katkıda bulunan olumlu etmenleri kentlerde toplamakla birlikte, hava ve su kirlenmesi, gürültü, sanayi ve yapım etkinlikleri için toprağın aşırı derecede kullanılması gibi çevre üzerindeki olumsuz sonuçları da arttırmaktadır. Hızlı kentleşme sosyal yapının bozulmasına, kültürel çevrenin yozlaşmasına ve artan göçlerle kente gelen insanların adaptasyon sorunu yaşayarak sosyal sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bilimsel ve teknolojik ilerleme, buna dayanan sanayileşme, kentleşme ve ekonomik büyüme süreçleri dünyayı insanlar ve diğer canlılar için yaşanmaz duruma getirecek kadar kirletmektedir (Keleş, 2013).

Kentleşme süreci geliştikçe içinde bulunduğu çevre ile etkileşim içerisinde olmuştur. Bu süreç çevrenin kirletilmesine ve bozulmasına yol açmıştır. Toplumların hayat tarzı ve algısı değiştikçe içinde buldukları kentsel, sosyal ve kültürel çevre de değişiklik göstermiştir. Ancak küresel anlamda içinde yaşanan doğal çevre yüzyıllardır tahrip edilmektedir. Özellikle sanayi devrimiyle beraber doğal kaynakların kontrolsüzce tüketilmesi, kendini yenileyebilir düşüncesiyle hız kazanmıştır. Tarımda devrim 18.yy. Avrupası'nda flora ve faunanın tahribatıyla çevrenin bozulmasını hızlandırmıştır ve 18.yy.'in sonlarında ve 19.yy.'da Sanayi Devrimi'nin yaşanması ve gelişmesiyle doğanın kirlenmesi ve doğal kaynakların yok olmasıyla yüz yüze gelinmiştir. Ancak 19.yy'dan 20.yy'a girilirken yaşanan değişiklikler ve çevre tahribatının sonuçları yaşadığımız yüzyılda ortaya çıkmaktadır (Cudworth, 2003).

Günümüzde doğal yaşam alanlarının yok edilmesi, hayvanların besin zincirini bozmuş ve bunun sonucunda bitki ve hayvan türlerinin geleceğini tehdit eden bir durum ortaya çıkmıştır. Artan çevre kirliliğiyle birlikte doğanın dengesi bozulmuştur ve küresel ısınmanın olumsuz etkileri bütün dünyada yaşanmaya başlamıştır. Çevre kirliliği günümüzde sıkça toprak, su ve hava kirliliği olarak görülmektedir.

Kentler sahip oldukları yaşam standartları ve sunduğu kolaylıklarla kırsal kesimler için çekim noktaları olmuşlardır. Ancak kentleşme hızı sanayileşme

hızının önüne geçmesi beraberinde sorunları da getirmektedir. En yaygın sorunlar ise çevre kirliliği, gecekondulaşma, çöp yığınları, doğal yaşam alanlarının ve verimli tarım alanlarının tahribatı, işsizlik, hayat pahalılığı ve trafik sıkışıklığıdır. Planlı kentleşme politikalarına karşın çevresel ve toplumsal sorunlar tam anlamıyla giderilememektedir. Özellikle kentleşmenin çevre üzerindeki olumsuz etkileri çarpık ve plansız kentleşmenin yol açtığı kirlilik ve katı atıkların yönetmeliklere uygun bir şekilde geri dönüştürülmemesi veya bertaraf edilmemesinden kaynaklanmaktadır.

1.10.1. Çevre Kirliliği

Endüstriyel merkezli kimyasal maddeler ve zehirli atıklar özellikle toprak, su ve hava kirliliğine neden olmakta ve tüm canlıların hayatını tehdit etmektedir. Yetersiz ya da plansız kentleşme yüzünden konutlardan çevreye yayılan kanalizasyon ve çöp kirliliği doğayı tehdit etmektedir. Bu olumsuzluklar kentsel alanlarda hastalıkların oluşmasına ve yayılması için uygun bir ortam sağlamaktadır. SARS, Kuş Gribi ve diğer salgın hastalıklar yalnızca yerel değil küresel çapta yayılmakta ve oldurucu olmaktadır. Ormanların kesilerek yok edilmesi, göller ve akarsuların kirletilmesi, plajlardaki petrol ve endüstriyel atıkların birikmesi ekolojik dengenin bozulmasına yol açmaktadır. Bu durum gelişmekte ülkelerde hızla kentleşen ve nüfusu artan kentlerde daha fazla yaşanmaktadır. Fabrika bacalarından filtre edilmeden atmosfere bırakılan gazlar havada asılı partikül madde oranını artırarak insan sağlığını bozmakta ve milyarlarca dolar tıbbi masrafa neden olmaktadır (Gottdiener ve Budd, 2005).

Toprak canlıların besin kaynağını oluşturan ortam olarak kendisi doğal bir kaynaktır. Toprak Kirliliği, insan etkinlikleri sonucunda, toprağın fiziksel, kimyasal, biyolojik ve jeolojik yapısının bozulmasıdır. Toprak kirliliği, toprakta yanlış tarım teknikleri, yanlış ve fazla gübre ile tarımsal mücadele ilaçları kullanma, atık ve artıkları, zehirli ve tehlikeli maddeleri toprağa bırakma sonucunda ortaya çıkmaktadır. Özellikle sanayii bölgelerinde ağır sanayi artıklarının ve petro-kimya endüstrisi artıklarının kontrolsüzce gömülmesi toprak

kirliliğini oluşturmaktadır. Toprak kirlenmesinin en önemli etkileri (Türkoğlu, 2006):

- Kirletici madde içeren tozların ve uçucu organik maddelerin solunum yolu ile vücuda girmesi.
- Kirlenmiş toprakların ağız yolu ile vücuda girmesi.
- Yüzeysel suların yağmur sularıyla kirlenmesi.
- Yeraltı sularının sızma sonucu kirlenmesi.
- Bitkilerde kirletici maddelerin birikimi.
- Uçucu organik bileşiklerin buharlaşma sonucu atmosferi kirletmesi olarak, sıralanabilir.

Sanayi, endüstri ve ısınmada kullanılan fosil yakıtlar ile ormanların tahribi ve arazi değişmesi sonucu, atmosferdeki karbondioksit miktarının %5 oranında arttığı tespit edilmiştir. Bunun ise küresel ısınmaya yol açabileceği öngörülmektedir. Kentlerde artan nüfusla birlikte trafikte bulunan araç sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Trafik sıkışıklıkları büyükşehirlerde sıkça gözlemlenen bir durumdur. Petrole dayalı yakıt tüketen bu araçların atmosfere bıraktığı zararlı gazlar, özellikle büyükşehirlerde insan sağlığını tehdit etmektedir.

Su, tüm canlıların yaşam koşullarını belirleyen temel öğelerdendir. Su kirliliği, su kaynaklarının kullanılmasını bozacak ölçüde, organik, inorganik, biyolojik ve radyoaktif maddelerin suya karışmasına su kirliliği denir.⁶¹ Kirletici kaynaklar, noktasal kaynaklar ve yayılı kaynaklar olarak gruplanmaktadır. Eğer bir kaynaktan herhangi bir ortama kirlilik, kontrol edilebilir, ölçülebilir nokta deşarjı ile karışiyorsa bu tür kaynaklar noktasal kaynak, eğer kirlilik ortama yayılı olarak karışiyorsa kirlilik yaratan kaynak yayılı kaynak olarak sınıflanır.

Bunlara ek olarak kentlerde, yaz mevsiminde sıcaklığın yollar, binalar, beton zeminler tarafından soğurulmaktadır ve güneş battıktan sonra bu yapılardan ısının geç saatlere kadar yayılması, yerel sıcaklık değerlerinin değerışmesine yol açmaktadır. Bu durum yerel fauna ve flora yapısında bozulmalara neden olmakta

ve insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Kentlerde yüksek binalar rüzgâra mani olduğundan hava akımı oluşmamaktadır. Bunun sonucunda, kentin üzerinde yoğunlaşan kirli havanın dağılması engellenerek doğal yaşamın zarar görmesine neden olmaktadır.

1.10.2. Gecekondu Sorunu

Gecekondu, "İmar yasalarına aykırı olarak, çoğu zaman ilkel, denetimsiz ve sağlık koşullarından da yoksun olarak, acele yapılmış konutlara verilen isimdir". Büyük Türkçe Sözlükte tanımı "Bayındırlık ve yapı kurallarına aykırı olarak, gerçek ya da tüzel, kamusal ve özel kişilerin toprakları üzerine, toprak iyesinin istenç ve bilgisi dışında, onaysız olarak yapılan, barınma gereksinimleri devletçe ve kent yönetimlerince karşılanamayan yoksul ya da dar gelirli ailelerin yaşadığı barınak türü" olarak yapılmaktadır (TDK, 2015).

Resmi bazı kaynaklarda ise, gecekondu, "Kendisine ait olmayan yerde, imar yasalarına, sağlık ve fen kurallarına aykırı olarak, alelacele yapılmış bir barınak" olarak tanımlanmıştır. Gecekondu, Türkiye'de II. Dünya Savaşı yılları içinde ortaya çıkmış bir olgudur. 1948 yılında, büyük kentlerde 25-30 bin gecekondu bulunuyordu. 1953 yılında, gecekonduları ilgilendiren 6188 sayılı yasa çıktığında, gecekondu sayısı 80 bini bulmuştu. Bu sayı, 1960 yılında 240 binden, 1983 yılında 1,5 milyona yükselmiştir (Keleş, 2013).

Türkiye'de 1960'lı yıllarda başlayan ilk gecekondu çalışmaları, aynı yöreden, ilden, ilçeden ya da köyden göç edenlerin, büyük şehirlerin gecekondu bölgelerinde kümelendiklerini ortaya koymaktadırlar. Türkiye'deki şehirleşmenin önemli özelliklerinden birisi olarak görülen kümelenme, çoğunlukla hemşerilik ya da akrabalık gruplarının bir arada toplanması şeklinde gerçekleşmektedir. Geçmişte Türkiye'de yerel yönetimlerin siyasal gerekçelerle gerekli tedbirleri almamasından dolayı kaçak yapılaşmanın önüne geçilememiş, yeşil alanlar ve kamu arazileri işgal edilmiştir. Gecekondulaşmanın önüne geçilmesinde kentsel

planlamaların yapılması ve uygulanması dışında politikacıların da kararlı tutumda bulunmaları gerekmektedir.

Gecekondu sorunuyla doğrudan ilgili ilk yasa, 1948 tarihli ve 5218 sayılı yasadır. Ne var ki bununla Ankara Belediyesi'nin sınırları içindeki gecekonduların durumunun iyileştirilmesi ve yeniden gecekondu yapacak olanlara arsa sağlayarak, gecekonduculuğun önlenmesi amacı güdülmüştür. Buna karşın, 1948'den sonraki yasalarda konut ve gecekondu sorunlarına daha fazla önem ve yer verildiği halde; bunların tümünün ne konut ne de gecekondu yasası görünümünde ve kapsamında olduğu söylenebilir. Karışık bir yapıya sahip olan bu yasalar, gecekondu sorununun çözümünde etkili olmadıkları gibi, gecekondulaşmanın gelişmesini ve yaygınlaşmasını da önleyememişlerdir. Sonuç olarak, bu tür yasalarla, bu sorunların çözümü başarılammıştır. Çünkü sözü edilen yasalarla önlenmesi amaçlanan gecekondu sayısı 1948'de 30.000, 1950'de 50.000, 1960' ta 240. 000, 1965'te ise 430. 000'e yükselmiştir (Çakır, 2011).

Türkiye'de genel anlamda uzun vadeli kentleşme planlamaları yapılamadığından veya uygulanamadığından, sanayileşmenin geliştiği kentlerde konut ve ticari binalar, üretim tesislerine yakın olması gerekçesiyle, fabrikaların yakınlarında yapılmıştır. İç içe geçen bu yapılar, kentsel yaşam merkezlerine dönüşmüş ve trafik sıkışıklıklarının yaşandığı, parklar ve dinlenme için yeşil alanların olmadığı kentlere dönüşmüştür. Konut olarak yapılan bu binalar çoğunlukla gecekonduydular ve ilk olarak yoğun bir şekilde İstanbul, Ankara, İzmit, Bursa, Adana ve İzmir gibi kentlerde görülmüştür.

Türkiye genelinde, kentlerde gecekondulaşma arttıkça, alt yapı hizmetlerinden yoksun, eğitim ve sağlık kuruluşlarına uzak, olumsuz yaşam koşullarının bulunduğu gecekondu mahalleleri yaygınlaşmıştır. Sağlıksız yaşam koşullarının olduğu bu mahallelerde kanalizasyon elektrik ve su gibi temel altyapı yetersizliğiyle birlikte çevre ve görüntü kirliliği yaşanmaktadır. Isınma için kullanılan kalitesiz kömür ve yakıtlar hava kirliliğine yol açmaktadır. Gecekonduya ve kaçak yapılara çıkarılan aflar ve kısa vadeli politik hedefler kamu ve tarım arazilerinin talan edilmesine neden olmuştur.

1.10.3. Katı Atıklar Sorunu

Teknolojik gelişmeler, hızlı nüfus artışı, tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve buna benzer birçok nedenden dolayı doğal kaynaklar hızla azalmaktadır. Doğal kaynaklardaki bu azalmaya karşın doğaya bırakılan atık miktarı da hızla artmaktadır. Bu atıkların önemli bir kısmını da katı atıklar oluşturmaktadır. Katı Atıkları Kaynaklarına göre aşağıdaki şekilde sınıflandırabilmektedir (Neyim, 2015):

- Evsel Katı Atıklar
- Endüstriyel Nitelikli Katı Atıklar
- Tehlikeli Atıklar
- Evsel Nitelikli Endüstriyel Atıklar
- Tıbbi Atıklar
- Özel Nitelikli Katı Atıklar

Atıkların artması, özelliklerinin değişmesi, tabiatta uzun süreler bozulmadan kalabilen atıkların çoğalması gibi birçok etken çevre adını verdiğimiz ortamın kullanım amaçlarının dışına çıkmasına yani çevre kirlenmesine sebep olmuştur. Mevcut kirleticiler içerisinde katı atıklar, gerek özellikleri gerekse kaynakları açısından insanların kolay fark edebildiği atıklardır. Bu sebeple bertaraf edilmedikleri takdirde, insanların doğrudan karşılaştıkları kirleticiler olması nedeniyle halkın dikkatini daha çabuk çekmektedir. Katı atıkların, gözden uzak yerlere taşınmaları ile bu rahatsızlık azalmaktadır. Ancak gözden uzaklaştırılan fakat usulüne uygun bertaraf edilmeyen atıkların çevremizde meydana getirdiği zararlar kontrol edilemez ve geri dönülemez boyutlara varabilmektedir. Bu sebeple katı atıkların çevreye ve insan sağlığına zarar vermeyecek şekilde toplanıp bertaraf edilmeleri gerekir. Bu faaliyetlerin tümüne birden katı atık yönetimi adı verilmektedir (M.E.B. 2009).

1.10.4 İşsizlik

Kentleşme, temelde sektörler arası işgücü transferidir. Sanayi sektörü devamlı bir büyüme ve gelişme içerisinde ve ihtiyaç duyduğu işgücünü ise tarımdan alacaktır. Yani sanayi belli merkezlere yığılırsa, kırdan kentlere göç kaçınılmaz olacaktır. 1950'ler sonrasındaki dönemlerde diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kentleri ve sanayinin otomatik olarak istihdam kapasitesini sağlayacağı beklenmişti. Ne var ki, bu beklenti gerçekleşmemiş, Türkiye'deki kentleşme, her yıl gittikçe artan bir işsizlik meselesine yol açmıştır. Türkiye'de ki kentleşmenin sanayiye bağlı olarak gelişmemesi, kent istihdam yapısının açık ve gizli işsizlikle malul olmasına yol açmış bulunmaktadır. Nitekim Türkiye'de kentleşme, kalkınmanın bir manivelası olacak yerde açık kent işsizliğinin fazlalaşmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla, işsiz kesim "marjinal sektör" dediğimiz bir istihdam türü oluşturmuştur. Bu da göçle gelen insanların kentleşmemelerinin faktörlerinden biridir. Ve birçok sosyal probleme de kaynaklık etmektedir (Es ve Ateş, 2000).

1.10.5. Kente Uyum Sorunu

Kente uyumluluğu engelleyen birçok sebep vardır. Genel olarak bu sebepler üç ana başlık altında toplanabilir. Birincisi, kente göç edenlerin sosyo-kültürel yapısı, ikincisi, kentin yapısı ve kuralları, üçüncüsü ise kentin sahip olduğu kültürel yapıdır. Sosyo-kültürel yapı, ferdin sahip olduğu kültürel değer; sanat, ilim, teknoloji, felsefe, din gibi sahalara ile sosyal teşkilatları ve bunun şekil ve kaideleri, kısacası bütünhayat tarzını ifade eder. Bu farklılıklar neticesinde bazı dikkate değer sorunlar görülmektedir. Bunlar;

- Kırsal alanda mevcut olan kültürlerin ve değerlerin kent değerleriyle çatışması: Bu çatışma, büyük kentlerimizde gecekondu kültürünün doğmasına neden olmuştur. Gecekondulara kır değerlerinin devam

ettiği ve bunlara saygı gösterenlerin çokluğu dikkati çekmektedir. “Türk kırlısının kişiliğini etnik grubu, dini ve mezhebi şekillendirir. Kırdaki bu kişilik büyük ölçüde kentlerde de devam eder. Çünkü hemşeriler hemen hemen aynı bölgelere yerleşmektedirler. Kentlerde hemşeriler yalnızca aynı kırdan olanlar değil, aynı kazadan, aynı vilayetten hatta bazen aynı mezhepten olanlardır”. Aynı yörelerden gelenler aynı yerlere yerleşerek kent çevresinde kendi içinde kapalı “kültür odacıkları” oluşturmaktadır. Herhangi bir mahalle ya da semt ölçeğinde olan bu odacıklar o insanların terk ettikleri yörelerin küçük bir modeli olmaktadır. Böylece Erzurumlular, Erzincanlılar, Sivashlılar, Rizeliler görünürde kentlerde ama gerçekte her biri kendi “memleketlerinde” yaşamaktadırlar. Bu durum insanların kente intibaklarını engelleyen önemli bir nedendir (Es ve Ateş, 2000).

- Ekonomik Yetersizlik: Göçle kente gelen nüfusun, kentte karşılaştığı en temel güçlük işsizlik ve geçim sıkıntısıdır. Kentte, gereken önemli bir problemdir. Bu problem büyük kentlerimizde, örneğin İstanbul’da değişik sektörlerin doğmasına yol açmıştır. Büyük kentlere göç eden bu kırsal nüfus, kentte yaşamak uğruna bu yoksulluğa katlanmaktadır. Ve bu insanlar yoksulluğu hayatlarının bir parçası olarak algılamaktadırlar. Bazı araştırmacılar bu durumu “yoksulluk kültürü” olarak nitelendirmektedirler. Büyük kentlerin gecekondulu halkının sahip olduğu bu durumu onun toplum hayatına her yönüyle katılmasını engeller. Bu katılımın asgari seviyede olması ise bu insanların içlerine kapanmasına neden olmaktadır.
- Eğitim Düzeyinin Düşüklüğü: Kentin iş hayatı, uzmanlaşmış ve beceri kazanmış insanları kabul etmektedir. Özellikle yüksek gelir getiren işler, yüksek veya mesleki teknik eğitimi gerektirmektedir. Göçle gelen gecekondulu nüfus mevcut eğitim düzeyiyle bu işlere girmekte uzun süre zorluk çekmektedir. Kentin mevcut teşkilatlarına katılma, bu teşkilatları kullanma yüksek gelir elde etme mümkün olmadığı sürece kente intibak gerçekleşmeyeceğine göre gecekondulu insanının kente intibakı bir problem olarak önemini korumaya devam edecektir. Bu

durum büyük kentlerimize vasıfsız işgücü yığılmasına ve enformel sektörün doğmasına sebebiyet verecektir ve nitekim vermiştir.

Göç edenlerin kentte duyduğu eziklik duygusu: Göçle büyüyen az gelişmiş toplum kentlerinde, modern sektörlerde istihdam imkanı olmadığı zaman yoksulluk kültürü ortaya çıkmaktadır. Bu kesimin bir yoksulluk kültürüne sahip olduğunu ve koşullar değiştikçe bunalımlı ve sadece anlık yaşamaya önem verdikleri, geleceğe ise önem verilmediği görülür. Böyle yoksulluk kültürü çerçevesinde yetişen çocuklar çok defa dağılmış aile ve şiddet çerçevesinde yaşamaktadırlar. Eğitim şanslarını da kullanamazlar. Bu yapı dışarıda bir müdahale ile değiştirilmedikten sonra kuşaktan kuşağa aktararak sağlamlaşır. Gerçi, Türkiye’de ve özellikle büyük şehirlerde farklı gelişmesine rağmen bu durum gecekondularda kente uyumunu engelleyecek sorunların doğmasına sebep olmaktadır (Kıray, 2007).

Gelişmekte olan ülkelerde, göçle büyük kentlere gelen insanların bürokratik teşkilatları kullanma konusunda bazı güçlüklerle karşılaştıkları ve bu insanların büyük kentlerde bürokrasinin işleyişi konusunda bilgisiz oldukları ileri sürülmektedir. Bunun yanında göçle gelen insanlar kentlerdeki sayısız kurallar karşısında şaşkına dönmüşlerdir. İşleri için nereye hangi kuruma başvuracaklarını bilmemektedirler. Fakat yine bu insanlar için devlet “hizmetinden sual olunmayacak” bir varlıktır. Ancak, bürokrasinin keyfi durumu sürdükçe bu insanlar giderek devlete yabancılaşmaktadırlar.

Kentlere göçle gelen ve ayrı bir kültürün “gecekondu kültürü”nün doğmasına sebep olan bu insanlar hayatını geleneksel işlerden kazanmaktadır. Gerçi, günümüzde kente gelen kırsal kesim insanları son yıllarda bürokratik teşkilatları tanımaya başlamışlardır. Teşkilatlarda güçlüklerle karşılaştıkları zaman ne yapılacağı hususunda bir şeyler öğrenmeye başlamışlardır. Ancak yine de bürokrasi karşısında yenik düşmektedirler. Bürokratik yapı göçmeni yine dışlamaya devam etmektedir.

Kente göç edenlerin kentle kültürel bütünleşmeyi ve uyumu sağlayacak diğer bir husus ise kentteki gönüllü ve resmi kuruluşların faaliyetleridir. Kentte bulunan dernek, vakıf vb. gibi kuruluşlar kente uyuma yardım edebilirler. Ayrıca, kentlere

göçle gelen nüfus için en büyük sorun konut kıtlığıdır. Ve bu nüfus enformel sektörde çalıştıklarından konut edinmeleri zorlaşmaktadır. Bu da şahısların kentleşmemelerinde en büyük sebeplerden biridir (Es ve Ateş, 2000).

Sanayileşme, kentleşme sürecinde ülkenin kentleri sosyo-kültürel değişimin en hızlı yaşandığı yerler olmuştur. Kentler, özellikle İstanbul genişlemiş ve kozmopolitleşmiştir. Bu süreçte insanlar arasındaki temasların şekli değişmiş ve fertler sadece menfaatleri için yan yana bulunur hale gelmişlerdir. Kentlerde maddiyat, manevi ilişkilerin yerini almıştır. Kentler kendi nüfuslarına ilaveten, kırsal bölgelerden gelen insanların toplandıkları yerler olmaları sebebiyle homojen bir kültüre sahip değildirler. Kente gelenler kendi geleneksel davranışlarını da beraberinde getirirler. Kırsal irtibatın yoğun olması sebebiyle kendi kültürlerini kentte sürdürmeye devam etmektedirler. Heterojen ve çok yönlü kentlerde yaşayanlar farklı bölgelerin örf ve adetlerini, gelenek ve göreneklerini asimile olmadan sürdürmektedirler. Kısa dönemde göçle gelen kültürel unsurların asimilasyonu mümkün olmayıp zaman geçtikçe uyum mümkün olmaktadır.

Kentleşmenin gelişmekte olan ülkelerde çoğu zaman sosyal kontrol mekanizmasını yok ettiği bir gerçektir. Göçle birlikte komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin azalması, mahalle ilişkilerinin ve disiplinin kaybolması din adamlarının etkinliğinin yok olması gibi değişimler, kişilerin anomik davranışlarını engelleyen, onları toplumsal değerlere entegre eden mekanizmaların ortadan kalkması anlamına gelmektedir.

2. BÖLÜM: 1950 ve 1965 TARİHLERİ ARASI İSTANBUL'DA KENTLEŞME

2.1. İSTANBUL'UN KISA TARİHİ

İstanbul'un kuruluşu ile ilgili bazı efsaneler anlatılır. En eski efsanelerin Bronz Çağı'nın sonuna, Yunanlıların Çanakkale Boğazı'nın ötesine ilk kez geçtikleri M.Ö.ikinci bin yılın ikinci yarısına denk geldiği söylenir. Bu efsanelerden birine göre Zeus,İrmak Tanrısı Inahos'un kızı olan sevgilisi İo'yu karısı Hera'dan gizleyebilmek için birbuzağıya dönüştürür. Hera bunu fark eder ve bir atsineğini İo'nun başına musallat eder.İo bu at sineğinden kaçarken Boğaz'ı bir sıçrayışta geçer. Böylece Boğaz'a 'Sığır Geçidi'anlamına gelen Bosphorus ismi verilir. İo karşıya geçince Haliç'in kıyısında bir kızdoğurur. Keroesa adı verilen bu bebek büyüyünce Deniz Tanrısı Poseidon ile evlenir.Kentin kurucusu Byzas da bu evlilikten doğar. Haliç'in adını Keroesa'dan aldığı söylenir. Doğan Kuban bunun Haliç'in Boğaziçi'nin kızı olduğunu anlatan bir simgesellik olduğu söyler ve antikiteden bu yana kent folklorunun kentin eşsizcoğrafyasını efsaneleştirdiğinin bir kanıtı olarak görür (Kuban, 1996).

İstanbul'un yerindeki Byzantion, daha sonra bölgeye egemen olacak olan Helenistik kültür ve bu kültürden gelişen Roma-Bizans ve Osmanlı kültürlerinin öncüsü olduğu için gerçek İstanbul kentinin ilk "resmi" kuruluşu olarak düşünülebilir.

Byzantion öncesinde İstanbul ve çevresine yapılmış yerleşimlerin tarihi Paleolitik Çağ'a kadar uzanır. Bu çağa ait buluntular Küçükçekmece yakınlarında bulunan YarımburgazMağarası'ndaki bazı aletler olmakla birlikte mağaranın Bizans Dönemine kadarkullanıldığı anlaşılmıştır. Yine bu çağa ait bazı kalıntılar Dudullu, Büyükçekmece,Haramidere ve Göksuderesi civarlarında da bulunmuştur. İÖ 4. binyıl sonrasınatarihlenen en önemli Kalkolitik Çağ buluntuları Anadolu yakasındaki Fikirtepe'de ortayaçıkmıştır. Burası kerpiçten gelişigüzel yapılmış kulübelerin bulunduğu ve gelişmemiş birtarım etkinliğinin sürdürüldüğü bir avcı ve balıkçı köyüydü. Çok sayıda çanak-çömlek deüretmişti. Gene Anadolu yakasında Kadıköy yakınlarındaki Kurbağalıdere kıyılarındaortaya çıkarılan ve Troia'nın erken katlarıyla çağdaş olan buluntular, Kalkolitik kültürünMarmara çevresinde yaygın olduğunu gösterir. İÖ 3. binyıldan ilk Trak istilasına (İÖ ykş.1200) kadar başka bir yerleşim izine rastlanmaz, ama İÖ 1.

binyılda Traklar, Frigler ve Bitinyalılar diye bilinen halklar Avrupa'nın ve Asya'nın en ucundaki Boğaz'da yerleşmişlerdi (Kuban, 1996).

İstanbul'un uzun tarihi boyunca 135 civarında adı olduğu söylenir. Kentin yerleştiği tarihi yarımadanın bilinen eski adı Licus/Liğos'tur. Osmanlı'nın Fethi'nden önce en bilinenleri Bizantion, Constantinople olan adları, fetihden sonra İstanbul olarak değişti. "İstanbul" adının, kentin Bizanslı sakinleri tarafından 10. yüzyıldan beri kullanıla gelen ve Grekçe'de "kentte" anlamındaki "cis tin polin" kelimesinden geldiği söylenir (İstanbul Dergisi, 2005). İstanbul kentinde ilk yerleşim izleri 300 bin yıl öncelerine gitmektedir. İlk yerleşim izleri Avrupa yakasında Küçükçekmece Anadolu yakasında Kadıköy'de bulunmuştur.

2.2. İSTANBUL' UN ÖZELLİKLERİ

Kentlerin ortaya çıkışında coğrafi faktörlerin önemli etkilerinin olduğu bilinmektedir. İstanbul söz konusu olduğunda ise, kentin var oluş nedeninin coğrafi faktörler olduğu kabul edilmektedir (Bozlağan, 2012).

Asya ile Avrupa kıtaları ve Akdeniz ile Karadeniz' in bulunduğu bir kavşakta kurulmuş olan İstanbul, tarihte üç büyük imparatorluğa başkentlik yapmıştır. İstanbul, Yunan, Roma, Hıristiyan Bizans, Latin, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye' si uygarlıklarının, iç içe geçerek kaynaştığı bir dünya kentidir. Tarih boyunca, zenginliğin, ticaretin, siyasi gücün merkezi ve simgesi olan İstanbul, Doğu ile Batı medeniyetlerini de bir araya getirmiştir.

Karadeniz ile Marmara Denizi' ni birleştiren İstanbul Boğazı, Asya ve Avrupa kıtalarını birbirinden ayırarak, İstanbul' a dünyanın iki kıtasına yayılan tek kenti olma özelliğini kazandırmıştır. İstanbul, kuzeyde Karadeniz, güneyde Marmara Denizi, batıda Ergene Havzası' nın su ayırım çizgisi, doğuda Kocaeli sıradağlarıyla çevrilidir. İdari olarak, batıda Kırklareli ve Tekirdağ, doğuda Kocaeli ve Yalova illeriyle komşu olup, sınırları içindeki topraklarının üçte birinden biraz fazlası Asya, üçte ikisine yakını ise Avrupa kıtasında yer almaktadır (İstanbul, 2005). Kentin merkezi, Boğaziçi' nin güneyinde Haliç ve Marmara

arasında kalan, tarihi yarımada'nın burnudur. Bir kartal başına benzeyen bu yarımada üzerinde, Sarayburnu, Topkapı Sarayı, Ayasofya Camii ve Sultanahmet Meydanı bulunmaktadır. Önemli deniz ve ticaret yolları üzerinde bulunan İstanbul için, değerli madenlere sahip olmamasına rağmen, halk arasında “Taşı toprağı altın” ifadesi kullanılmaktadır.

İstanbul, bazıları aynı adın farklı dillerdeki söyleyişleri olan 135 civarında değişik adla anılmaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, İstanbul' un Doğu ve Batı dillerinde derlenmiş olan 25 farklı ismini vermektedir. Kentin yerleştiği tarihi yarımada'nın bilinen en eski adı Licus/Liğos' tur. Kentin yedi tepeli bir yarımada üzerinde kurulduğunu belirten, “Yedi Tepeli Ada” deyimi de büyük olasılıkla, Latince ya da Grekçe' den alınmış olan coğrafi bir addir. Licus-Liğos' un yerini alan ve bir Antik Çağ Kenti olarak gelişen Bizantion adı, İstanbul' un en uzun dönemine damgasını vurmuştur. Konstantinopolis (Konstantin Kenti) adı ise, kentin 4. yüzyılda I. Constantinus tarafından imar edilerek genişletilmesinden sonra diğer adların önüne geçerek 20. yüzyıla kadar kullanılmıştır (İstanbul, 2005).

2.3. İSTANBUL' UN NÜFUSU VE GELİŞİMİ

Toplam nüfusun miktarındaki değişimi ifade eden ve hem demografik, hem de ekonomik açıdan önemli olan nüfusun gelişimi, pozitif veya negatif yönde olabilmektedir. Nüfusun gelişimini etkileyen faktörler; doğum, ölüm ve göç olayları olup, bu faktörler arasındaki ilişkiler, ülkeler arasında farklılıklar gösterebilmektedir.

Pozitif veya negatif nüfus gelişiminin yanı sıra, genel ve doğal olmak üzere iki farklı nüfus gelişiminden de bahsetmek mümkündür. Genel gelişme; göçe açık bir nüfusun miktarında, doğum, ölüm ve göç faktörlerinin ortak sonucu olarak meydana gelen gelişmeyi ifade ederken, doğal gelişme; doğumlar ile ölümler arasındaki farkın sonucu olarak, artma veya azalma şeklinde meydana gelen gelişmeyi ifade etmektedir.

Göçe konu olan nüfus “açık nüfus”, konu olmayan nüfus ise “kapalı nüfus” olarak nitelendirildiğinde, genel gelişme açık bir nüfusun, doğal gelişme ise kapalı bir nüfusun gelişmesi olarak değerlendirilebilir. Göç olmadığında, nüfusun doğal gelişmesi ile genel gelişmesi aynı olmaktadır. Açık bir nüfus durumunda, göçü hesaba katmadan, yalnızca doğal artışı izlemek de mümkün olabilmektedir. Doğal nüfus artışı, doğum ve ölümler üzerinde önemli rolü olan, nüfusun yaş yapısının özelliklerine bağlı bulunmaktadır (Belge, 2010).

Roma İmparatorluğuna başkent oluncaya kadar, genelde küçük bir kent olan İstanbul, Roma, Bizans ve Osmanlı döneminde olmak üzere üç kez dünyanın en büyük kenti unvanına sahip olmuştur. M.S 5. yüzyılın ortalarından 7. yüzyılın ortalarına kadar geçen süre içinde 500 bine yaklaşan nüfusu ile İstanbul çağının en büyük kenti olmuştur. 10. yüzyılın ortalarından 12. yüzyılın başlarına kadar 400 bini aşan nüfusu ile yine dünyanın en büyük kenti olmuştur. 347 Bu dönemden sonra kentin nüfusu azalmış ve Osmanlıların fethinden önce nüfusu 50 bine kadar düşmüştür (Reader, 2007).

İstanbul’ un Osmanlı tarafından fethi (1453), kentin kısa sürede toparlanmasını sağlamış ve kentin nüfusu 150 yıl içinde on katına ulaşmıştır. 14. yüzyılın sonuna doğru 100 bine ulaşan İstanbul’ un nüfusu, 16. yüzyıl başlarında 500-700 bin arasında olmuştur. 351 1520-1535 yılları için yapılan hesaplamalara göre 16. yüzyılda İstanbul’ un nüfusu 480 bin kişi olup, bunun % 58’ i Müslüman, % 42’ si Gayrimüslimdir (Bozlağan, 2012).

İstanbul’ un nüfusu 17. yüzyılda 700 bin ile 800 bin civarında olmuş ve yüzyılın sonuna doğru İstanbul, Ortadoğu ve Avrupa’ nın en büyük kenti olmuştur. İstanbul’ un nüfusunun artması, günümüzde olduğu gibi, o dönemde de göçler nedeniyle olmuştur. 18. yüzyılda İstanbul’ un Dr. Pocock tarafından belirtilen nüfusu ise, 3 milyon 340 bin Müslüman, 60 bin Hıristiyan ve 100 bin Yahudi olmak üzere toplam 3 milyon 500 bin kişidir. Ancak, bu bilgilerin doğruluğu teyit edilememiş olup, abartılı olduğu değerlendirilmektedir (Goodsell, 2008).

Kentin 1815 yılındaki nüfusu, Fransız elçisi General Andreossi tarafından tüketilen ekmek ve su miktarına dayanılarak 630 bin kişi olarak hesaplanmıştır. Osmanlı Devletinin 1885 yılındaki resmi sayımına göre ise, kentin nüfusu 873 bin 565 kişidir.19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'un nüfusu 778 bin olarak belirlenmiş,yüzyılın sonunda İstanbul, çevresiyle birlikte bir milyona yaklaşan nüfuslu bir kentdurumuna gelmiştir.358 Kentin nüfusunun % 44'ü Müslüman, % 18'i Rum Ortodoks,% 17'si Ermeni Gregoryan, % 5'i ise Yahudi'dir. Müslüman nüfusun, kentnüfusunun çoğunluğunu oluşturması ise (% 68), ancak I. Dünya Savaşı sonundamümkün olabilmıştır (Bozlağan, 2012).

1885 yılında İstanbul'da Gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni, kentin ekonomik faaliyetlerinin çekimi paralelinde,Osmanlı tebaasına mensup Hıristiyanların (özellikle Rumların) kenteyleşmesidir. Aynı dönemde İstanbul'da yaşayan yabancı uyrukluların veyauyruğu bilinmeyenlerin toplamı ise 129 bin 234 kişi olup, toplam nüfusun % 15'inioluşturmaktadır.Müslümanlar, İstanbul'da çoğunluğa 1896 yılında ulaşmışlardır. İstanbul'un nüfusunun 19. yüzyılda artmasının nedeni ise, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı' nın etkisiyle Balkanlar ve ülkenin diğer yerlerinden İstanbul'a yönelik göçtür. İstanbul'da Müslümanların nüfusunun 1914 yılında artmasının nedeni ise, Balkan Savaşı' nda kaybedilen topraklardaki halkın kente göç etmesidir (Kuban, 1996).

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de, birincisi 1923-1965 yılları arasında ülke nüfusunun hızla artırılması, ikincisi 1965 yılından sonra ülke nüfusun azaltılması şeklinde iki farklı nüfus politikası uygulanmış, ancak bu politikalar doğrultusunda, nüfusta istenilen düzeyde artış sağlanamadığı gibi, istenilen düzeyde düşüş de gerçekleştirilememiş ve başarısız olunmuştur.Cumhuriyet döneminde, İstanbul'un nüfusunun, 1927 yılında yapılan ilk nüfussayımından itibaren, sürekli olarak artma eğiliminde olduğu görülmektedir.İstanbul'un nüfusu 1927-2011 yılları arasında, yaklaşık 16,9 kat artışla, 806 bin863'den, 13 milyon 624 bin 240'a ulaşmıştır.İstanbul'un yıllık nüfus artış hızının, bazen yüksek, bazen de düşük olduğu dönemler bulunmaktadır. En düşük yıllık nüfus artış hızı % 9,76 ile 2007-2008 yılları arasında, en yüksek yıllık nüfus artış hızı ise, % 54,9

ile 1965-1970 yılları arasında gerçekleşmiştir. İstanbul'un 1990-2000 yılları arasında % 33,09 olan yıllık nüfus artış hızının, 2007-2008 yılları arasında kuvvetli bir şekilde % 9,76'ya düştüğü, 2008-2009 yılları arasında % 17,2'ye, 2009-2010 yılları arasında ise % 26'ya yükseldiği görülmekle beraber, kentin nüfusunun artmasına karşın, nüfus artış hızı 2000 yılından itibaren genel olarak düşme eğilimi göstermiştir (Bozlağan, 2012).

İstanbul'un nüfusunun, Türkiye'nin toplam nüfusu içindeki payı, 1927-2011 yılları arasında genel olarak artış göstererek yaklaşık 3 kat artışla % 5,91'den, % 18,2'ye yükselmiştir. Türkiye'de yaşayan, her altı kişiden biri İstanbul'da ikamet etmektedir. Türkiye genelinde en fazla göç alan illerin başında gelen İstanbul'un nüfusu, kentin aşırı göç alması nedeniyle hızlı bir şekilde artmıştır.

2.4. TANZİMAT ve I. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL

Bu yıllarda İstanbul da Batılılaşma havasına girmiştir. 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun 1856'da da Islahat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Batılılaşma hamlesinin idari adımı atılarak değişim dönemi başlatılmıştır (Tanör, 2006).

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra idare, hukuk, askerlik ve eğitimde pek çok gelişme yaşanmıştır. 1840'da Ceza Kanunnamesi çıkmış, bütün Osmanlı uyruklarının yasalar önünde eşit olduğu bu Kanunname'de vurgulanmıştır. Aynı zamanda çıkarılan bir fermanla mahalli meclisler kurulmuştur. 1855'te İstanbul Şehremaneti, 1857'de Beyoğlu Belediye Dairesi kurulmuş, 1868'de Dersaadet Belediye İdaresi Nizamnamesi çıkarılarak Belediye Meclislerinin seçimle oluşturulması kararı alınmıştır. 1841'de ordunun adı Asakir-i Nizamiye-i Şahane olarak değiştirilmiş ve askerlik süresi 5 yıl ile sınırlandırılmıştır.

1834'te İstanbul'da kurulmuş olan Harbiye Mektebi, 1845'te Harbiye ve İdadi diye iki kısma ayrılmış ve Harbiye ilk mezunlarını 1848'de vermiştir. 1849'da İstanbul'da Askeri Baytar Mektebi açılmıştır. 1845'te eğitim işlerini düzenlemek üzere Meclis-i Maarif-i Muvakkat ve 1846'da mevcut okulların düzenlenmesi ve bir Darülfünunun (Üniversite) açılması işleriyle ilgilenmek üzere Meclis-i Maarif-

i Umumiye kurulmuştur. 1847'de mevcut iki rüştiyeye bir tane daha eklenmiş, 1849'da toplam rüştiye sayısı yediye çıkarılmıştır. Rüştiye sayısı 1856'da 60'ı, 1867'de 108'i bulmuştur. 1848'te rüştiyelere öğretmen yetiştirmek üzere İstanbul'da darülmualimin (erkek öğretmen okulu) kurulmuştur.1858'de ilk kız rüştiyesi yine İstanbul'da açılmıştır. 1874'te kız rüştiyelerinin sayısı 9'a ulaşmıştır. 1859'da idareci yetiştirmek üzere Mülkiye Mektebi kurulmuştur. 1868'de İstanbul'da Galatasaray Sultanisi (Lisesi), 1872'de Darüşşafaka Lisesi açılmış, İstanbul'da idadi (lise) sayısı 1874'te dörde çıkmıştır. İlk askeri rüştiyeler 1875'te, ilk üniversite Darülfünun 1870'de açılmıştır.1870'de kız okullarına öğretmen yetiştirmek üzere Darülmualimat (kız öğretmen okulu) kurulmuştur (Akşin, 1997).

Büyük bir ticaret kenti tarihine sahip olan İstanbul on dokuzuncu yüzyılda Batılılaşma hareketi uygulamaya geçirildiği esnada kozmopolit bir yapıya sahipti. Kent sürekli artan Batılı nüfusu barındırıyordu. Batıyı saran kapitalizm Sanayi Devrimi'nin sonucu olarak bağımlı uluslar oluşturmaya devam ediyordu. Bu dönemde dünya pazarı oluşturma politikaları ve buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde doğal ilişkilerin çözülerek parasal ilişkilere dönüşmesi sürecinde herkesin gözünü diktiği başkent İstanbul diplomatik oyunlara sahne oluyordu. On dokuzuncu yüzyılda hızla gelişen Avrupa karşısında bütün çelimsizliğine ve zayıflıklarına karşın İstanbul, dünyadaki tüm Müslümanların umutla gözlerini diktikleri kent olmaya devam etti. Bu belirgin niteliğine karşın İstanbul, Fatih döneminden başlayarak Müslüman olmayanlara da önemli yer vererek ve haklar tanıyarak evrensel bir kent olmaya dünyadaki pek çokkentten yakındı (Akşin, 1997).

İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olmasının yanında aynı zamandabir imalat ve ticaret merkeziydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Batı kapitalizminin gelişmesinden büyük ölçüde etkilenen ülke ekonomisi, Batı ekonomisine İstanbul kanalıyla ekleniyordu ve bu ekonomik ilişkiler İstanbul'a odaklanmaktaydı. Batı için hammadde üreten ve Batı'nın sanayi ürünlerini tüketen Osmanlı Devleti'nde İstanbul tüm bu ilişkilerin yönetim ve

denetim merkezlerinden biri olma işlevini yüklendi. Bu dönem Osmanlı ticaretinin 1/3'ü İstanbul'da yapılmaktaydı (Yıldız, 1998).

Bu yüzyılda özellikle İngiltere ile sıkı ticari ilişkiler kurulmuş, tarım ürünleri ve hammadde ihracatı önceki yıllara göre ondokuzuncu yüzyılın başlarında büyük oranda artmıştır. Bu yeni olgu, Osmanlı devletinde Avrupa'dakilerin benzeri yeni imalathanelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1832 yılında Eyüp tarafında 3000 kişinin çalıştığı Feshane fabrikası kurulmuştur. Bu tarihten sonra İstanbul sokakları adına fes denilen kırmızı konik şapkalarla dolmuştur. Osmanlı Devleti'nin yöneticisi Padişah aynı zamanda halifeydi; İstanbul ise hilafetin merkezi. Yani Osmanlı Devleti'nin dolayısı ile başkenti İstanbul'un bütün Müslüman ülkeler üzerinde büyük etkisi vardı. Ancak sanayi gerçek anlamda Türk pazarını Avrupa'ya açan ve geleneksel Türk ekonomisinin kaçınılmaz çöküşünü hazırlayan Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1838'de imzalanan Ticaret Anlaşması'ndan sonra başlamıştır (Genç, 2000).

Bu tarihten sonra sanayileşme için makineler, yapı planları, işletmeciler, mühendisler hatta işçiler bile ithal edilmiştir. Bu dönem kurulan fabrikalar arasında Zeytinburnu Tekstil Fabrikası, Beykoz Teçhizat-ı Askeriye Fabrikası, Tophane Fabrikası, Beykoz İnceköy Fabrikası bulunmaktadır. Öte yandan Avrupa sermayesi kapitülasyonlar aracılığı ile büyük kârlar elde ediyordu. Osmanlı Devleti, bağımsız bir gümrük politikası izlemese çeneğini 1838 Ticaret Antlaşması'yla kaybettiğinden iç ekonomiyi dengelemek için İstanbul'da ayakkabı, dokuma ve askeri malzemeler üretmek üzere 160 kadar fabrika açmış, ancak yerli fabrikalar yabancı ürünlerle rekabet edemeyerek kısa bir zaman sonra kapatılmıştır. Böylece sanayi alanında 1827 tarihinde başlayan seri yeni fabrikalar kurma faaliyeti 1850'lerde son bulmuş, daha önce kurulmuş fabrikalar ise 1855'ten sonra çoğunlukla kapanmıştır (Genç, 2000).

İstanbul'da modernleşme ve sanayileşme çabalarının simgesi olan kışlalar ve fabrikalar sur içinde kurulmuştur. Bu dönemde fabrikalar çevreyi kirleten unsurlar olarak görülmüyordu. Tabakhaneler ise sur dışındaydı. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında endüstrideki denetimsiz büyüme zamanla İstanbul'un

geleneksel çehresini dedeğiştirmişti. 1838'den itibaren yapılan antlaşmalarla Avrupalı devletlere ithal edilecek ürünlerin gümrük haklarının azaltılıp yerli tüccara tanınmış ayrıcalıkların ortadankaldırılmasıyla yerli üreticinin rekabet gücü büyük oranda zayıflatılarak piyasadan çekilmesine neden olundu. Ticaretin gelişmesi üzerine yaşanan toplumsal işbölümündeki yapısal değişiklik, lonca örgütlenmesine de yansdı. Loncalarda pek çok suiistimaller meydana gelmeye başladı. Bu dönem Galata Bankerleri, başta İstanbul'da olmak üzere Avrupa'dan gelen ucuz malların pazarlanmasında yaptıkları aracılık sayesinde büyük orandazenginleşmişti. Osmanlı Devleti'nin 1838 Ticaret Antlaşması'nı imzalanmasından sonra iç sanayi üretim yapısının bozulmasında Galata Bankerleri etkin rol oynamışlardı. 1840'tan itibaren Galata Bankerleri Osmanlı yönetiminde giderek söz sahibi bir konum gelmişlerdir. Bu gelişmenin ardından 1845'te Galata Bankerleriyle ilişkili olarak İstanbul'un ilk bankası olan İstanbul Bankası kurulmuştur. Uzun süre varlık gösteremeyen banka 1852'de iflas etmiştir (Tabakoğlu, 1994).

Tanzimat Dönemi bürokratları modern belediyelerin kurulup gelişmesini hedeflemiştir. Ancak bu hedef dahilinde şehirlere kominal bir özerklik verilmesi söz konusu edilmemiştir. Osmanlı başkenti merkez olmak üzere yapılan uluslararası ticaret, buna bağlı mekânsal ve sosyal değişim, toplumsal hayattaki değişim ve yeni yerleşim yerlerinin ortaya çıkması zamanla belediye görevlerinin fonksiyonlarında azalma meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti 19. yüzyıla kadar belediye hizmetlerinin tümünü kapsayan bir örgütlenmeye sahip değildi. Şehirlerinde belediye hizmetlerini yerine getiren başlıca kurumları Mahalle, Esnaf Loncaları ve Vakıflar oluşturmaktaydı. 1826'da İhtisab Nezareti kurularak esnaf denetimi, şehir güvenliği, göç denetimi, vergi denetimi görevlerini bu kurum üstlenmiştir. Aynı yıl İstanbul Muhtarlık Teşkilatı kurularak tayin edilen muhtarlar İhtisab Ağasının yetkisi altında görev yapmaya başlamıştır. İhtisab Ağalarının başlıca görevi, nüfusun tespiti ve giyim nizamnamelerini uygulamaktır. Öte yandan Kırım Savaşı'nı izleyen yirmi yıl içinde surlar içindeki eski İstanbul kimliğini korurken, Galata ve Beyoğlu modern Batı şehirlerine benzer bir görünüme kazanmıştır. İstanbul'un merkezi durumunda olan Galata İstanbul'un

ticaretmerkezidir. Dar sokaklarında iki yanda meyhaneler, dükkânlar, tüccar, borsa ve gümrükyazıhaneleri, kiliseler, manastırlar, hastaneler ve mağazalar uzanmaktadır. Bir zarafetve sefa şehri olarak nitelendirilen Pera ise tümüyle yabancıların yaşadığı bir bölgedurumundadır. Yolun her iki tarafında İngiliz ve Fransız konakları sıralanmış, şıkdükkânlar, tiyatrolar, konsoloshaneler, kulüpleriyle tam bir Avrupa şehrigörünümündedir (Yada Akpınar, 2010).

Ondokuzuncu yüzyıldaki ticari ve sosyal gelişmeler sonucunda loncaların rekabet güçlerinin ve ürettikleri mallara olan talebin düşmesi ile şehir dahilindefonksiyonları azalmış, aynı dönemde İstanbul'da azınlıkların nüfusu artarak Avrupalıdevletlerle ilişkileri gelişmiştir. Ekonomik nedenlerle İstanbul'a göç artmıştır. Ulaşımimkânlarının gelişmesi de bu artışa olumlu bir etki yapmıştır. Şehrin nüfusu 1820'lerde600.000, 1870'lerde ise 685.200 civarına ulaşmıştır. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda1.030.234 rakamına ulaşan şehir nüfusu yirminci yüzyılın başında azalmagöstermiştir. 19. yüzyıl boyunca İstanbul nüfusunu oluşturan milletlerin oranlarışağıdaki gibiydi:

Tablo 3.İstanbul Nüfusunu Oluşturan Milletler (1844-1896)

Sayım Yılı	Müslim	Gayrimüslim
1844	% 47.91	% 52.09
1856	% 47.51	% 52.41
1885	% 44.06	% 55.94
1896	% 56.37	% 43.63

Kaynak: Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1996

Abdülmecit döneminin 1861 yılında sona erip tahta Abdülaziz'in geçtiği yıllarda İstanbul kozmopolit bir yapı sergiliyordu. Yaklaşık 200.000 kişiye varan Rum cemaati şehrin en büyük azınlık gurubunu oluşturmaktaydı. Başlarında da Baltazzi ve Zarifi gibi topluca "Galata Bankerleri" diye bilinen kişiler vardı. Her türlü ticari teşebbüsün içinde olan bu grup esas parayı devlete yüksek faizle borç vererek kazanıyordu. İstanbul'un kozmopolit yapısı saraylara, büyük elçilik binalarına ve paşaların köşk ve yalıları gibi geniş hizmetkâr kadrosuna sahip

yerlere de yansiyordu. Genellikle dadılar Çerkes ya da Afrikalı, yanaşmalar Rum, bahçıvanlar Arnavut, haremağaları Afrikalı, mürebbiyeler Fransız ya da Rus kökenli kişilerdi. Zerzevatçılar çoğunlukla Arnavut, sütçülerse Bulgar idi.

On dokuzuncu yüzyıl İstanbul'unun yeni görüntüsünü yansıtan en önemli yapılardan birisi Galata Köprüsü'dür. 1836'da ilk Galata Köprüsü'nün yapılmasından sonra köprü İstanbul'un odak noktası haline gelmiştir. Bu dönemde Galata Köprüsü'nde "yetmiş iki milleti" bir arada görmek mümkündü. Köprünün diğer bir fonksiyonu Galata ve Pera tarafında toplanmış olan gayrimüslimlerle, eski İstanbul surları içindeki Türkler arasındaki yakınlaşmayı artırmak oldu. Saray ve yönetim eski İstanbul'da idi. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti üzerinde söz sahibi olan "Düvel-i Muazzama" içindeki devletlere ait sekiz elçilik Pera yani Beyoğlu'ndaydı. Doğal olarak bu durum Galata Köprüsü'nde atlı araba kullanımını da artırmıştı. Haliç'in öte yakasında on dokuzuncu yüzyılda çok kullanılan adıyla Pera, bugünkü adıyla Beyoğlu, Avrupa geleneklerinin sürdürüldüğü bir bölge idi (Yada Akpınar, 2010).

Bu dönemde İstanbul'da birbiri ardına çıkan yangınlara karşıkagir binalar yapılması ve geometrik caddeler oluşturulması düşünülmüştür. İstanbul'da imar planı ilekenti düzenleme çalışmaları ilk 1837'de Helmuth Van Moltke'ninçalışmaları ilebaşlamıştır. Motke planı, içerdiği önlemlerin yanı sıra, 1848'de yayınlanan EbniyeNizamnamesi'ne (Yapı Tüzüğü) de öncülük etmiştir. Bu nizamname kamulaştırma,binalara ruhsat verme, yolları, yapı işlerini denetleme, yol ve sokakların genişliği ileçevrelerine yapılacak binaların yüksekliklerine ilişkin yeni kurallar getirmekteydi.İstanbul savaş ortamının ağırlığını taşıyordu ama belirli kesimlerdeki debdebeli yaşamda devam etmekte, balolar, partiler birbirini izlemekteydi. Sultanların saray yaptırmatutkusu sürüyordu. Fatih'in yaptırdığı ilk binalara II. Bayezit'in ilaveleriyle büyüyenTopkapı Sarayı'nın inşa faaliyetleri Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına devametmiştir. Devlet bütçesinin açıkları göz önüne alınmadan yapılan masraflar dış borçlanılarak karşılanıyordu. Abdülmecit ve Abdülaziz'in padişahlık yıllarında, öteden beri şehrin ileri gelen kişilerinin yaz aylarında gittiği Boğaz kıyılarında da hızlı gelişmeler olmuştur. III. Selim'den itibaren sultanların devamlı oturmak için

tercih etmeye başladığı Boğaz'da eski küçük yalılar ve sahil saraylarının yerini tümüyle Avrupai görünümde olan ahşap saraylar almaya başladı. Çırağan ve Beylerbeyi gibi saraylar, yabancı büyük elçiliklerin yazlık binaları ve sahilin her iki yakasında görkemli yalılar dizildi. Hanedan saraylarının yanı sıra hususi sarayların/konakların yapımı da bu yüzyıl artmıştı. Artık ahşaptan inşa edilen bu konakların ilki 1855 yılı civarında inşa edilen Taşkonak ve Suphi Paşa konaklarıdır (Tabakoğlu, 1994).

Bu dönemde İstanbul'da büyük yangınlar meydana geliyordu. Yangınların çıkması, itfaiye alaylarının kurulması³⁵ ve kent nüfusunun artması, su sorununu şehrin önemli sorunu haline getirmişti. Halkalı suyu ile Belgrat Köyü-Büyükdere'den getirilen Kırkçeşme suları kentin genel su gereksinimini karşılayamıyordu. Susorununa çözüm bulmak için "Su Nezareti" kuruldu. Şehrin sokaklarının geceleri aydınlatılması sorunu, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının önemli sorunlarından bir haline gelmiştir. Avrupa sokaklarının geceleri havagazı ile aydınlatılmasından esinlenilerek 1850'den itibaren bu talep gündem işgal etmiş ancak belediyeye ciddi bir mali külfet getirecek bu uygulamaya geçilememiştir (Öztürk, 2003).

İstanbul, fetihten sonra gelişmiş, büyümüş ve güzelleşmiş ancak on dokuzuncu yüzyıldan itibaren giderek bakımsız bir görünüm kazanmıştır. Yine de yüzyıl boyunca şehrin çehresini değiştiren pek çok yenilik yaşanmış olmasına rağmen İstanbul'un kendine özgü büyüleyici havası ondokuzuncu da kendini hissettirmeyi sürdürmüştür. Şehrin doğal güzellikleri, görkemli saray ve yalıların arka planındaki yeşil bitki örtüsü, Boğazın ve Marmara'nın, hatta Haliç'in temiz, balık dolu denizi, güneş batarken verdiği eşsiz silüet, ziyaretçilerini hayran bırakıyordu. Bu güzellik Batıya göre İstanbul'un asayininin geç girmiş olmasından kaynaklanıyordu. O dönemin Avrupa başkentleri kömür dumanlarıyla kararan zehirli hava ve Sanayi Devrimi sonunda şehirlere yığılan nüfus kalabalığının getirdiği kirlilik içindeyken İstanbul her şeye rağmen çok daha çekici bir görünüme sahipti.

2.5. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE İSTANBUL

Rusya'nın 23 Nisan 1877'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesi üzerine çıkan savaş sonunda,1878'de Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya yenildi.Osmanlı- Rus Harbi sırasında devletin başta maliye olmak üzere hemen tüm kurumlarıyabancıların kontrolündeydi. Milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlıİmparatorluğu'nun her tarafında isyanlar patlak vermişti. II. Abdülhamit Osmanlı- RusHarbi'ni gerekçe göstererek Mebusan Meclisi'ni süresiz tatil etti. Böylece 30 yıl sürecekolan İstibdat Dönemibaşlıyordu. II. Abdülhamit döneminde İstanbul'da merkez YıldızSarayı oldu. II. Abdülhamit, devletin polis ya da jandarmasına yeterince güvenmediği için, bir "hafiyeye" teşkilatı kurdu. Bu teşkilat İstibdat Dönemi boyunca İstanbul halkını baskı altında tuttu (Çetiner, 2008).

Bu dönem İstanbul'da yoğun bir sanayileşme ve nüfus artışı olmadığı halde pek çok sorun gündemi işgal etmiştir. Dönemin temel özelliği bankerlerden dilencisine kadar hemen bütün İstanbul halkının şahsi çıkar peşinde koşması olmuştur. İstibdatDönemi'ne özgü "jurnalcilik" geleneği ise herkesin bilinçaltına korku duygusuyerleştirmiştir. II. Abdülhamit bütün baskılarına rağmen, istibdat karşıtı, Meşrutiyettaraftarı Jön Türk hareketini bastırmayı başaramamıştır. İstanbul halkı basın sansürüne karşı Selanik'te ve Avrupa'da basılan gazeteleri takip etmiş, bu dönem II. Abdülhamit'ekarşı' pek çok örgüt kurulmuştur. Bunlardan biri de 1908'de iktidarı ele geçirecek olanİttihat ve Terakki Cemiyeti'dir (Beydilli, 2007).

II. Abdülhamit döneminde, Osmanlı Devleti'nin bu zamana kadar aldığı dış borçlarını büyük oranda ödeyememiş olması nedeniyle yabancı devletlerin OsmanlıDevleti üzerindeki baskıları artmıştır. 1854'te ilk dış borcunu alan devlet, ödenememişborçlarla ilgili olarak Fransa, İngiltere, Avusturya, Almanya ve diğer alacaklı temsilcilerinin katılımıyla başlayan görüşmeler sonunda Düyun-u Umumiye (GenelBorçlar) İdaresi'nin kurulmasını kabul etmiştir. 20 Aralık 1881'de kurulan ve bir yılsonra çalışmalarına başlayan idare, Osmanlı Devleti içinde devlet gelirlerinin yabancılar tarafından toplanarak Avrupa'ya aktarılması usulünü ortaya çıkarmıştır. Esas ağırlığıtaşrada olan Düyun-u Umumiye İdaresi'nde 5 binden fazla çalışan bulunmaktaydı (Pamuk, 2009).

Merkezi İstanbul'da bulunan Düyun-u Umumiye idaresinin varlığı Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarından büyük oranda vazgeçmesi anlamına geliyordu. Düyun-uUmumiye'nin kurulmasından sonra pek çok gelir kalemiyle birlikte Osmanlı Devleti'ninen önemli gelir kalemlerinden biri olan tütün geliri de bu idareye bırakılmıştır. OsmanlıDevleti ile Düyun-u Umumiye İdaresi ve Şirket yetkilileri arasında yapılan 27 Mayıs1883 tarihli sözleşme ile Reji şirketi kurulmuş ve şirket bir yıl sonra faaliyete geçmiştir.Reji Şirketi'nin kurulmasıyla devlet gelirlerinde ciddi bir azalma yaşanmış ve şirketdevletin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde olumsuz bir işlev görmüştür (Oktar, 1992).

Dönemin İstanbul'unun yaşadığı yeniliklerden biri de haberleşme alanında gerçekleşmiştir. İstanbul'da ilk telefon hattı, II. Abdülhamit döneminde 1881'de kurulmuştur. Ancak II. Abdülhamit "gizli kapaklı iş görmeye çok müsait Frenk icadı" değerlendirmesiyle Galata-Kilyos hattı hariç telefonu Osmanlı memleketinde yasaklamıştır. 10 Mayıs 1909'da Sirkeci Posta ve Telgraf Nezareti binasında ilk kez elli hatlık bir santral kuruldu (Pamuk, 2009).

1903 Maarif Salnamesi'ne göre, İstanbul'da toplanan 33 idadi ve rüştiye bulunmaktadır. Aynı dönemde, kentte kız ve erkek öğrencilerin okuduğu özel okulsayısı 28'dir. İstanbul'da 19. yüzyıl başındaki iptidaiye sayısı 264'ü bulmaktaydı. Buokulların yanı sıra II. Abdülhamit döneminin özelliklerinden biri de çok sayıda sanayiokulunun açılmış olmasıdır. Tanzimat döneminde açılan sanayi okullarının yetersizolduğundan hareketle açılan bu dönemin sanayi okulları gerçek anlamda bu dönemsanayi okulları niteliğine kavuşmuştur. 1868'de açılan İstanbul Sanayi Mektebi, budönem iyileştirilmiş, bu okula ek olarak İstanbul'da Kız Sanayi Mektepleri açılmıştır.Bu okullarda modern eğitim alan gençler, Avrupa'da yayılan "ulusçuluk" akımı ve buyüzyılın ikinci yarısında başlayan Osmanlı aydınının çözüm arayışları, yirminci yüzyılın hemen başında Osmanlı Devleti'ni yeni bir siyasi düzene yöneltti. İttihat veTerakki Cemiyeti içinde örgütlenen Meşrutiyetçiler, Balkanlar'daki genç subaylarınkatılımıyla güçlenmiş ve cemiyetin Saray üzerindeki etkisi zaman içinde iç ve dışolaylara bağlı olarak artmıştır. Bu sırada yaşanan bir dış gelişme cemiyetin faaliyetlerinihızlandıracak ve Meşrutiyetin ilan edilmesine yol açacaktır. 1908'de Reval'de İngiltereve

Rusya'nın Almanya'ya karşı bir denge oluşturmak üzere Uzak ve Yakındoğu'daizlenecek siyaseti görüşmek üzere bir araya gelmeleri, cemiyet içinde Rumeli'nin Batılıdevletlerce paylaşılacağı fikrini güçlendirmiş ve bu nedenle subaylar harekete geçerek23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'i ilan etmiştir (Tunaya, 2007).

2.6. MÜTAREKEDÖNEMİNDEİSTANBUL

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmış, 2-3 Kasım 1918'de de iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası'nın yöneticileri İstanbul'dan ayrılmıştır.İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce "İstanbul'un bir Osmanlışehri olarak kalacağını" vaat etmelerine rağmen, 13 Kasım 1918 de, İtilaf Devletleri'nin22'si İngiliz, 12'si Fransız, 17'si İtalyan, 4'ü Yunan gemisi olmak üzere elli beş parçagemiden oluşan donanmalarını Haydarpaşa önlerine demirlemesiyle İstanbul işgal edilmeye başlanmıştır (Temel, 1998). Şehrin işgali 1786 gün sürmüştür. Bu fiili durum karşısında, Osmanlı hükümeti mütareke şartlarına uyulmamasını protesto etmekten başka hiçbir şey yapamamıştır.

Müttefiklerin işgalinden sonra tarihi geçmişi boyunca çok uluslu ve çok dinli bir şehir olan İstanbul'da o güne dek pek görülmemiş olan kıyafetler, İngiliz, Fransız,İtalyan ve Yunan askerlerinin yanı sıra Fransız sömürge askerlerinin üniformaları,Hintli İngiliz birliklerinin üniformaları sokakları doldurmuştur. İstanbul'un işgal yılları,şehir tarihi için uluslararası bir ortamın yaşandığı bir dönem olmuştur. İşgalle birlikteİtilaf Devletleri'nin baskıları ve keyfi uygulamaları artmış gerek Türk memurları,gerekse İstanbul halkı ikinci sınıf muameleye maruz kalmıştır. Savaştan sosyoekonomikçöküntü ile çıkmış olan halk bu ortamda tamamen ümitsizliğe ve geçimderdine düşmüştür. Mütareke'nin yürürlüğe girdiği ilk günlerde İstanbul'da umutsuzlukhâkim olmuştur. Şehirde Mütareke'nin imzalanmasından sonra bir bolluk yaşanacağıumut edilirken tam tersine kömür, elektrik, su, iaşe, asayiş, konut ve eğitimkurumlarının işlemez hale gelmesi gibi pek çok sorun ortaya çıkmıştır. İstanbul'undönem itibariyle su,

elektrik, tramvay ve vapur hizmetleri için günde 1200 ton kömüre ihtiyacı bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu ihtiyaç Zonguldak kömür madenlerinden karşılanabilirken savaştan sonra şehrin kömür ihtiyacı karşılanamaz hale gelmiştir. Böylece İstanbul'da şehir hizmetlerinin görülmesini sağlayacak olan kömürün temini konusunda Mütareke döneminde büyük sıkıntılar yaşanmıştır (Erdöl, 2003).

Mütareke Dönemi olarak adlandırılan bu dönem 1918-1922 yıllarını arasındaki beş yıldan kırk gün eksik bir süreyi kapsamıştır. Bu dönem, siyasal olduğu kadar toplumsal dönüşümlerin de gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Dönem, çok uluslu bir imparatorluktan ulusal bir devlete dönüşümde bir geçiş evresi olduğu için de ayrıca değer taşımaktadır.

Kömür sıkıntısı şehirde tramvayların işlememesine ve Boğaz vapurlarının seyrek olarak çalışmasına yol açmıştır. Bu dönem polis sayısı oldukça azalmış, onlara da yolsuzluk yaptıkları inancıyla kimsenin güveni kalmamıştır. Ana caddeler yarı aydınlık, ara sokaklar kapkaranlık olduğu için hırsızların, soyguncuların korkusundan hava karardıktan sonra şehirde kimse silahsız sokağa çıkamaz olmuştur. Savaş yıllarındaki belirsizlikten ve cephe gerisindeki otorite boşluğundan yararlanarak vurgunculuk yapan bir kısım esnaf ve tüccar faaliyetlerini Mütareke döneminde de sürdürmeye çalışmıştır. Şehirde özellikle zahire, un ve ekmek temininde sıkıntı çekilmiş, alınan tüm önlemlere rağmen un ve ekmeğin kalitesi zaman zaman insan sağlığını bozacak derecede kötüleşmiştir. Ekmeğin kalitesi ve dağıtımı konusunda yaşanan sıkıntılar üzerine Sadaret'ten Şehremaneti'ne gönderilen bir tezkereyle konuyla ilgilenmek üzere bir heyetin kurulması kararı alınmıştır (Erdöl, 2003). Para değerini kaybederken yiyecek fiyatları artmış ve vurgunculuk yaygınlaşmıştır.

İstanbul'a İtilaf kuvvetlerinin gelmesinden sonra başında bir İngiliz'in bulunduğu Uluslararası Zabıta Kuvveti, kentteki polis kuvvetinin denetimi işini üstlenmiştir. Müttefikler bundan başka üçte biri İngiliz, üçte biri Fransız ve üçte biri de İtalyanlardan oluşan ayrı bir Müttefikler Arası Polis Kuvveti oluşturmuşlar ve kendi askeri mahkemelerini kurmuşlardır.

İstanbul işgal bölgelerine ayrılmıştır. Haliç'in güney tarafındaki eski İstanbul ve tarihi yarımada da Fransızlar, Tophane ve Beyoğlu'nda İngilizler, Üsküdar'da İtalyanlar ve Fener Rum Patrikhanesi civarında da küçük bir birlikle Yunanlılar egemenlik kurmuşlardır. Bazı caddelerde Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinden oluşan dörder kişilik inzibat ekipleri birlikte devriye gezmeye başlamıştır. İstanbul'daki Yüksek Komiserlik görevleri İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlılar tarafından kendi amirallerine verilmiştir. İstanbul'un işgal altında olduğu süre boyunca Amerikalıların Yüksek Komiseri ise bugün Nişantaşı'ndaki Amerikan Hastanesi'ne ismi verilmiş olan Amiral Bristol idi (Satan, 2010).

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesinden sonra saltanat uğruna Sevr Antlaşması hükümleri doğrultusunda parçalanması ve Batı boyunduruğuna girmesinitek çözüm olarak gören İstanbul'daki Padişah hükümeti yavaş yavaş siyasal etkinliğini yitiriyordu. Öte yandan Anadolu'da Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin toplanması ve ardından Ankara'da TBMM'nin kuruluşuyla birlikte "Müdafaa-i Hukuk" adıyla bilinenulusalcı hareketin gücünü ve etkinliğini artırdığı yeni bir dönem başlıyordu.

İttihatçı liderler İstanbul'dan ayrılmadan önce işeci Kara Kemal'e "Karakol" cemiyetini kurdurmuştu. Bu cemiyet İttihatçıların Ermeni komitecilerinden korunmasını ve tutuklanmalarının önlenmesini amaçlıyordu. Karakol, işgale karşı İstanbul mitinglerini düzenleyen kuruluşlardan biriydi. Karakol Cemiyeti Ulusal KurtuluşHareketine yardımcı olmak üzere çalışmalar yaparak eylemlere girişmiştir. Anadolu'yageçmek isteyenlerin İstanbul'dan kaçırılmasını, İngilizlerden ve Babıâli'den istihbarat almıp M. Kemal Paşa'ya iletilmesini, Anadolu'ya cephane ve yardım gönderilmesini sağlamıştır (Satan, 2010).

Birinci Dünya Savaşı'nda elden çıkan topraklardan İstanbul'a göçler, Ateşkes Dönemi'nde de sürmüştür. Yunanlıların işgal ettiği bölgelerde Yunan zulmünden kaçanlar İstanbul'a sığınmaya başlamıştır. Muhacir Müdüriyet-i Umumiyesi ile Hilal-i Ahmer (Kızılay) bu göçmenlerin barındırılması ve yedirilip giydirilmesi için çalışmalar yapmıştır. Bu dönem Yunan işgalinden kaçanlar için İstanbul'da

elli dolayında iskân merkezi belirlenmiştir. 1919'da İstanbul'da nüfusun etnik ve dinsel dağılımı şöyle idi:

Tablo 4. 1919 Yılında İstanbul'un Nüfus Yapısı (Etnik ve Dinsel)

Dinsel ve Etnik Topluluklar	Nüfus Miktarı
Müslüman	762.902
Rum Ortodoks	193.150
Ermeni Gregoryan	104.856
Yahudi	59.253
Latin	3.390
Rus, Bulgar	4.782
Keldani, Süryani	1.250
Protestan	70
Genel Toplam	1.129.653

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, s.3832.

İstanbul, 1919'daki nüfus toplamı ile Osmanlı Devleti'nin en büyük kenti olmakla birlikte Avrupa'nın en büyük kentleri sıralamasında da onuncu sıradabulunmaktaydı. Bu dönem Yunanlılar, Rum nüfusunu barış görüşmelerinde pazarlıkkonusu yapmak için İstanbul'a Rum nüfusun göçünü teşvik etmişlerdir. En büyük göçdalgası Şubat-Mart 1920'de Rusya'dan gelmiştir. Basının ve hükümetin karşı çıkışlarına rağmen 140 dolayında gemi ile 150 bin kadar mülteci İngiltere

tarafından İstanbul'a getirilmiştir. İtilaf Devletlerince mültecilerin 55 bini değişik ülkelere gönderilmiştir. Kalanlar ise yabancı kuruluşların katkısıyla İstanbul'a yerleştirilmiştir. İstanbul'da Rum mültecilerin yararlanması için Kızılhaç ve Kızılay tarafından hastaneler, sağlık tesisleri açılmıştır (Kabacalı, 2003).

Şubat 1919'da çıkarılan bir kararname ile yoğunluğu İstanbul'da bulunan basına sansür uygulanmaya başlanmıştır. 15 Şubat 1920'de İstanbul'u işgal eden İngilizler 140kadar gazeteciyi, aydını, yönetici ve siyasetçiyi tutuklayıp Malta adasına sürmüşlerdir. Malta'ya sürülenler 1921'de serbest bırakılmıştır. İstanbul basını, Ulusal Kurtuluş Savaşı başlayınca Kurtuluş Savaşını destekleyenler ve karşısında olanlar şeklinde ikiye bölünmüştür. Anadolu hareketini destekleyen gazeteler ise İstanbul Hükümetinesürekli bir sansüre uğrayarak ve sorgulanmışlardır (Kabacalı, 2003).

İşgal yılları İtilaf Devletleri temsilcilerinin şehre hakim oldukları, Osmanlı hanedanından çok daha güçlü olduklarını göstermeye başladıkları, azınlıkların hergeçen gün saldırganlıklarını artırdıkları, ülkeyi terk eden İttihat ve Terakki Fırkası üyelerine karşı başlatılan yıldırma kampanyasının şehre dehşet saçtığı bir dönem olmuştur. Güçlerinin ağırlık merkezini İstanbul'a kaydıran İngilizler, 9 Mart 1920 tarihinde İstanbul Türk Ocağını, 14 Mart'ta da İstanbul Telgrafhanesini işgal etmişler ve 15 Mart gecesi toplu işgal eylemini başlatmışlardır. Bakırköy'den Kadıköy'e kadar bütün İstanbul Limanı İtilaf Donanması tarafından abluka altına alınarak sabaha karşı çok sayıda asker karaya çıkarılmıştır.

İşgal altındaki İstanbul'a İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'de yeni kuvvetler çıkarmıştır. Bu işgal kuvvetleri devletin kurumlarına, bakanlıklara, kıışlalara, karakollara, postanelere ve telgrafhaneye yerleştirilmişlerdir. İşgalle birlikte Osmanlı devletinin milletvekilleri tutuklanmış, Meclis işgal kuvvetlerinin baskıları ile 11 Nisan 1920'de feshedilmiştir. Milletvekillerinden kaçabilenler Ankara'ya gitmişlerdir (Kabacalı, 2003).

Yaşanan bu gelişmeler, İstanbul'un Müslüman halkı tarafından dehşetle izlenmiştir. Bu sırada Rumlar kiliselerde toplanarak şehrin Yunanistan'a ilhak edilmesi için ayın ve sokaklarda aynı amaçlı gösteriler yapmaktadırlar. Rumların

bu faaliyetlerine ilk cevaplar, erkeklerin çoğunluğu milli mücadele saflarına katıldığı ya da bir kısmı kendilerine yapılan baskıdan yıldığı için saklanmak zorunda kaldığından, Müslüman Türk kadınlarından gelmiştir. İstanbul'da kadın direniş i 1919 Mart'ında Fatih'in Türbesi'nde şehitleri anma toplantısıyla başlamış , 19 Mayıs 1919 tarihinde yapılan işgali telin mitingi ile sürmüştür. Bu mitinglerin en görkemlisi, Halide Edip'in önderlik ettiği Büyük Fatih Mitingi olmuştur.

İstanbul'da işgale ve saraya karşı direniş in diğer bir boyutunu da gizli örgütler ve faaliyetleri oluşturmaktaydı. Anadolu'ya gizli yollardan asker, silah ve cephaneye sevkeden bu örgütler aynı zamanda istihbarat görevi de yapıyorlardı. İstanbul'un işgali ile faaliyetine son verilen Karakol Cemiyeti'nin yerine kurulan Müdafaa-i Milliye Teşkilatı bunların en önde gelenleriydi. Bu cemiyet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile çok yakın bir ilişki içinde çalıştı. 10 Ağustos 1920'de Birinci Dünya Savaşı'nın ertelenen antlaşması Sevr Antlaşması Osmanlı Devleti'nin Saltanat Şurası tarafından imzalandığında Anadolu'daki işgaller sürmekteydi. İşgallere karşı, Karakol Cemiyeti İstanbul'da yeraltı faaliyetlerini devam ettiriyor, Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetlerine paralel çalışmalar yapıyordu. Bu dönemde, Çarlık Rusya'sı Bolşevik İhtilalciler karşısında yenilince, Beyaz Rus Ordularıyla birlikte kaçan Rus aristokrasisi ve zengin kesimden oluşan Rus mülteciler İstanbul'a sığınmışlardır. Bu mülteciler, yanlarına aldıkları menkulleri İstanbul piyasasına sürerek şehirde geçici bir canlılık yaratmıştır (Temel, 1998).

Bu dönem bir yandan işgal kuvvetleriyle yabancı askerlerin, diğer yandan mülteci Rusların istilasına uğrayan İstanbul, yeni kültürel alışkanlıklar edinmeye başlamıştır. İşgal güçleri bir kısım İstanbulluyu belirli tüketim alışkanlıklarına özendirirken, yoksul halk ve mülteciler de çok güç şartlar altında yaşamlarını sürdürmektedir. Yoksulların sayısı, Rus mültecilerin sayılarının artması ile giderek yükselmiştir. İstanbul'da Mütareke ile birlikte Boğazdakiyalılardan ziyade Adalar rağbet görmeğe başlamıştır. İstanbul'da denize girme alışkanlığı Rus mültecilerin gelmesiyle birlikte yaygınlaşmıştır. Mütareke yıllarının İstanbul'a getirdiği yeni bir kültür de barlar olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde dünyanın pek çok yerinden - ülkelerinde gözden düşmüş- şantözler, cambazlar,

sanatçılar kafekonserleri İstanbullular için cazip hale getirmiştir. İstanbullular zamanla Galata'nın izbe meyhaneleri ve kafekonserleri yerine bu yenibarları tercih etmeye başlamıştır. Yine bu dönemde sinemalar gelişmeye başlamıştır. Mütareke dönemi sinemalarında dünyayı dolaşan eski filmler ard arda gösterilmiştir. Ellerine pastırma-ekmek veya sucuk-ekmek alan İstanbul seyircisi de bu karanlık vehavasız sinemalarda film seyretmeye gelerek şehrin yeni kültürüne uyum göstermiştir (Toprak, 1995).

Beyoğlu'ndaki lokanta, kabare, bar ve kumarhane gibi işyerleri kısa bir süre sonra mülteci Rusların eline geçmiştir. Bu yerlerde Osmanlı delikanlıları, Ruslara özgü gece hayatı ve eğlencesiyle tanışmış, işgal altında kan ağlayan bir şehir halkının bir kesimi Ruslar sayesinde eğlenmeyi sürdürmüştür. Bu dönem İstanbul'unda fuhuş da artmıştır. Meşrutiyet'in ilanının getirdiği özgürlük ortamının yarattığı "feminizm" dalgası, Osmanlı kadınına da bir ölçüde geleneksel değer yargılarından koparmıştır. Yıllarca süren savaşların neden olduğu yoksulluk ve yalnızlık duygusu kadını sefaletе sürüklerken bu durum fuhuşun yaygınlaşmasında etkili olmuştur. İstanbul'da Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile başlayan Mütareke Dönemi, 9 Eylül 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının İzmir'e girmesi, 11 Ekim 1922 günü Mudanya'da İtilaf Devletleri temsilcileri ile Kurtuluş Savaşı'nın galibi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti temsilcileri arasında Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ile sona ermiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda 1-1,2 milyon olarak tahmin edilen İstanbul nüfusunun ancak yarısı Türklerden oluşuyordu. Geri kalanın 385 bini Rum, 118 bini Ermeni, 44 bini Yahudi ve bir kısmı da "tatlı su Frenkleri" denilen Avrupalılardan oluşuyordu (Kabacalı, 2003).

13 Kasım 1919 ve 16 Mart 1920'de İstanbul'u iki kez işgal eden İtilaf Devletleri'nin Lozan Antlaşması'na göre en geç 4 Ekim 1923'te şehri terk etmelerigerekmekteydi. 2 Ekim'de işgal kuvvetleri İstanbul'dan ayrıldılar. 1918'de İtilaf Devletleri'nin işgali altına giren İstanbul, 6 Ekim 1923'te işgalden kurtulmuştu. 6 Ekim'de Türk Ordusu İstanbul'a girmiştir. Bu tarih "İstanbul'un Kurtuluş Bayramı" olarak ilan edilmiştir. 13 Ekim 1923'te kabul edilen bir önerge

ile Ankara'nın TürkiyeDevletinin başkenti olmasından sonra İstanbul artık Türkiye'nin kültür ve ticaret merkezi olarak kabul edilecektir (Kabacalı, 2003).

2.7. CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL

Büyük Taarruzdan sonra Türk birlikleri 5 Ekim 1923 günü Anadolu yakasına, 6 Ekim 1923 günü de Sarayburnu'ndan İstanbul'a girdi. Bu tarihten sonra 6 Ekim günü İstanbul'un kurtuluş günü olarak kabul edildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 13 Ekim 1923 tarihinde Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'un yerine Ankara'yı Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti yapmaya karar verdi. Ancak bu karar halifeliğin merkezi olan İstanbul'un devlet merkezi olarak da kalmasında ısrar eden İstanbul basını ve halkı tarafından şiddetli tepkilere yol açtı. İstanbul dört yüz yetmiş yıllık bir Türk başkentiydi. Ondan önceki bin yıla yakın bir zaman da Doğu Roma ve Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olarak tarihte iz bırakmıştı. İstanbul'da Osmanlı bürokrasisinin büyük bölümü bulunuyordu. İstanbul'un yerini Ankara'nın alması üzerine 1923 yılında Osmanlı bürokratlarının pek çoğu işini kaybetmişti. Ankara'nın başkent olması nedeniyle İstanbul'un iş dünyası da özellikle devlet ile olan işlerin takibinin güçleşeceği iddiasıyla yeni durumun etkilerini ortaya koymaktaydı. Bu yıllarda İstanbul'u bir kültür merkezi yapmak isteyen Atatürk, buradaki değerlerin korunmasına ve ortaya çıkartılmasına büyük çaba gösterdi. Ülkeyi terk edenOsmanlı Hanedanı'nın mallarının bir kısmı toplumsal hizmete açıldı. 1924 yılındaTopkapı Saray'ı müze haline dönüştürüldü. Dolmabahçe Saray'ında Resim ve HeykelMüzesi açıldı. Laikliği ve çağdaşlaşmayı getiren yasalar çerçevesinde, hem adalet, eğitim,hem de günlük yaşam alanında yeni yönetmelikler uzun süre Müslüman dünyasınakılavuzluk yapan İstanbul'da uygulandı (Mantran, 1996).

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel alanda çağdaşlaşma girişimlerinin ilkini İstanbul'da başlattı. Yurtdışı gezilerineçıkmayan, Anadolu'daki gezilerinde de hiçbir yerde bir veya birkaç geceden fazlakalmayan Atatürk, 1927'deki ilk

resmi ziyaretinden ölümüne değin, İstanbul'da aylarcakaldı. 1928 de Harf Devrimi için ilk ders İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda verildi. Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu çalışmalarını ve Üniversite Reformu'nu buradabaşlattı. 8 Şubat 1928'de ilk Türkçe hutbe İstanbul camilerinde okutuldu. 1935'deAyasofya müze oldu. İstanbul'un sosyal ve sanatsal çehresinin bozulmaması için çabagösterildi.

Atatürk'ün İstanbul'da bulunduğu zamanlar Dolmabahçe Sarayı, Yalova, Florya ve Adalar'ı dinlenme ve çalışma ortamı olarak seçti. Gazi, dinlenme yeri olarak tercih ettiği Yalova'yı kaplıca ve sağlık turizmine açtırdı; burası için bir imar planı hazırlattı. Kaplıcaların modern yapılara kavuşmasını sağlayarak Yalova'yı hareketli, şirin ve güzel bir turizm merkezi haline getirdi. Millet Çiftliği, Atatürk Köşkü, Cumhurbaşkanlığı Köşkü ile Termal Otel Atatürk Döneminde yapıldı. Atatürk döneminde Yalova, Türkiye Cumhuriyeti'nin yazlık kenti oldu.

Atatürk'ün Florya'ya ilgisi 1935'ten sonra başladı. Buradaki doğal plajda İstanbul Belediyesi tarafından Cumhurbaşkanlığı Deniz Köşkü'nün yapılması veAtatürk'ün 1935, 1936 ve 1937 yaz aylarında burada denize girmesi ile Floryaİstanbulluların rağbet ettiği bir yer haline geldi. 1934'te, en ünlü Fransız kentçilikuzmanlarından, HenriProst İstanbul'a davet edilerek, kenti yenilemek için bir "nazımpları" hazırlamasını istendi. 1937'de, HenriProst İstanbul içinde, doğudan batıya ve kuzeyden güneye doğru biri boğaz kıyılarında, diğeri Azapkapı'dan Taksim'e doğru ikiulaşım yolunun açılmasını, ikinci bir köprü yapılarak İstanbul ile Galata arasındaki yolların iyileştirilmesini, Karaköy-Eminönü Köprüsü'nün onarılmasını önerdi. Prostayrıca başlıca tarihsel anıtların çevresinin açılarak anıtların ortaya çıkarılmasını,parkların yapılmasını, özellikle de Sarayburnu'ndan Sultanahmet'e kadar uzanan birarkeoloji parkının düzenlenmesini öngördü. Ne var ki Atatürk'ün ölümü ve daha sonrada İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi bu planın uygulanmasını geciktirdi ve planancak yirmi yıl sonra uygulamaya konulabildi (Kuban, 1996).

1930 yılında çıkarılan bir yasa ile kentin yönetimi düzenlendi. İki bölgeye ayrılan İstanbul Belediyesi, aynı zamanda İstanbul ilinin valiliğini de yapan bir belediyebaşkanınca yönetildi. Belediye Başkanını hükümet atıyordu ve hem kenti

hem de iliyönetmekle görevli 68 üyeli bir meclis Belediye Başkanına yardım ediyordu. Dolayısıyla İstanbul'un yönetimi merkezi siyasal iktidarın vesayeti altındaydı. İstanbul Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 23 Nisan 1920'de 8'i seçilen 4'ü İstanbul'dan kaçarak gelen toplam 12 milletvekili, 11 Ağustos 1923'te 17 milletvekili, 1 Kasım 1927'de 17 milletvekili, 4 Mayıs 1931'de 18 milletvekili, 1 Mart 1935'te 20 milletvekili, 3 Nisan 1939'da 19 milletvekili ile temsil edildi (Kuban, 1996).

Ankara'nın başkent oluşundan en fazla zarar görenler işadamları, bürokratlar, İstanbul'un eski üst tabaka denebilecek kesimi ile safahat düşkünleri ve eski kapıkulları olmuştu. Doğal olarak bu kesim Ankara'nın başkent olmasına karşı çıkmıştı. İstanbul basınının büyük kısmı da Ankara'yı başkent olarak kabul etmiyordu. İstanbul'daki yabancı misyon mensupları, büyükelçilikler ve levanten denilen yerli yabancılar da uzun süre Ankara'yı başkent olarak benimseyemediler.

1923'lerde İstanbul ticaret çevresinde, İstanbul'un iktisadi hayatında Birinci Dünya savaşına kadar egemen olangayrimüslimler ve yabancıların yerine Müslüman Türk unsurunu egemen kılmanın çareleri aranmaktaydı. Bu amaçla Milli Türk Ticaret Birliği adında bir örgüt kuruldu ve bu örgüt aracılığıyla İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası millileştirildi (Koraltürk, 1997).

İstanbul, yeni dönemde başta işsizlik olmak üzere bir dizi ekonomik sıkıntıyla yüz yüze kaldı. Başkent olma özelliğini yitirdiği için İstanbul'a ayrılan kaynaklar İstanbul'dan elde edilen gelire göre azalmıştı. Alım gücü, buna bağlı olarak ticari etkinlik de azaldı. 1922- 1927 yılları arasındaki beş yıl boyunca İstanbul Saray'ın kapıkullarının açığa çıkması, Babıâli ve Bakanlıkların bürokrat ve teknokrat kadrolarında çalışanlarının açıkta kalması sebebi ile yoksulluk yaşadı. Bütün bu nedenlerden dolayı söz konusu kadrolardan bir kısmı küçük memuriyetlerle Anadolu'ya dağıldılar. Bu İstanbul'un yükünü hafifletirken İstanbul kültürünün ve görgüsünün Anadolu'ya taşınmasına yol açtı.

İstanbul'da bulunan kamu kesimine ait şirketler - elektrik, gaz, su, tramvaylar, Galata'daki tünel, demiryolları- Türk hükümeti tarafından satın alınarak birbiri ardı sıra ulusallaştırıldı ve bu şirketlerin yöneticileri Türkler arasından seçildi.

İstanbul'da kurulan OsmanlıBankası, devlet bankası olma ayrıcalığını, 1930'da Ankara'da kurulan MerkezBankası'na devretti. Bununla birlikte, birkaç Batı bankası, birkaç sigorta şirketi ve önemi azalmış bazı başka şirketler İstanbul'da varlığını sürdürdü. 1932'de İstanbul'da 14'ü banka olmak üzere 103 yabancı şirket vardı. 1929 ekonomik buhranı ile birlikte bankaların sayısının giderek azalması sonucu 1936'da yabancı bankaların sayısı 9'adüştü (Yurt Ansiklopedisi, s.3970).

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra İstanbul'da da korumacı ve devletçi ekonomi politikaları uygulanmaya başlandı. 1930- 1939 yılları arasında İstanbul sanayinde özellikle tekstil ve gıda alanlarında gelişme yaşandığı görülmüştür.

Öteyandan 1932 yılında tüm ülke genelinde metal eşya, teçhizat ve makine sanayi işyerlerinin yüzde 67,06'sı, dokuma sanayi işyerlerinin yüzde 62,09'u ve kağıt ürünleri sanayisinin yüzde 56.10'u İstanbul'da bulunmaktadır. Bu dönem devlet tarafından pek çok fabrika kurulurken küçük işletmeler de şehir sanayisinin gelişiminde önemli bir yer tutmuştur. Bu küçük işletmelerin başında ayakkabıcılık, terziilik, ekmekçilik, demir sanayi, ağaç sanayi, dokuma sanayi, berberlik, inşaat sanayi, reçel-şekerlemecilik, gaz, su, elektrik sanayi, yorgancılık, saraçlık ve deri eşya yapımı, fotoğrafçılık, ciltçilik, camcılık, ağızlık ve tespah yapımı ve motorlu taşıt onarımı gelmektedir. Bu küçük işletmelerde 1930'lu yıllar boyunca toplam 42.750 işçi çalışmıştır (Yurt Ansiklopedisi, c.6, s.393).

Bu yıllarda İstanbul'a talep, küçük bir kent olan Ankara'ya oranla çok daha fazlaydı. Ankara'da yaşayan bazı ayrıcalıklı kişiler her türlü fırsatı değerlendirerek "sürgün" yaşamlarına son veriyorlar ve ünlü Ankara-İstanbul gece treniyle kendilerini İstanbul'a atarak özlemlerini gideriyorlardı.

Öte yandan Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan ve Türkiye Cumhuriyeti için stratejik önemi olan İstanbul'un sanayisi, 1936 yılında Çanakkale ile İstanbul Boğazlarını denetleme ve buralara yeniden askeri tesisler kurma hakkının Türkiye'ye verildiği Montreux Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra derece olumlu etkilenmişti.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım dışı faaliyetlerde uzmanlaşmış olan İstanbul, ülkenin diğer illerine göre büyük nüfus barındıran il olarak başka yörelerdeki

tarımsal faaliyetlerin gelişimine olumlu etkilerde bulundu. İstanbul ülkenin diğer illerinden tarım ürünleri talep eden kent durumundaydı. 1927 tarım sayımına göre İstanbul çiftçi nüfusu 78.700 kadardır. Her çiftçi ailesine 22,8 dönüm toprak, 1,5 çift hayvan, 10,9 çiftlik hayvanı düşüyordu. Her çiftçi ailesinin ortalama 4-5 nüfusu vardı. İldeki 38.200 hektar tarım toprağının yüzde 95'i tahıl, geri kalan üretim alanları ise baklagil ve sanayi bitkilerine ayrılmıştı. 14.000 dolayında tarım aracı vardı; bunun 308'i traktör, biçerdöver ve harman makinesiydi. 1927 yılında İstanbul'da 184.000 dolayında çiftlik hayvanı, 14.000 çeki hayvanı, 73.000 kümes hayvanı vardı (Yurt Ansiklopedisi, s.3900).

İstanbul'un nüfusu 1922 yılında 710.286 iken 1924'te 500.000'e düşmüştü. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Misak-ı Milli sınırları dışında kalan soydaşlarımız buldukları topraklardan ülkemize göç ettiler. Gelen aileler İstanbul dışındaki il ve ilçelere yerleştirildiler. Bu dönemde genellikle göçmen aileleri devlet tarafından İstanbul'da iskân ettirilmemekteydi. Bu çok partili döneme kadar devlet politikası olarak devam etti. Kentin nüfusunun büyük bölümünü Türkler oluşturmaya karşın hâlâ kentte kalan azınlıklar ve yabancılar her şeye karşın kentin eskisi kadar olmasa bile, kozmopolit yapısını sürdürmesine neden oluyordu (Mantran, 1996).

Cumhuriyet döneminde Osmanlı devletinden bütün yurttaki 78 hastane ve 4400 yatak devralınmıştı. 1938 yılının sonunda yalnızca İstanbul'daki hastanelerin yataksayısı 6900'ü geçmiştir. İstanbul'da devlet, özel, azınlık ve yabancı hastaneleri olmak üzere dört tip hastane bulunmaktaydı. İstanbul'da devlet tarafından 1924'te İntaniye Hastanesi, 1927'de Akıl Hastalıkları Hastanesi, 1933'de Haydarpaşa Numune Hastaneleri alanlarında örnek olarak kurulmuş sağlık kuruluşlarıydı. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce toplam 153 hastane bulunmaktaydı. Bu hastanelerin 41'i İstanbul'daydı. İstanbul'da 1939 yılında toplam sayısı 41'i bulunan hastanelerin 14'ü kamu, 27'si ise özel kuruluşlardı (Mantran, 1996).

2.8. 2. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İSTANBUL

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Türkiye tüm savaş boyunca tarafsızlığını muhafaza ederek, dengeli politikası izlemesine rağmen savaş yine de Türkiye'nin dolayısıyla İstanbul'un sosyo-ekonomik hayatında etkilerini göstermekte gecikmedi. Savaş yılları ekonomik sıkıntıların arttığı yokluk yılları oldu. Gerek üretim ve ithalatın azalması, gerek tüketimin çoğalması ve diğer sebeplerle arz ve talep dengesi bozuldu. 1939'da savaşın başlamasından kısa bir süre sonra, Türkiye'de yaklaşık bir milyon kişi silah altına alındı. Böylece tarımdaki faal nüfusun önemli bir kısmı üretimden çekilmiş oldu. Bu dönem Türkiye içinde karaborsa ve vurgunculuk olaylarının arttığı, enflasyonist ortamına yaşadığı yıllardır (Şahin, 1997). 14 Ocak 1942'de İstanbul'da, ekmeğin karneyle dağıtımına başlandı. Öte yandan hızlı fiyat artışlarına çare aranırken, olağanüstü savaş kazançlarının vergilendirme fikri gündeme geldi.

Bir taraftan üretim ve ithalatı artırma veya düzenleme ve tüketimi kısımaya yönelik önlemler, diğer taraftan bu dengesizlikten yararlanmaya kalkışan kötü niyetli kişilerin spekülasyon mahiyetteki hareketlerini önleyici tedbirler alınması gereği ortaya çıkmıştı. Bu gerekliliğe paralel olarak Türk ekonomik hayatında yaşanan olağanüstü durum dolayısıyla meydana gelebilecek aksaklıkları önlemek, ordunun devamlı artan giderlerini karşılayabilmek ve bunların hiç olmazsa en az zararlı geçirilebilmesi amacıyla, Ocak 1940'ta Milli Koruma Kanunu, Kasım 1942'de Varlık Vergisi Kanunu, 1944'te Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarıldı (Şahin, 1997).

1942'de çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu mallara, mülklere, ticaretten elde edilen kazançlara konan, yerel komisyonlar tarafından tutarı belirlendikten sonra hemen ödenmesi gereken özel bir vergiydi. Yerel ticarete en büyük çoğunluğu oluşturan İstanbullu azınlıklar, Müslüman Türklerden çok daha yüksek oranlarda vergi ödemek zorunda bırakıldılar. Vergilerinin tamamını ödeyecek durumda olmayan birçok yabancı ve azınlık, çok düşük fiyatlarla mallarını satmak zorunda kaldı, bazıları her şeylerini yitirdi. O güne kadar Ermenilerin, Rumların ya da

Yahudilerin elinde bulunun birçok ticarethane, şirket ya da ortaklık böylece Müslümanların eline geçti (Boratav, 2005).

Savaş yıllarında, İstanbulluların çoğunun yaşama koşulları geriledi. Hükümetin, yabacıları çok sıkı polis denetiminde tutma uygulaması nedeniyle siyasal hava da çok ağırlaştı. 1940 yılında şehrin nüfusu 991.237 iken 1945'te 1.078.399'a çıktı. Söz konusu artış köylülerin göçü sonucu ortaya çıktı. İstanbul İli diğer bütün büyük iller gibi göç aldı. İstanbul'un aldığı göç uzak illerden oldu. İstanbul'a göç, İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde düşük düzeyli bir seyir izledi. Savaş ve sonrası dönemde, sermaye birikiminin sanayiye aktarılacak miktara yaklaştığı yıllardır. İstanbul'da olduğu olanaklarla Anadolu sermayesi için önemli bir çekim merkezi oldu. Sosyal ve ekonomik değişim ve dönüşüm eskiden beri sanayi ve ticaret merkezi olan İstanbul'u öncelikle etkiledi. İstanbul'a gelen grupların büyük kısmı işsizlik sorunuyla karşılaşmış problemler ortaya çıktı. Bu problemler İstanbul'a göç edenlerin buradaki yaşam biçimine ekonomik ve sosyal nedenlerle ayak uyduramamaları, bunun sonucu olarak suç işleme eğilimi ve potansiyelinin artması ve aile içi huzursuzluklardı (Mantran, 1996).

Ekonomik alanda, ülkenin merkezi olan İstanbul'un toplumsal hizmetler alanında da önemli bir işlevi vardı. Ülke geneline göre çok gelişmiş olan bu hizmetler, yine de yetersiz düzeyde kalmakta, özellikle çevre sağlığı ve koruyucu sağlık hizmetleri, büyük nüfusun gereksinimini karşılamaktan çok uzaktı. En fazla enerji tüketen, en büyük mali kuruluşların bulunduğu, inşaat sektörünün kentin özel konumu ve emlak rantı dolayısıyla en hızlı gelişme gösterdiği, Türkiye'nin ekonomik hayatını belirleyen holdinglerin en önemlilerinin ve en büyüklerinin kurulu olduğu, ulaşım ve turizmin kalbinin attığı il olarak İstanbul'un Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi rakipsizdi.

İkinci Dünya Savaşı yılları tüm yokluklara rağmen şehrin fiziki dokusunda değişimin başladığı ancak savaşın sebep olduğu kaynak sıkıntıları nedeniyle sınırlı kaldığı dönemdi. Şehrin imarına ilişkin kayda değer yenilikler esas itibarıyla 1940 yılında başlamıştır. Savaş sonrasında ise Sirkeci, Sultanahmet, Unkapanı Meydanı düzenlemeleri, Mısır Çarşısı onarımı ve Taksim Gezi Parkı yapılmıştır.

1939 yılından itibaren hızlı bir yol inşası faaliyete başlamış ve 1948 yılının sonuna kadar yol inşaçalışmaları sürmüştür. Atatürk Bulvarı da bu dönemde inşa edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başında şehrin yolları 12 milyon 200 bin metrekareye ulaşmıştır (Gedik, 2001).

Savaş yıllarında İstanbul basını savaşan tarafların tepkisini çekmemek için normalden daha sıkı bir sansür altına alındı. Bazı gazeteler talimatlara uymadıkları için süreli-süresiz kapatılabiliyordu, kağıt sıkıntısı sebebi ile sayfa sınırlamasına tabi oluyorlardı. Savaşın sıkıntılara rağmen tiyatro temsilleri sürüyor, at yarışları, futbol maçları yapılıyordu. 1940'da yapılan II. Balkan Spor Şenliği İstanbul'a hareket getirdi. Savaş sırasında il seferberlik kurulu İstanbul'da sivil savunma önlemleri için halkı bilinçlendirme çalışmaları yaptı. Sığınak olarak tünel düşünüldü. Almanların Balkanlar inmesi ile İstanbullulardan kenti boşaltmaları istenince buna az sayıda kişi uydu. İstanbul'daki teşkilatsız ahşap evlerde çıkan yangınlar savaş yıllarında da sürdü (Akad, 1993).

1945 yılında savaşın sona ermesinden sonra İstanbul, bu kez de Soğuk Savaş ve çok partili rejim ortamında yaşanan olaylar ve gelişmeler doğrultusunda giderek artan bir ivme ile değişecekti.

2.9. 1950-1965 YILLARI ARASINDA İSTANBUL' DA KENTLEŞME

Cumhuriyet tarihimiz Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönem ile çok partili rejimi ve kapitalist görünümü ile İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem genel özellikleri itibarıyla birbirinden ayrılmaktadır. 1945'ten önce devletin bütün kaynakları Ankara ve Anadolu'ya akmıştır. Savaş öncesi ekonomisi, İstanbul'un yeniden inşa edilmesi için gerekli olan hiçbir yatırıma izin vermemiştir. Nitekim yeni bir başkentle birlikte Anadolu'yu ve yeni devleti inşa etmek, devletin bütün kaynaklarını tüketmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında eski kentin ahşap mahalleleri ve evleri, Boğaziçi'ndeki en güzel eski yalılar ve köşkler ya da kent içinde ya da dışındaki büyük bahçeli konaklar ve köşkler eski önemlerini yitirmişlerdi. Küçük ahşap evler ise bakımsızdılar. Eski

kentin Fatih, Süleymaniye ve Cerrahpaşa gibi en önemli bölgeleri, Anadolu'dan yeni gelenlere terk edilmiş burada oturanlar kentin daha prestijli bölgelerine, yeni yeni gelişmekte olan kuzeydeki konut alanlarına, batıdaki Bakırköy-Yeşilköy bölgesine ya da Kadıköy'e taşınmışlardır.

İstanbul'un başkent statüsünü ve ayrıcalıklarını yitirmesinden sonra yaşanan bu dönemde, İkinci Dünya Savaşı'na karşın ilgi çekici bir kentsel yenileme dönemi oldu. Fakat Ziya Ülken'in dediği gibi, İstanbul'un örgütlenmemiş bir mekânsal yapısı vardı. Çünkü kapladığı alan bir milyondan az bir nüfus için çok genişti ve ulaşım ağı yetersizdi. Kırdar'ın çabalarına karşın İstanbul, bir milyonluk bir kent olarak, ne halkın ne de yavaş yavaş gelişmekte olan sanayinin gereksinmelerini karşılayabilecek altyapıya sahipti. Konut standartları düşük, yapılar eskiydi. Savaş yıllarının ardından hükümet yeni yapıları özendirerek yasalar çıkarttı (Kuban, 1996).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gömlekten arabaya, arabadan gökdelenlere ve gökdelenlerden kente kadar bütün Amerikan imgeleri, yaşamın her kesiti için üstün bir statü niteliği kazandı. Marshall Planı ile ülkeye giren yardım da, kent imgesini etkileyen sınırsız bir Amerikanlaşmanın göstergesine dönüştü. Politikacılar için başarıya giden en kolay yol kentleri ve ülkeyi yeniden inşa etmek ya da kalkındırmaktı.

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşları'nda yaşadığı sarsıntılardan sonra İstanbul ülke ölçeğindeki gücüne İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda yeniden kavuştu. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi ile beraber savaş ekonomisinin etkilerinden kurtulan Türkiye'de nüfus artışı, buna paralel olarak da İstanbul'da nüfus artışları görülmüştür. 1945-1950 yılları arasında Türkiye'de nüfus artış oranı yüzde 11.47 iken İstanbul'da bu oran yüzde 8.16'ydı (İ.K., 1997).

İstanbul'daki yüzde 8.16'lık oranındaki nüfus artışı konut sorununu da beraberinde getirdi. 1950'lerde İstanbul Anadolu'dan göç eden geniş kitlelerin akınına uğradı. 1950'de 983.041 olan kent nüfusu, on yıl sonra 1.466.535'e ulaştı. 1950-1955 yılları arasında ise Türkiye'de, yüzde 15.53, İstanbul'da yüzde 31.49 oranı ile büyük nüfus artışı olmuştu. İstanbul'daki artış oranı, bu dönemde daha

çok iç göçün etkisi ile ülke nüfus artış oranının önüne geçmiştir. 1955-1960 yılları arasında Türkiye'de yüzde 15.33'lük İstanbul'da ise yüzde 21.40 artış oranı kaydedilmiştir (İ.K., 1997).

İstanbul, 1950 sonrasında ülkenin çeşitli yerlerinden en fazla göç alan kent olmuştur. Göçlerle nüfusu hızla artan kentte eski yerleşme alanları yoğunlaşırken bu yerleşmelerin çevresindeki ilçeler de hızlı bir kentleşme hareketine konu olmuştur.

1950-1960 döneminin bunalımına Başbakan Adnan Menderes kapsamlı bir kalkınma planı hazırlayarak çare bulmak istemiştir. İmara duyduğu kişisel ilgi nedeniyle Menderes'in İstanbul'un gelecekteki gelişimi üzerinde önemli bir etkisi olmuş ve yeni göçmenlerin yaygın isteklerini siyasal yaşamlarının asıl amacı olarak kullanan sonraki politikacılar için bir örnek oluşturmuştur. İstanbul, tarihi boyunca her zaman siyasal amaçlarla kullanılmıştır, fakat savaş sonrası bu dönemde yaşanan hızlı değişim, başk tarihsel değişimlerle eş zamanlı olduğu için etkisi çok daha fazla olmuştur. Yavaş yavaş gelişmekte olan bir sanayi toplumu için bu yıllarda kaydedilen göç hızı denetlenebilecek sınırları aşmıştır.

İkinci olarak, siyasal demokrasi yeterince gelişmeden, köy kökenli, yoksul, toprak sahibi olmayan, cahil ve siyasal tercihleri olmayan geniş bir kitle, oy kanalıyla politik dengeye ağırlığını koymuştur. Kırsal kökenli bu insanlar, haklı olarak, yüzyıllardır göz ardı edildiği bir fiziksel çevre içinde yaşamış olmanın yarattığı duyguları yenebilmek için, gözlerini uzaklardaki bir bulanık imgeye çevirmişlerdir (Kuban, 1996).

Üçüncü olarak da Batı'dan, özellikle Amerika'dan ithal edilmiş bu kent imgesi, Türk geleneğine bütünüyle yabancıdır. Bu temel etmenlere bir de belediye örgütlenmesinin yetersizliği, uzman eksikliği ve ülkenin yetersiz ekonomisi eklenmiştir. Nüfus artışı ve sürekli göç, belediye ve hazine arazileri üstünde gecekonduların yükselmesine yol açmıştır. Devletin doğrudan denetimindeki İstanbul Belediyesi'nin profesyonel planıcıları oldukça azdır. Öte yandan kent idaresi halkın artan günlük isteklerini karşılayacak durumdan yoksundur. Üstelik İstanbul o zamana kadar yeterli bir alt yapıya sahip de

olamamıştır. Yeni caddeler, yüksek yapılar ve arabalarla alt yapıyetersizliği daha da geniş boyutlara ulaşmıştır (Kuban, 1196).

1950'lerde İstanbul köylerden gelen geniş bir kitlelerin akınına uğramıştır. 1950'de 983.041 olan kent nüfusu, 10 yıl sonra 1.466.535'e ulaşmıştır. İlk göçdalgasıyla gelenler Haliç yöresiyle sur dışındaki sanayi kuruluşlarının çevresineyerleşmiş, Kâğıthane ve Zeytinburnu'nda ilk gecekondulaşma mahallelerinin çekirdeklerioluşturmuştur. Anadolu yakasında da o zamanlar Ankara Asfaltı diye anılan karayoluüzerindeki sanayi kuruluşlarının çevresinde gecekondulaşma başlamıştır (Kuban, 1996).

1951'de kentin tümündeki gecekondulaşma sayısı 8.500 iken, 1957'de yalnızca Zeytinburnu da 26 bin konutta 60 bin kişinin yaşadığı bir gecekondulaşma mahallesi haline gelmiştir. Nüfusu hızla artan Zeytinburnu, 1957'de ilçe haline gelmiştir. 1962 yılına gelindiğinde şehirdekigecekondulaşma sayısı 78 bine ulaşmıştır. Zeytinburnu'nun ardından Eyüp-Rami sanayi bölgesinin yakınlarında, kentin ikinci büyük gecekondulaşma mahallesi olan Taşlıtarla ortaya çıkmıştır. İlk kez 1950'lerdeBulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin yerleştirilmesiyle oluşan Taşlıtarla,daha sonra kente Anadolu'dan gelen göç akınıyla büyümüş ve 1963'te Gaziosmanpaşaadıyla yeni bir ilçe oluşturulmuştur. Bu yıllarda konut sorununun tüm boyutlarıyla en şiddetli biçimde yaşandığı kent İstanbul olmuştur. Türkiye'de kentleşme sürecinin, sanayileşmeden öncebaşlayarak 1950'lerde patlaması ve günümüze değin hızını koruması, kentlerde birkonut sorunu yaratmıştır. Bu sorun beraberinde İstanbul'da gecekondulaşma olgusunugetirmiştir. Özellikle 1950'den sonra göç edenleri barındıran gecekondulaşma sayısı sürekliliğiartmış ve artan nüfusun yaşam koşullarının düzenlenmesi her geçen gün zorlaşmıştır.Gecekondulaşmayı yaratan ana etmen ise kentlerdeki konut arzının yetersizliğiolmuştur. Konut açığı büyük bir bölümü gecekondulaşma yapıyla karşılanmış ve 1950öncesinde yapılmaya başlayan ilk gecekondulaşmalara karşı, 1948'de "Gecekondulaşma MücadeleYasası", 1953'te de "yetersiz yapılar" ile ilgili ve bunların yıktırılmasını öngören yasaçıkarılmıştır (Yurt Ansiklopedisi, s.3995-4020).

İstanbul, 1950 sonrasında ülkenin çeşitli yerlerinden en fazla göç alan kent olmasıyla birlikte artan nüfus eski yerleşme alanlarını doldururken bu yerleşmelerin çevresindeki ilçelerde hızlı bir kentleşme hareketi başlamıştır. Bu hareketin en etkili olduğu ilçeler ise Gaziosmanpaşa, Eyüp, Sarıyer ve Kartal olmuştur. İstanbul'da gecekondu mahalleleri 1950'lerde kurulmaya başlamıştır. İlk kurulan mahalleler, 1950'de kurulan Kâğıthane ve 1952'de Eyüp İlçesinin Rami Bucağında kurulan Taşlıtarla gecekondu mahalleleri idi. 1947'de oluşmaya başlayan Zeytinburnu gecekondu mahalleleri ise, 1957'de 26.000 konut ve 60.000 nüfus ile en hızlı gelişen mahallelerden birisi duruma geldi. Bu tür mahallelerin gelişmesi 1960'tan sonra daha da hızlanmıştır. İlk dönem gecekondu mahallelerinden Kâğıthane ve Alibeyköy, sanayi bağlantılı yerleşmeler iken, Zeytinburnu gecekondu mahallelerinin kökenini İkinci Dünya savaşı sonrasında Balkan Paktı çevresinde Türkiye-Yugoslavya arasında yapılan göçmen değişimi ile Türkiye'ye gelen göçmen grupları oluşturuyordu. Göçmenler Zeytinburnu'nun yanı sıra, Sağmalcılar ve Taşlıtarla yörelerine de yerleşmişlerdi. Taşlıtarla 1958'de Rami Bucağı'ndan ayrılarak Göktepe Bucağı oldu (Yurt Ansiklopedisi, s.3994).

1955'te Vatan ve Millet caddelerinin yapımı sırasında evleri istimlak edilenler Bayrampaşa'nın arazisinin düz ve yerleşmeye elverişli, İstanbul Belediyesi'nce sanayi bölgesi olarak belirlenmiş olması gibi nedenlerle buraya yerleştiler. 1955'ten önce açılan 3-4 fabrikaya yenilerinin eklenmesiyle burada bir işçi mahallesi oluştu. İstanbul Boğazı'nın batı yakasında bulunan Sarıyer ilçesinde yoğun yerleşme alanları boğaz kıyısında bulunurken, 1950 sonlarında açılan Barbaros Bulvarı'yla Beşiktaş ve Eminönü, Büyükdere Caddesi ile Şişli-Taksim ile bağlantının güçlenmiş olması ilçenin iç kesimlerdeki yerleşmelerinin gelişmelerini hızlandırmış, Ayazağadaki sanayide batı yamaçlarında gecekondulaşmaya yol açmıştı. 1954'te Avrupa yakası için hazırlanan sanayi planı, Mecidiyeköy-Levent, Mecidiyeköy-Şişli, Bomonti ve Kasımpaşa-Kâğıthane arasında kalan kesimleri sanayiye açmıştır. 1955'te yürürlüğe giren İstanbul Sanayi Planı ise Haliç'teki sanayi yerleşmesini bir ölçüde dondururken, Topkapı-Rami ve Levent'te yeni sanayi alanları belirlenmiştir. 1950'lerin üçüncü büyük gecekondu alanı Kâğıthane çevresinde gelişmiştir. Yeni sanayi alanları

açılması Avrupa yakasında Halkalı Anadolu yakasında ise Maltepe, Kartal gibi denetim dışı alanların parsellenerek gecekondulaşmasına neden olmuştur (Yurt Ansiklopedisi, s.4001).

Gecekondulaşma ile mücadele kapsamında yeni, ucuz konut yapımı 1950 yılında Anadolu yakasında da sürmüş ancak İstanbul'da inşaat özellikle 1951 yılında artmıştır. 1951 yılında yapılan ev ve apartmana adedi 3200'ü bulmuştur. Aynı yıl Rami sırtlarında yapılacak 2000 göçmen evinin temeli atılmıştır. 1952'de göçmen evi inşaatı için yeni kararlar alınmış, Yakuplu ve Murat Bey köyleri arazilerinin göçmenlere verilmesi istenmiştir. Öte yandan göçmenler için büyük şirketlerin para yardımı sürerken İstanbul'da yapılan 2000 göçmen evinin sıvalarının dökülmesi, evlerin toprak zemine oturtulması ve evlerin kapılarının mukavvadan yapılması tepkileri çekmiştir. 1952 yılında gecekondulara karşı yeni evlerin yapımı sürmüştür. Bu faaliyetler esnasında şehir de süratle genişlerken İstanbul'da 10 yılda 18.957 bina yapıldığı tespit edilmiştir. 1951 yılında resmi ruhsat olarak 1536'sı ev 1964'ü apartman ve muhtelif binalar olmak üzere toplam 3461 bina inşa edilmiştir. Savaştan önce vesonra İstanbul'da konutlaşma ilk kez bu kadar yüksek seviyelere ulaşmıştır. Üstelik yapımı kaçak da olsa süren gecekondular bu sayıya dâhil değildir. İstanbul'da 1953 yılında da 8000 ev yapılmıştır. Göçmen evleri ve gecekondular bu sayıya dâhil değildir. Aynı yıl bir sene içinde bin işçi evi inşa edilmesi kararı da alınmıştır. 336 1953 yılında gecekonduların vakıf arazileri ve tapulu arazileri işgal etme problemleri halka ucuz arsa dağıtılarak aşılmaya çalışılmıştır. Maltepe Belediyesi 1953 yılında 80.25.112 parsel arsayı 6188, 5228, 5218 sayılı kanunlardan yararlanarak cüzi bir karşılıkla halka dağıtmıştır (Cumhuriyet, 4 Kasım 1953).

1950 yılından sonra İstanbul'un şehirleşme hızı oldukça yükselmiştir. 1950'lerin ortasına gelindiğinde İstanbul batıda Yeşilköy, kuzeyde Levent, doğuda da Bostancı'ya uzanan bir alana yayılmıştı. Zeytinburnu, Bakırköy ve Yeşilköy, birbirlerinden yeşil alanlarla ayrılmış mahalleler durumundaydı. Kentin Bostancı uzantısının bahçeli konutlardan oluşan seyrek bir dokusu bulunuyordu. 1945'te İstanbul Belediyesi'ne bağlı alanlar 7.000 hektar kadarken 1960'ta bu sayı 28.000'e yükselecekti. İstanbul'un şehirleşme hızının 1950'den itibaren atması

sonucu kent planlamasının önüne dört önemli sorun çıkarmıştı. 1950'den sonra kentin nüfus artışının gerektirdiği konut arzı sağlanamamıştır. Bunun sonucu olarak önce, Zeytinburnu'ndan başlamak üzere kentin çevresinde gecekondu mahalleleri oluşmaya başlamıştır. İkincisi, İstanbul'un plan ve belediye sınırları dışında kalan alanları, tarlalar parsellenerek hızla satılmaya başlanmıştır. Bu spekülatif faaliyet karşısında Yapı ve Yollar Kanunu'nun hükümleri yetersiz kalmıştır. Üçüncüsü, İstanbul'un o zamana kadar düşünülme-yen bir hızla sanayileşmeye başlamasıdır. Bu gelişme üzerine şehirde sanayi arsası talebi hızla artmış, plan içinde bu talebin karşılığı yer almamıştır. Dördüncüsü ise geçmişe göre otomobil, dolmuş, vb. motorlu araçların artışının kent içi trafiğinde dar boğazlaryaratmaya başlamasıdır(İstanbul Dergisi (1950-1960)).

Başlangıçta bu sorunları çözmek için bazı kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. 1956 yılında Belediyenin sınırları büyütülmüş, 5656 sayılı yasayla belediyelerin konutyapımındaki görev alanları genişletilmiştir. Konut finansmanına yardımcı olacak şekilde Emlak Bankası'nın programlarında değişiklikler yapılmıştır. Sosyal Sigorta kaynakları devreye sokulmaya çalışılarak, 1954 yılında tapu yasasında yapılan bir değişiklikle kat mülkiyetine olanak sağlanmıştır. Ancak tüm bu düzenlemeler yaşanan hızlı kentleşmenin boyutları karşısında yeterli olamamıştır.

Prost'un ayrılmasından sonra plan için bir revizyon komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon Prost'un çalışmalarını değerlendirerek, planın kentin güzelleştirilmesinias aldığı, kentin ulaşım, konut ile ekonomik ve sosyal sorunlarını çözmeye eğilmediğini ve planın yeterli araştırmaya dayanmadığını ifade ederek eleştirmiştir. Komisyon bu durum karşısında İstanbul'u gelişme alanları ve hinterlandı ile birlikte ele alan bir çalışma (Bölge Planlama) başlatılmasını, 1/5000 ve 1/2000 ölçekli nazımplanların tamamlanmasını izleyerek, 1/2000 ölçekli umumi planlara hemen başlanmasını, bunlar tamamlanıncaya kadar imar uygulamalarının var olan planlara göre yapılmasını önermiştir. Komisyonun raporunun kabul görmesi üzerine mimar ve kent plancısı Prof. Dr. Kemal Ahmet Aru, mimar Prof. Dr. Ali Mukbil Gökdoğan, mimar Cevat Erbel ile mimar Ord. Prof. Emin Onat'tan oluşan "Müşavirler Heyeti" çalışmalarına başlamak üzere görevlendirilmiştir. Böylece İstanbul'un imarında 1952-1956

arasında sürecek olan "Müşavirler Heyeti" dönemi başlamıştır. Bu dönemdeki çalışmaların başlıcaları 1/5000 ölçekli Beyoğlu nazım planı, 1/10000 ölçekli sanayi planı, 1/500 ölçekli Beyoğluta bıkat planları ve özel bürolara yaptırılan 1/2000 ölçekli Boğaz köyleri planıdır (Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları, 1934-1995).

Tablo 5. İstanbul'da İnşa Edilen Yollar (1954-1955)

Yıllar	Yollar
1954	<p>Ayvansaray- Yedikule Şişli- Büyükdere Silahtarağa- Küçükköy Davutpaşa- Metris Büyükçekmece- Çatalca Çatalca- Karacaköy Silivri- Sinekli Yalova- Taşköprü- Kılıç Yalova- Samanlık- Çınarcı-Hamamlar Küçüksu- Ümraniye Topkapı- İltisak Çatalca- Karaköy Davutpaşa- Metris Küçüksu- Ümraniye</p>
1955	<p>Küçükköy- Silahtarağa Ayvansaray- Yedikule Kısıklı- Merdivenköy Pendik- Kurtköy Silahtar- Kemerburgaz Şişli- Büyükdere Silivri- Sinekli Çatalca- Karacaköy Kartal- Pendik arası istinad duvarı Zincirlikuyu- Etiler- Bebek Boğazyolu</p>

Kaynak: (7 Yıl İçinde Vilayet ve Belediyece Yapılan İşler 1949-1955)

1956 yılı İstanbul'un imarı açısından kritik bir yıl olmuştur. Bu yılda 6785 sayılı yeni imar, 6830 sayılı yeni istimlâk yasaları TBMM'den geçmiş, aynı günlerde dönemin başbakanı Adnan Menderes İstanbul'da gösterişli bir imar operasyonu başlatmıştır. 1956 yılına gelindiğinde Türkiye dışta ödemeler dengesi sorunuyla karşılaşarak dış borç bulamayacak duruma gelmiştir. İç muhalefetin de yükselmesiyle birlikte Menderes ülke içinde siyasal desteğini artırmak ve dışa karşı gücünü göstermek için İstanbul'da siyasal amaçlı bir imar operasyonuna girişmiştir. Böyle bir operasyon için gerekli kaynak kısmen ulusal bütçeden, kısmen kamu iktisadi kuruluşlarının ve sosyal güvenlik kurumlarının kaynaklarına başvurularak kısmen de halka yapılacak ödemeler geliştirilerek, büyük ölçüde de enflasyonla sağlanmıştır (İstanbul Dergisi, 1950-1960).

Başbakan Adnan Menderes, 23 Eylül 1956 günü İstanbul Gazetecileri İşverenler Sendikası'nda düzenlediği basın toplantısında İstanbul için tasarlanan imar çalışmalarını "İstanbul'u Tanınmayacak kadar değiştireceğiz. Şehirdeki kışlalar kaldırılacak, abideler dikilecek. Trafik tıkanıklığı yapan bütün meydanlardaki düğümler çözülecek. Gecekondu davası halledilecek. Beşiktaş'ta büyük bir meydan açılacak. Boğaz'da bazı sığ koylar doldurularak mesire yerleri yapılacak. Eminönü-Florya arasında bir sahil yolu yapılacak." sözleriyle özetlemiştir. 1957 yılından başlayarak Menderes İstanbul'un imarı işiyle bizzat ilgilenmiştir. Şehri dolaşarak, kamulaştırma işlemlerini, yapım çalışmalarını denetlemiş, yetkililere bizzat talimatlar vermiştir.

İmar çalışmaları sırasında evleri dükkânları imar edilen İstanbullular istimlak bedellerini düşük bularak iktidarı sert bir biçimde eleştirmiştir. Öte yandan genişletme ve imar çalışmalarından memnun olan İstanbullular da mevcuttu.

Adnan Menderes imar çalışmalarına başlamadan önce yaptığı basın toplantısında bu planlamanın üç amacı olduğunu ifade etmişti. Bunlardan birincisi trafiği rahatlatmaktı. Bunun için trafiğin düğümlendiği meydanlar ve ana yollar yıkımlarla genişletilecek, o zamana kadar görülmemiş bir hızda ve genişlikte yollar açılacaktı. Ancak bu yollar karayolu mühendislerince kentin topografyasına

ve tarihsel eserlerine duyarlılık göstermeden gerçekleşmişti. Bu çalışmalar sırasında İstanbul'da yıkılan bina sayısı 7289'a ulaştı. Çalışmanın ikinci amacı ise kenti güzelleştirmekti. Bu amaç, meydanların ve camilerin çevrelerinin açılması esasına dayanan Hausmanian bir estetik anlayışının ürünüydü. Üçüncüsü ise camilerin ve dini yapıların restorasyonu yapılacaktı. Bir yandan tutucu çevrelerden siyasal destek sağlamaya dönük bu eylem, aynı zamanda Menderes'in imar operasyonunun tarihi çevreyi tahrip ettiği biçimindeki eleştirilere bir yanıt olarak sunulacaktı. Bu operasyonun içinde kenti çevreleyen gecekondu kuşakları için bir çözüm önerisi bulunmuyordu (İstanbul Dergisi, 1950-1960).

İstanbul'un imarı operasyonunun başlangıcında bu kararların Başbakanın kişisel kararları olarak kamuoyuna sunulmasına karşın, çoğu kez, Prost ve Müşavirler Heyeti planlarının seçmeci bir tutumla, çevreye çok daha az duyarlı olarak uygulanmasından ibaret olduğu kanaati gelişmiştir. Menderes operasyonun kurallarını dışlayan uygulama biçimi özellikle Mimarlar Odası'nın muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bunun üzerine operasyonun meşrulaştırılması için yeni planlama çalışmaları başlatılmıştır. 1957 yılında hem uygulamayı yönlendirmek hem de kentin tümü için bir öneri geliştirmek üzere Almanya'dan planlama uzmanı Högg çağrılmıştır. Högg'ün önerisinde, 1956 yılında bir ABD firmasına yapılabirlik etüdü yaptırılan Boğaz Köprüsü de bulunacaktı. Karayolları Umum Müdürlüğü tarafından 27 Temmuz 1957'de verilen bilgilere göre Amerikan firmasına hazırlanmış olan tatbikat projesinde yapılması kararlaştırılan köprünün toplam uzunluğu 1340 metre ve köprünün iki kulesi arasındaki açıklık da 675 metre olarak planlanmıştır. 2 Aralık 1957 yılında bir Avrupa-Amerika firması olan Dyckerhoff & Widmann firması yapılacak köprü hakkında teknik bir rapor sunarak inşa edilecek köprünün bir de planını hazırlamıştır. Boğaz Köprüsü hakkındaki 26 Aralık 1958 tarihli rapora göre de kesin projenin 6-8 ay zarfında tamamlanacağı ve inşaatla ilgili olarak bir Amerikan ve iki Alman firmasının teklif sunduğu belirtilmektedir. Högg'ün çalışmalarının kamuoyundaki plansızlık tartışmalarını kaldırmaya yetmemesi üzerine 1958 yılında İller Bankası'na K. Han'da İstanbul İmar ve Planlama Müdürlüğü kurulmuştur. Bu büronun müdürlüğüne Cevat Erbel

getirilmiş ve ünlü İtalyan Plancısı Luigi Piccinato'nun yönetiminde İstanbul Metropolitan Planı hazırlanmaya başlanmıştır (Çeçener, 1995).

Adnan Menderes 1950- 1960 arasında Demokrat Parti Başkanı ve Başbakan olarak iktidarda kalmış, İstanbul'un imarı 1950'lerin ikinci yarısında kendisi için birtutku haline gelmiştir. Ancak yapılan ayaküstü planlamaları ve uygulamaları bizzat yönetirken İstanbul için yapılmış olan planları göz ardı ederek 380 çeşitli çevrelerden yoğun eleştiriler almıştır. 1957-1960 yılları arasında açılan yollar nedeniyle İstanbul'un kültür varlıkları büyük oranda zarar görmüştür. Yol açma çalışmaları sırasında Bizans döneminden kalma kare surları yer yer yıkılmış, Millet Caddesi ve Vatan Caddesi'nin yapımı sırasında surlara büyük zarar verilmiştir. Eminönü- Unkapanı yolu yapımı sırasında da surların yanı sıra Bizans ve Osmanlı dönemi hanlar yıkılmıştır. Millet Caddesi'nin açılması ile bölgede bulunan pek çok cami ve tekke binasına zarar verilmiş, Şimkeşhane ile Hasan Paşa Hanının yarısı yıkılmıştır. Karaköy Meydanı'nı Tophane Meydanı'na bağlamak amacıyla açılan Kemeraltı Caddesi'nin yapımı sırasında da 1850-1920 tarihleri arasında yapılmış bazı önemli binalar yıkılmıştır. Yıkılan binalardan biri de Tophane Müşirliği Binası olmuştur. Beşiktaş'ta da Mimar Sinan'ın eseri olan hamam yıkılmış, Üsküdar İskele Meydanı'nın yapımında ise 40 m. Uzunluğunda bir bedesten yok edilmiştir. Fındıklı Hamamı'nın tümüyle yok olması da bu dönemin çalışmalarının sonucudur (Çeçener, 1995).

Mimarlık ve Mimarlık Tarihi alanlarında önde gelen isimlerinden biri olan Doğan Kuban ise Menderes dönemi imar faaliyetlerini şöyle değerlendirmiştir:

“Menderes imarı denilen 4 yıllık dönem, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşmekte geç kalmış yarı köylü toplumların çağdaş dünya yorumlarının iç göçlerle dolup taşan kentlere yansımalarının özgün bir örneğidir. Çoğu fakir olan bu ülkelerde politik egemenliği ellerine geçirenler bir balon gibi sürekli şişen metropollerdeki arazinin rant potansiyelini bütün diğer kentleşme boyutlarını unutarak paraya çevirmeyi ulusal politika haline getirmişler ve bunu da dünyadaki büyük kentlerin içinden geçtikleri deneyimleri göz ardı ederek, çağdaşlık uygarlık adına

yaptıklarını söylemişlerdir. Fakat köklü değişiklik isteklerinin yağmaya dönüşmesi politik bir süreçse, kentleri temelden değiştirme isteği bir kültürel süreç, kentlerin kontrolsüz büyümesi ise tarihi ve biyolojik bir süreçtir. 1950'li yıllara kadar Türkiye'nin içinde bulunduğu tarihi koşullar, büyük kent toprağı spekülasyonunu kısıtlamıştı. Zamanla bütün devlet politikasını kent toprağı rantı üzerine yoğunlaştıran mekanizmalar, toplumun kültürel davranışlarını da bu süreci destekleyecek şekilde yöğürmüşlerdir. Menderes imarı olgusu geç sanayileşen toplumların kontrol edemedikleri tarihi bir sürecin başlangıcıdır.” (Kuban, 1996)

1950'den sonra İstanbul'u imar etme çabaları temelde iyi niyetli olmalarına karşın, kente göç eden köylülerin yaptığı gecekondu esprisiyle gerçekleşmiştir. Bu dönemde, yüzeysel yöntem ve düşüncelerle yapılan yollar, liman tesisleri (Henri Prost tarafından önerilen Haliç gibi), sanayi ve yerleşime açılan bölgeler de birkaç yıl içinde yetersiz kalmış ve “kentsel-kırsallaşma” ya da “kırsal-kentleşme” karışımı bir durum ortaya çıkmıştır (Kuban, 1996).

Göç, gelişen sanayi ve inşaat faaliyetleri için işgücü, ekonomi için ise tüketici grubu yaratmıştır. Ailelerin kente göçmeleri ve kalıcı düzene geçmeleri ise beraberinde yoğun bir konut ve iş talebini getirmiştir. Kentin sanayisinin, hızla artan nüfusa yetecek kadar iş yaratamaması, işgücü fazlasının oluşmasına ve fazla işgücünün, işverenler tarafından ucuz emek olarak kullanılmasına yol açmıştır (Sönmez, 1996).

1960' lı yıllarda, kentsel mekânın şekilleşmesini değiştiren diğer bir olgu ise, imarlı alanlarda apartmanlaşma olarak ortaya çıkmıştır. Kentsel rantın ve buna bağlı olarak maliyetlerin artması, sanayinin kentin çevresine yayılma eğilimini güçlendirmiş, çeşitli özendirme eylemleri ile de desteklenen bu sürecin sonunda, Anadolu ve Avrupa yakasında, bugün şehrin içinde kaldığı görülen sanayi alanları oluşmuştur (Kuban, 1996).

İstanbul'da Cumhuriyetle birlikte hem sanayiyile kentin büyümesi sağlanmış hem de sanayinin neden olduğu tahribatın giderilmesi için çalışılmıştır. Ancak

bunlar 1960 yılında Marmara Bölgesi Nazım Planlama Bürosu'nun kurulmasına kadar mevzii imar planları şeklinde yapılmıştır. 1966 yılında Sanayi Nazım Planı yapılmış, 1966 yılında İstanbul Nazım Plan Bürosunun kurulmasından sonra ilk İstanbul Nazım Planı 1968'de tamamlanmış, bu plan 1970'de tekrar yapılmış, 1973 ve sonradan 1978'de Nazım Planlar Bakanlık onayına sunulmuştur. Ancak İstanbul Nazım Planı 1980'de İmar ve İskan Bakanlığı tarafından onanmıştır. Bu arada sanayileşme devam etmiş ve çevre belediyelerde birçok sanayi alanı planlı ya da plansız bir biçimde büyümüştür (Gökçen ve Sümer, 2010).

1960'lı yılların sonlarından itibaren küçük ve büyük sanayi üretimlerinin kent merkezinde olması trafik sıkışıklığını, çevre kirliliğini ve yangın tehlikelerini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle küçük sanayi siteleri kurularak kent merkezindeki baskı azaltılmaya çalışılmıştır (Akdağ, 2008). Diğer taraftan, büyük kuruluşlar da Doğu Marmara'nın bütününde yer seçme eğilimine girmişlerdir. Desantralizasyonun gerçekleştirilebilmesi için bu büyük kuruluşlar desteklenmiştir. Zira Nazım Plan'da sanayinin desantralize edilmesi ve kentin dışında yeni yönetici merkezlerin oluşturulması öngörülmüştür.

1960'da yargılanan Menderes ve yönetiminin itham edildiği suçlardan birisi İstanbul'a yönelik kentsel müdahaleler kapsamındaki istimlâk davasıdır. Diğer suçlamalar ise özel mülkiyetin kanunsuzca istimlâk edilmesi, kamu kurumlarının yeni açılan bulvarlarda yer satın almaya zorlanması, Ataköy konut bölgesindeki yolsuzluk (Gül, 2009) olarak zikredilmiştir. Duruşmalarda öne sürülen temel iddia İstanbul'a yönelik müdahalelerin bir master plan çerçevesinde gerçekleştirilmemiş olması ve Başbakan'ın kentin başmimarı olarak çalıştığı yönündedir. Ancak Menderes müdahalelerde Prost Planı'nı kullandığını, bu planın Türk mimarlar ve planıcılar tarafından revize edildiğini ve yapılaşma döneminde bunların proje geliştirdiğini ifade ederek kendini savunmuştur. Diğer bir deyişle Menderes plan olmadığı yönündeki iddiaları reddetmiştir. Duruşmalarda konuyla ilgili tartışmalar İstanbul'a yönelik müdahalelerin modern bir kent ve Türkiye'nin gelişmesi için bölgesel bir güç yaratmak amacıyla yönelik olduğunu göstermektedir (Yada Akpınar, 2010).

Bu dönem modern bir kent oluşturulması amacı açısından bir önceki dönemle paralellik arz etse de, kalkınmayı, refahı, tarihsel ve toplumsal olanı incelemesi bakımından farklılaşmaktadır. Kalkınma hedefi o kadar güçlüdür ki, bazı durumlarda tarihsel ve toplumsal boyut ihmal edilebilmektedir. Zira kalkınmaya acil ihtiyaç vardır ve bu sorununun çözülerek önce kentin sonra devletinsiyasal güce erişmesi gerekmektedir.

Büyük sermaye mülkiyet yapısının çok parçalı olması ve konut yapımını destekleyecek bir finans sermayesi olmaması nedeniyle konut yapımına girmemiştir. Küçük sermayenin bu alana yönelmesinde 1950'li yıllarda başlayan ve son hali 1960'lı yıllarda verilen *Kat Mülkiyeti* yasasının önemli bir etkisi olmuştur. Budüzenlemeyle birlikte arsa mülkiyeti ile yapımcılık rolleri farklılaşmış ve geniş bir kitleye sunum yapabilen konut üretim türünün önü açılmıştır. Yapsatçılığın Türkiye kentleşmesinin ayrılmaz bir parçası haline gelmesi 1960'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Bu sistemde hem yapsatçılar hem de arsa sahipleri avantajlıdır. Yapsatçı uygulamaların çok hızlı gelişmesi hem inşaat sektörüyle bağlantılı başka sektörleri devreye sokmuş hem de kente iş için gelenlere önemli bir istihdam olanağı sunmuştur. Bu bağlamda *yapsatçı* uygulamanın hemen her paydaşı için ekonomik bir fayda oluşturduğu söylenebilir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2005). Fakat burada önemli olan hususlardan biri, büyük sermayenin konumudur.

Yapsatçı uygulama tüm paydaşlarına yarar sağlarken kent ekonomisini canlandırmakta ve bu durum da büyük sermayenin işine yaramaktadır. Zira bu dönemde konut üretimi yerine devlet tarafından sanayi alanında yapılacak yatırımlar desteklenmektedir. Türkiye'de büyük sermayenin devletle kurduğu ilişki dikkate alınır, teşvik ve tahsisin olmadığı yerde büyük sermaye bulunmamaktadır.

Kamu arazileri azalmaya başlayınca 1965 Kat mülkiyeti yasası ile küçük bahçeli ve tek katlı konutlar olan gecekondular yapsat uygulamalarında dönüşmüştür. Gecekondu sahiplerinin *yapsat* uygulamaları kapsamında müteahhit ile anlaşarak konutlarını apartmana çevirdikleri görülmektedir. Böylece gecekondu

sahiplerimodern bir konuta ve kiralık eve sahip olmuşlar, müteahhitler kâr elde etmişler veinşaat sektörü kentte önemli bir dinamizm oluşturmuştur. Özgün gecekondular evlerigiderek apartmana dönüşmüş, pek çoğu atölye veya dükkânı kapsar şekilde 3–4 katlı olarak inşa edilmiştir (Kocabaş, 2010).

Diğer taraftan bu dönemde, 1960'lı yılların planlama düşüncesiyle, yapsatçı üretime alternatif olarak kooperatifler eliyle konut sunulma biçiminin özendirilmesine de çalışılmıştır. Bu dönemde Sosyal Sigortalar Kurumu fonları kooperatif yoluyla konut sunulmasına izin verilmesi nedeniyle önem kazanmış ancak yaygınlaşmamıştır. Alt gelir gruplarına yönelik konut üretmesi hedeflenen Sosyal Sigortalar Kurumu daha çok üst gelir gruplarına ve kendi çalışanlarına konutüretmiştir (Işık ve Pınarcıoğlu, 2005).

1967 yılında daha kapsamlı bir toplu konut sunma biçimi İkinci Beş Yıllık Plan'da önerilmiştir. Bu öneri sermayeninharekete geçirilmesini, talebin örgütlenmesini, büyük arsaların sağlanmasını,burasının planlamasının yapılmasını ve alt yapısının gerçekleştirilmesini içermektedir. Bu ölçekteki bir öneriyi sadece devlet yapabilecekken, toplu konutgirişimini başlatanlar özel sektör ve yerel yönetimler olmuştur. Devletin 1980 öncesinde ruhsatlı konut üretimindeki payı %10 olarak kalmıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2005).

Özetle ifade edecek olursak, devletin kentsel alan yatırımlarına değil sanayileşme yatırımlarına öncelik verdiği ve kaynakların önemli bir kısmını bu alana aktardığı,kat mülkiyetine izin getirildiği, gecekonduların affedildiği bu dönemde, kooperatif ve arsa ofisi gibi müdahalelere yeterli kaynak ayrılmaması doğrudan kent ekonomisinindesteklenmesiyle ilgili bir politikadır. Kent ekonomisi ise ithal ikameci bir çerçevede desteklenmiştir. Dolayısıyla sanayileşmeyi sağlayan sanayicilerin gelişmesi planlanmıştır.

2.10. İSTANBUL' UN KENTLEŞME DÜZEYİ VE HIZI

İstanbul' un kentleşme düzeyini daha net görebilmek için Tablo 6' da yer verilen bilgiler ışığında gereken açıklamalar bu kısımda yapılacaktır.

Tablo 6.Kentleşme Oranları ve Değişimi

YIL		TOPLAM NÜFUS	KENT NÜFUSU	KÖY NÜFUSU	KENTLEŞME ORANI (%)	KENTLEŞME ORANINDAKİ DEĞİŞİM (%)
1927	Türkiye	13 648 270	3 305 879	10 342 391	24,22	-
	İstanbul	806 863	704 825	102 038	87,35	-
1935	Türkiye	16 158 018	3 802 642	12 355 376	23,53	- 0,69
	İstanbul	883 599	758 488	125 111	85,84	1,51
1940	Türkiye	17 820 950	4 346 249	13 474 701	24,39	+ 0,86
	İstanbul	991 237	815 638	175 599	17,72	- 3,56
1945	Türkiye	18 790 174	4 687 102	14 103 072	24,94	+ 0,55
	İstanbul	1 078 399	908 050	170 449	84,20	+ 1,92
1950	Türkiye	20 947 188	5 244 337	15 702 851	25,04	+ 0,1
	İstanbul	1 166 477	1 002 085	164 392	85,91	+ 1,71
1955	Türkiye	24 064 763	6 927 343	17 137 420	28,79	+ 3,75
	İstanbul	1 553 822	1 297 372	236 450	84,58	- 1,33
1960	Türkiye	27 754 820	8 859 731	18 895 089	31,92	+ 3,13
	İstanbul	1 882 092	1 506 040	376 052	80,02	- 4,56
1965	Türkiye	31 391 421	10 805 817	20 585 604	34,42	+ 2,5
	İstanbul	2 293 823	1 792 071	501 752	78,13	- 1,89
1970	Türkiye	35 605 176	13 691 101	21 914 075	38,45	+ 4,03
	İstanbul	3 019 032	2 203 337	815 695	72,98	- 5,15
1975	Türkiye	40 347 719	16 869 068	23 478 651	41,81	+ 3,36

	İstanbul	3 904 588	2 648 006	1 256 582	67,82	- 5,16
1980	Türkiye	44 736 957	19 645 007	25 091 950	43,91	+ 2,1
	İstanbul	4 741 890	2 909 455	1 832 435	61,36	- 6,46
1985	Türkiye	50 664 458	26 865 757	23 798 701	53,03	+ 9,12
	İstanbul	5 842 985	5 560 908	282 077	95,17	+ 33,81
1990	Türkiye	56 473 035	33 326 351	23 146 684	59,01	+ 5,98
	İstanbul	7 309 190	6 753 929	555 261	92,40	- 2,75
2000	Türkiye	67 803 927	44 006 274	23 797 653	64,90	+ 5,89
	İstanbul	10 018 735	9 085 599	933 136	90,69	- 1,71
2007	Türkiye	70 586 256	49 747 859	20 838 397	70,48	+ 5,58
	İstanbul	12 573 836	11 174 257	1 399 579	88,87	- 1,82
2008	Türkiye	71 517 100	53 611 723	17 905 377	74,96	+ 4,48
	İstanbul	12 697 164	12 569 041	128 123	98,99	+ 10,12
2009	Türkiye	72 561 312	54 807 219	17 754 093	75,53	+ 0,57
	İstanbul	12 915 158	12 782 960	132 198	98,97	- 0,02
2010	Türkiye	73 722 988	56 222 356	17 500 632	76,26	+ 0,73
	İstanbul	13 255 685	13 120 596	135 089	98,98	+ 0,01
2011	Türkiye	74 724 269	57 385 706	17 338 563	76,80	+ 0,54
	İstanbul	13 624 240	13 483 052	141 188	98,96	- 0,02

Kaynak: (TUİK, 2010)

Nüfusu 20 binden fazla olan yerleşim yerleri kent, il ve ilçe merkezlerinde yaşayanlar da kentli nüfus olarak kabul edildiğinde; Türkiye’ de; 1927 yılında 3,3milyon olan kentli nüfus, 1950 yılında 5,2 milyona, 1960 yılında 8,8 milyona, 1970yılında 13,6 milyona, 1980 yılında 19,6 milyona, 1985 yılında 26,8 milyona, 1990yılında 33,3 milyona ve 2000 yılında 44 milyona, 2007 yılında 49,7 milyona, 2010yılında 56,2 milyona ve 2011 yılında 57,3 milyona ulaşmıştır.

1927-2011 yılları arasında, Türkiye’ de kentlerde yaşayan nüfus toplam 54 milyon (yaklaşık 17 kat)artmıştır. Köylerde yaşayan nüfus ise, 1927-1980 yılları arasında artmış, 1980-2011yılları arasında genel olarak azalmıştır. (Tablo 6).

Türkiye' nin 1927 yılında % 24,2 olan kentleşme oranı; 1950 yılında % 25,04' e, 1960 yılında % 31,92' ye, 1970 yılında % 38,45' e, 1980 yılında % 43,91' e, 1985 yılında % 53,03' e, 1990 yılında % 59,01' e, 2000 yılında % 64,90' a, 2007 yılında % 70,48' e ve 2011 yılında % 76,8' e yükselmiştir.

Köylerde yaşayanların oranı ise devamlı azalarak 2011 yılında % 23,2' ye düşmüştür. Türkiye' de kentlerde yaşayan nüfusun toplam nüfusun içindeki payı, 1927-2011 yılları arasında toplam % 52,58 oranında (yaklaşık 3 kat) artmış, kentleşme oranındaki en büyük değişim % 9,12 ile 1980-1985 yılları arasında gerçekleşmiştir.

İstanbul'un; 1927 yılında 704 bin olan kentli nüfusu, 1950 yılında 1,02 milyona, 1960 yılında 1,5 milyona, 1970 yılında 2,2 milyona, 1980 yılında 2,9 milyona, 1985 yılında 5,5 milyona, 1990 yılında 6,7 milyona, 2000 yılında 9 milyona, 2007 yılında 11,1 milyona, 2010 yılında 13,1 milyona ve 2011 yılında 13,4 milyona ulaşmıştır.

1927-2011 yılları arasında, İstanbul'da kentte (il ve ilçe merkezlerinde) yaşayan nüfus toplam 12,8 milyon (yaklaşık 19 kat) artmıştır. Köyde yaşayan nüfusu ise, 1927-1980 yılları arasında artmış, 1980-1985 yılları arasında azalmış, 1985-2007 yılları arasında artmış, 2007-2008 yılları arasında düşmüş, 2008-2011 yılları arasında ise tekrar artmıştır.

İstanbul'un 1927 yılında % 87,35 olan kentleşme oranı ise; 1950 yılında % 85,91' e, 1960 yılında % 80,02' ye, 1970 yılında % 72,98' e, 1980 yılında % 61,36' ya, 1985 yılında % 95,17' ye, 1990 yılında % 92,40' a, 2000 yılında % 90,69' a, 2007 yılında % 88,87' ye, 2010 yılında % 98,98' e ve 2011 yılında % 98,96' ya ulaşmıştır. Kentleşme oranındaki en büyük değişim % 33,81 ile 1980-1985 yılları arasında yaşanmıştır.

Kentlerde yaşayan nüfus; Türkiye' de ve İstanbul'da, 1927-2011 yılları arasında devamlı olarak artmış, en büyük artış 1980-1985 yılları arasında yaşanmıştır. Kentlin nüfus, İstanbul'da 19 kat artarken, Türkiye genelinde 17 kat artmıştır.

Köylerde yaşayan nüfus ise, Türkiye genelinde 1927-1980 yılları arasında artar, 1980-2011 yılları arasında genel olarak azalırken, İstanbul'da 1927-1980 yılları arasında artmış, 1980-1985 yılları arasında azalmış, 1985-2007 yılları arasında artmış, 2007-2008 yılları arasında düşmüş, 2008-2011 yılları arasında tekrar artmıştır.

Türkiye ve İstanbul'un yıllık kentleşme hızları incelendiğinde; Türkiye'nin 1927-2011 yılları arasında pozitif bir hızla kentleştiği, en yüksek kentleşme hızının % 4,15 ile 1980-1985 yılları arasında gerçekleştiği, İstanbul'un kentleşme hızının ise, 1980-1985 ve 2007-2011 yılları dışında kalan diğer dönemlerde negatif olduğu görülmektedir. Bu duruma göre, Türkiye her yıl belirli bir hızla kentleşirken İstanbul 1980-1985 ve 2007-2011 yılları dışında Türkiye'ye göre daha düşük oranda ve negatif bir hızla kentleşmiştir.

Türkiye ve İstanbul'un kentleşme hızlarının en yüksek değerine 1980-1985 yılları arasında ulaşması, daha önce de belirtildiği üzere köyden kente göçün yanı sıra, özellikle Türkiye'nin idari bölünüş yapısındaki değişikliklerden, İstanbul'un kentleşme hızının negatif yönde olması ise, kentin nüfusunun artmasına karşın, nüfusun çoğunluğunun il ve ilçe merkezlerinde yaşaması nedeniyle, toplam nüfusun kentli nüfustan fazla artmasından, köy olarak kabul edilen alanların ve buralarda yaşayan nüfusun az olması nedeniyle, nüfus artışlarının hesaplamada daha yüksek oranlara karşılık gelmesinden kaynaklanmıştır.

SONUÇ

Kentleşmenin tarihsel sürecinde bir dönüm noktası olacak kadar öneme sahip olan sanayileşmenin başlaması ile birlikte; kentlerde nüfus artışı, işbölümünün olması, uzmanlaşmanın artması ve işlerin farklılaşması gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Ancak bu gelişmeler daha çok gelişmiş ülkelerde yaşanan dönüşümü tarif etmektedir.

Gelişmiş ülkelerde kentleşme, sanayileşme ile birlikte işleyen bir süreç olmuştur. Günümüzün az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeleri ise, kentleşme süreçlerini sanayileşmiş ülkelerin geçen yüzyıldaki kentleşmelerinden çok farklı koşullar içinde tamamlamaya çalışmaktadırlar

Bu çalışmada kentsel müdahalelerin neden, nasıl ve hangi araçlarla gerçekleştiği ortaya konularak, İstanbul'da yaşanan dönüşümde siyasetin konumu bütünsel bir biçimde anlamlandırılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır.

19. yüzyıldan itibaren İstanbul'da üç kurucu dönüşüm döneminden bahsedilebilir. Bunlar, 19. yüzyılın ortalarında Altıncı Daire-i Belediyeyle Beyoğlu'nda, Islahat-ı Turuk Komisyonu ile Tarihi Yarımada'da başlayan ilk dönem; İstanbul'un başkent özelliğini kaybetmesi ve Prost planının yapılmasıyla başlayan ikinci dönem ve askeri darbe ve Dalan müdahaleleri ile başlayan üçüncü dönemdir. Bu dönemlerin kurucu dönüşüm dönemi olarak tanımlanmalarının nedeni kendilerinden sonra gelen müdahaleleri büyük ölçüde etkilemiş ve belirlemiş olmalarıyla ilişkilidir. Bu nedenle İstanbul'a yönelik kentsel müdahalelerin tarihsel arka planı daha detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Bu bölümde ortaya konulacak sonuçlar bu tarihsel perspektifle değerlendirilmiştir.

Bu perspektif kentsel müdahalelerin başlamasında 19. yüzyılda Batı karşısında düşülen siyasi, iktisadi ve toplumsal konumu dikkate almaktadır. Devletin ya da kentlerin dönüşümünün temelinde, bu konunun güçlendirilmesine ilişkin çabalar yer almaktadır. İktisadi olarak Batı koşullarına daha bağımlı hâle gelmeye

başlayandevletin ve kentlerin dönüşümü doğrudan modern iktisadi sisteme eklemlenmeçabasının bir ürünü olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak 19. yüzyıldakimüdahalelerin gerekçelerine ve uygulanma biçimlerine bakıldığında, modern siyasive iktisadi sistemin dayattığı koşulların yanı sıra, güçlü bir biçimde modernleşmetalebinin olduğu görülmektedir. Kentsel müdahalelerin ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerden biri modernleşme sürecidir. Modernleşmenin getirdiği teknikimkânlar ve yaşam biçiminin kentte var edilebilmesi için birçok müdahalegerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- [1] Açıkgöz, Özkan (2007): “Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi”, Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı:35, İstanbul.
- [2] Akad, T. (1993). "İkinci Dünya Savaşında İstanbul" Maddesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.4, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul
- [3] Akşin, S. (1997), *Türkiye Tarihi 3*, İstanbul: Cem Yayınevi
- [4] Altuğ, T. İ. (2010), “Kentsel Tasarımda Fiziksel Kent Kimliği Kodlarının Oluşturulması: İzmir Konak İlçesi”, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir.
- [5] Antrop M. (2004), *Landscapechangeandtheurbanizationprocess in Europe*, Landscapeand Urban Planning 67
- [6] Aslanoğlu, R. (2000). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Ezgi Kitapevi, Bursa
- [7] Aydoğan, A. (2005). *Şehir ve Cemiyet*, İz Yayıncılık, İstanbul
- [8] Bal, H. (2006). *Kent Sosyolojisi*. Fakülte Kitapevi, Isparta
- [9] Belge, M. (2010). *İstanbul: Geçmiş ve Gelecek, Şehir ve Kültür: İstanbul*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, İstanbul: Ebru Matbaacılık A.Ş. Eylül
- [10] Beydilli, K. (2007), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi*, Editör: Cemil Öztürk, Ankara
- [11] Birleşmiş Milletler, (2010), *Ekonomik ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı*, Nüfus Bölümü: Dünya Kentleşme Beklentileri, 2009 Revizyon. New York
- [12] Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*, İstanbul: İmge Kitapevi
- [13] Bozlağan, R. (2012). *İstanbul; Derinlik, Değişim ve Güç*, İstanbul: Hayat Yayınları
- [14] Cudworth, E. (2003). *Environment and Society*, Routledge, London
- [15] Çakır, S. (2011), *Türkiye’de Göç, Kentleşme, Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar*, Makale, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs, Sayı:23, 209-222
- [16] Çeçener, B. (1995). *İstanbul’un Kültür ve İmar Sorunları*, İstanbul: Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi
- [17] Çelik, Z. (1998), *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çeviren: Selim Deringil, İstanbul
- [18] Çetiner, S. (2008), *Çöküş Yılları II. Abdülhamit*, Jön Türkler, İttihat ve Terakki, 1. b., İstanbul: Remzi Kitapevi
- [19] Çukurçayır, M. Akif ve Tekel, Ayşe, (2003), *Yerel ve Kentsel Politikalar*, Konya: Çizgi Kitabevi
- [20] Deliktaş, E. (2008). “Türkiye’de Kentlerin Büyümesi ve Ziph Kanunu”. 2. Ulusal İktisat Kongresi
- [21] Demir, Ö. ve Acar, M. (2002). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 3.b., Vadi Yayınları, Ankara
- [22] Engels, Friedrich ve Marx, Karl (2004). *Alman İdeolojisi*, Çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları

- [23] Erdöl, N. (2003). *Mondros'tan Samsun'a İstanbul'un Ekonomik, Sosyal, Kültürel Durumu ve Mustafa Kemal Paşa*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul
- [24] Erkan, H. (1999), *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları
- [25] Erkan, R. (2010), *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, 3.b.,Ankara: Bilimadamı Yayınları
- [26] Ersoy, Melih ve Şengül, Tarık (1997) “*Kalkınma Kuramlarında Kentler*”, İktisat Dergisi, Sayı: Nisan - Mayıs 97, Ankara
- [27] Ertürk ve Sam. (2011). *Kent Ekonomisi*.Bursa: Ekin Yayınları
- [28] Es, Muharrem ve Ateş, Hamza, (2000), *Kentleşme ve Göç*, Kocaeli, Kocaeli: Üniversitesi Yayınları
- [29] Gedik, O. (2001). *İkinci Dünya Savaşı Döneminde İstanbul'un Sosyo Ekonomik Yapısı*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- [30] Genç, M. (2000), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: ÖtükenNeşriyat
- [31] Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*.İstanbul: Kırmızı Yayınları
- [32] Giddens, Anthony (2000), *Sosyoloji*, Çev., Hüseyin Özel-Cemal Güzel, , Ankara: Ayraç Yayınevi
- [33] Goodsell, F. (2008), “*Tarihsel Görünüm*”, İstanbul 1920, 2. Baskı, Editör: Clarence, Richard Johnson M.A., Çeviren: Sönmez Taner, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- [34] Gottdiener, M. ve Budd, L. (2005), *KeyConcepts in Urban Studies*, ,SAGE Publications London
- [35] Gökçen, A. M., ve Sümer, K. K. (2010), “*Cumhuriyet Dönemi İstanbul’unda İktisadî ve Sınai Canlanma*”, Kültürler Başkenti İstanbul (Ed. F. Başar), İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı
- [36] Görkemli, H. N. (2011), *Üniversiteler ve Kent Ekonomisi*, , Konya: Çizgi Kitapev
- [37] Gül, M. (2009). *TheEmergence of Mdoern İstanbul*, London, I. B. Tauris Publishers
- [38] Huot, J.,Thalman, J. ve Valbelle, D. (2000). *Kentlerin Doğuşu*. (A. Bektaş, Çev.)
- [39] Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2005). *Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- [40] İ.K. (1997). *Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatikleri I*, Nüfus ve Demografi 1927-1990, İstanbul
- [41] İstanbul Dergisi, (2005), *İstanbul*, Tarih Vakfı Yayınları, Sayı:53
- [42] İstanbul, (2005), *Üç Aylık Dergi, İstanbul: Tarih Vakfı*, Nisan, Sayı.53
- [43] Kabacalı, A. (2003). *Geçmişten Günümüze İstanbul*,İstanbul: Creative Yayıncılık
- [44] Kaya, E., Şentürk, H., Danış, O. Ve Şimşek, Sami (2007). *Modern Kent Yönetimi*-1. İstanbul: Okutan Yayıncılık.
- [45] Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi
- [46] Keleş, R. (2013). *Kentleşme Politikası*.Ankara: İmge Kitabevi
- [47] Kentleşme Şurası (2009). *Kentlilik Bilinci, Kültür ve Eğitim Komisyonu Raporu*. Anakara: Bayındırlık ve İskanBakanlığı

- [48] Kılınç, İ. (2008), “Türkiye’de Kentleşmenin Özellikleri”, AİD, C. 26, S. 2
- [49] Kılınçaslan, İ. (2010). *Kent Ekonomisi: Sektörlerin Gelişimi*, Ekonomik Coğrafya, Arazi Ekonomisi, Yapısal Analiz. İstanbul: Ninova Yayınları
- [50] Kıray, M. B.(2007), *Kentleşme Yazıları*, 3.b.,İstanbul: Bağlam Yayınları
- [51] Kıray, Mübeccel B (1998). *Kentleşme Yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayınları
- [52] Kiper, P., (2004), *Küreselleşme Sürecinde Kentlerimize Giren Yeni Tüketim Mekanları ve Yitirilen Kent Kimlikleri*, Planlama TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 2004/4
- [53] Kocabaş, A. (2010). “Cumhuriyet Dönemi İstanbul’unda Yeni Semtler ve Mahalleler”, Kültürler Başkenti İstanbul (Ed. F. Başar), İstanbul, Türk Kültürüne Hizmet VakfıKoraltürk, M. (1997). Türkiye’ de Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar’dan Seçmeler, Ankara
- [54] Köroğlu, Tunga (2011). “Yerel Yönetimlerin Mekânsal Organizasyonu: Bir ilçe için bir belediye mümkün müdür?”, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Yayını, Ankara
- [55] Kuban, D. (1996), “İstanbul’a Güzelleme”, Dünya Kenti İstanbul-Habitat II, Türkiye Ekonomik ve Tarihsel Toplum Vakfı Yayınları
- [56] Lefebvre, Henri (1991). *Production of Space*, trans. D. Nicholson, Smith BlackwellPublishers, Oxford
- [57] M.E.B, Ders Notları, (2009), *Çevre Koruma*, Katı Atık Toplama, Ankara,
- [58] Mantran, R: (1996). *İstanbul Tarihi*, İstanbul
- [59] Meriç, Ü. (2012), *Türkiye Kanatlarınızın Altında*, 3.b., İstanbul: Timaş Yayınları
- [60] Neyim, C. (2015), *Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Tematik Paneli ÇEVKO Vakfı, Türkiye’de Evsel Nitelikli Katı Atıklar* (http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-4.pdf)
- [61] Niray N. (2002). “Tarihsel Süreç İçinde Kentleşme Olgusu ve Muğla Örneği”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 9
- [62] Oktar, T. (1992). *Osmanlı Devletinde Reji Şirketi*, İstanbul
- [63] Ökmen, M. (1999). *Türkiye’de Kentleşme Sorunları ve Sivas Örneği*, Gazi Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- [64] Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Bursa: Ekin Kitabevi
- [65] Öztürk, A. İ. (2003). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul Mahalli Kamu Hizmeti İmtiyazları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
- [66] Pamuk, Ş. (2009). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları
- [67] Ponting, Clive (2008). *Dünyanın Yeşil Tarihi*, çev. Ayşe Başçı, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları
- [68] Reader, J. (2007). *Şehirler*, Çeviren: Fatime Bahar Karlıdağ, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, No: 2607
- [69] Satan, A. (2010). *İngiliz Yıllık Raporları’nda Türkiye (1920)*, İstanbul: Tarihçi Kitapevi
- [70] Sönmez, M. (1996). *İstanbul’un İki Yüzü; 1980’den 2000’e Değişim*, Ankara: Arkada Yayınevi
- [71] Şahin, H. (1997). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
- [72] Şengül, T. (2001). “Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı”, Praksis, Sayı:2, s. 9-31

- [73]Şentürk, Ü. (1999). *Göç ve Kentleşme: Malatya Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya
- [74]Tabakoğlu, A. (1994). *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: DergahYayımları
- [75]Tanör, B. (2006). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı kredi Yayınları
- [76]TDK, (2015), Online Erişim: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5283ecd368fa93.9236811, Erişim tarihi, 17.05.2015.
- [77]Tekeli, İ. (1996). *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*. İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- [78]Temel, M. (1998). *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları
- [79]Toprak, Z. (1995). *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)*, İttihat – Terakki Ve Devletçilik, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- [80]TUİK, (2010), *İstatistik Göstergeler, 1923-2009*, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Yayın No: 3493, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Aralık
- [81]Tunaya, T. Z. (2007). *“Türkiye'de Siyasal Partiler”*. C.1, İstanbul
- [82]Türkoğlu, B. (2006). *Toprak Kirlenmesi ve Kirlenmiş Toprakların Islahı*, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Toprak Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana
- [83]Wirth, Luis (2002). *Bir Yaşama Biçimi Olarak Kentleşme*, Çev. Bülent Duru ve Ayten Alkan, İstanbul: İmge Yayınevi
- [84]Yada Akpınar, İ. (2010), *“İstanbul’da Modern Bir Pay-ı Taht: Prost Planı Çerçevesinde Menderes’in İcraatı”*, İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet’in Modern Kentine (F. C. Bilsel ve P. Pinon), İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Amicis, E. (1993), İstanbul (1874), Çeviren: Prof. Dr. Beynur Akyavaş, Ankara
- [85]Yahyagil, Mehmet (1998). *“Kentlerin kültürün gelişimine etkileri,”*Sosyoloji Konferansları Dergisi, Sayı: 25, s.105-120,İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul
- [86]Yerasimos, S. (1996). *“Batılılaşma Sürecinde İstanbul”*,Dünya Kenti İstanbul-Habitat II, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Tarihsel Toplum Vakfı Yayınları
- [87]Yıldız, Y. (1998), *Osmanlı Döneminde İstanbul'un Yerleşim Bölgelerine Sosyo-Ekonomik Bir Bakış (1700-1923)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul
- [88]Yılmaz, Nail (2004): *“Farklılaştırıcı ve Ayırıştırıcı Bir Mekanizma Olarak Kentleşme”*, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 48, 250-267